

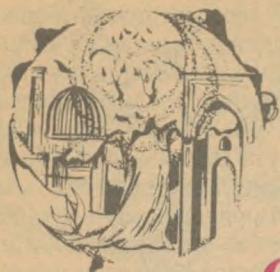
1/98

802

Summer

Муҳаммад ИСМОИЛ

СИЗГА АЛАМ ҚИЛМАЙДИМИ?

Сайилгоҳда гуррос-гуррос қадам товушлари тиниб, одам сийраклашган, йўл бўйларида сигарета қолдиқлари, музқаймоқ қутилари, ёғ босган, ғижимланган қоғоз йиртиқлари уюм-уюм бўлиб ётар, офтобнинг тафти қайтган бўлса-да, панапастқам жойларга ўзини урган сайлчиларнинг аксари ширакайф бўлиб кўнгилхушлик нашьасини суришарди.

Минҳожиддин ҳам байрам арафасида Тошкентга келган, унинг ёқаси кенг, ял-ял ёниб турган кўйлақлари ҳаммининг ҳавасини уйғотар, бир йилдан буён ўқиш баробарида, шаҳар ҳавосини олган бу йигит қишлоқдошларининг олди боласига айланиб улгурганди.

У бугун ҳам ўзини кўрсатмоқчи бўлибми, йигитлиги қўзибми, туман «парки»нинг овлоқроқ жойида қирқ ёшларга бориб қолган жувонни ўзига қаратиб тинмай гапирар, эски, кир стол устида пиводан бўшаган шишалар, ярми ичилган вино, арок, сигарета, дудланган балиқ бўлақлари ётарди. Жувоннинг этаги тиззасидан баланд кўтарилган, тинмай кулар: «Ты мне влюбился, да?» - деяр, хайрон бўлар, завқланиб кулар, Минҳожиддин ҳам: «Ты красивая, ты красивая!» - деркан, унинг атрофида гирдикапалак бўлиб айланарди. У жувонни мақташга сўз тополмас, жувон эса унинг нимани хоҳлаётганини билиб тургани учунми, димоғи чоғ эди. Минҳожиддин агар ҳеч нарса ичмаган бўлганда ҳам сийнаси ярмигача очик, ўзини яхши сақлаган, тослари диркиллаган жувон қаршисида боши гир-гир айланган бўларди.

Лекин жувон Минҳожиддинни кўп толиқтирмади. Гира-шира оқшом қўниб, қош қорайганда, шу боғнинг четида, дарахт панасида уни ўз бағрига олди.

Аёл бироз сўлғинлашиб, бўшашган оппоқ танасининг барча ҳузур-ҳаловатидан уни баҳраманд этди.

Шу боғнинг четида туман марказидан қишлоққа бирга қайтиш учун Минҳожиддинни яна тўрт ҳамқишлоғи пойлаб ўтирарди. Кутавериб зериккан болалар воқеа содир бўлаётган жойга борганларида терлаган, ҳолсиз, қўлларини кериб ётган Минҳожиддинга ва кўзлари сузилиб қолган ярим яланғоч жувонга дуч келишди. Қишлоқдошларининг бу жувон висолидан баҳраманд бўлишга ҳирслари кўзиб турар, лекин уятданми, кўркувданми, бу даврага бош суқшдан чўчиб туришарди. Қишлоқдошларининг кичиги ўн олти, каттаси ўн саккиз ёшда бўлиб, бегона қизларнинг қўлини ё ушлаган, ё ушламаган, биронтаси шу пайтгача «илк муҳаббат бўса»сининг таъмини тотиб кўрмаган ҳам эди. Ҳозир улардан талаб этиладиган жасорат кўз кўриб қулоқ эшитмаган даражада, ҳатто ароқнинг

кучи ҳам ёрдамга келмасди. Йўқса, улар ҳар қанча жирканчли бўлмасин, ушбу жилмайиб турган жувоннинг ҳатто билагини бўлса-да бир бор ўпган бўлар эди. Бироқ, улар «пуф сассик» қабилида сўкиниб уйга қайтишди.

1 май оқшоми шу тахлит якун топди. Не ажабки, орадан бир ҳафта ўтгач, бу хунук хабар бутун қишлоққа тарқалди. Милиция ходимлари бир кечанинг ўзидаёқ Минҳожиддинни ушлаб кетишди.

Суд бир ой давом этди. Жувон:

- У мени зўрлагани йўқ. Ўз ихтиёрим билан бу ишлар бўлди, - деди.

Лекин ҳеч ким жувоннинг сўзини инobatта олмади. Жувоннинг эри:

- У қамалиши, жазосини олиши шарт, - деб туриб олди.

Қишлоқда ҳам бу фожеа шу даражада кечирилмас эдики, айбдор эндигина ўн саккизга кирган ўспириннинг эмас, қирқ ёшга кирган, ҳаётда кўп балоларни кўрган, суҳбатни ўзи бошлаб берган, фарб тарбиясини олган, келгинди аёлда ҳам озми-кўпми гуноҳ борлиги ҳеч кимнинг эсига келмасди.

Шундай қилиб, йигитча ўн дақиқали ҳузур-ҳаловатни деб ўн йилга кесилиб кетди. Уни темир панжарали бункер машинага чиқаришаётганида оломоннинг ўкиригига қўшилиб барча воқеага гувоҳ бўлмиш Анвар ҳам йиғлаб юборди. Бу воқеа 80-йиллар бошида бўлиб ўтганди.

Анвар кўп ўтмай Тошкентга ўқишга келди. Тақдир тақозоси билан дунёга донги кетган бир ёзувчининг уйида ижарада тура бошлади. Ёзувчининг иккита қизи бўлиб, эр қилиб кетишган, у хотини билан ёлғиз турарди. Анвар хизматкордек гап эди-ю, лекин ёзувчиға баъзи бир алмойи-алжойи сўзлари ёқиб, ҳамсуҳбат бўлиб қолар, гоҳо-гоҳо сафарга ҳам бирга чиқарди. Шундай сафарларнинг бири Москвага, ёзувчининг янги китоби чиқиши муносабати билан бўлди. Ёзувчининг тўрва-халталари, чамадони, папка-сапқаси кўп эди. Зипиллаб у ёқдан буёққа таширди. Уни уринтирмасди.

Ҳар бир гапини жон қулоғи билан эшитарди. Москвадаги кунларининг бирида ёзувчини Собик Иттифок адлия вазири ўринбосари меҳмонга чақирди.

Ўринбосар таниқли одам эди. Унинг инсон ҳуқуқлари, манфаатлари, жиноят кодекслари борасида кўплаб китоблари чиққан, индаллосини айтганда замон қонунчилигининг устунлар-дан эди. Бундай ўйлаб қаралса энг намунали, тартибли яшашни ўшалардан ўрганиш мумкин эди.

Вазир ўринбосари шу қуни уларни уйига эмас, хосхонасига чақирган экан. Унинг дам олиш уйи икки хонали бўлиб, кўғирчоқдек ясалган, топ-

тоза, чет эл буюмлари билан зийнатланган эди.

Бу ерда Анварнинг вазифаси бозордан иссиқ нон келтириш, иссиқ чой, кофе ва овқат пишириш бўлди.

Анвар икки дўст дилдан гурунг қилса керак, деган умидда эди. Ўтирганларига ҳали йигирма дақиқа ҳам бўлмай, эшик кўнғироғи жиринглади. Анвар югуриб бориб эшикни очди. Очишини биледи, ҳайратдан оғзи очилиб қолди. Эшикда ўн етти-ўн саккиз ёшлардаги бир кизча турар, на Тошкентда, на Москвада бунақанги чиройли қизни учратмаганди. Тўғриси, бунақа қизлар умуман кўчага чиқмаса керак, деган икромда эди. Анвар ҳали бир сўз айтиб улгурмай вазир ўринбосари қизчани ичкарига таклиф қилди. Бироздан сўнг яна иккита қиз кириб келди. Тўртинчи қиз кириб келганида Анвар бу давранан чиқиб кетишни ҳам, ўтиришни ҳам билолмай гаранг бўлиб қолди. Шўх ва эркатой бу қизлар ундан кичкина бўлишларига қарамай бемалол гап қотиб ўтиришар, уларнинг тулки дилини билмай, индамагани учун гоҳ-гоҳида сочларини тўзғитиб жигига тегишарди.

Дастурхонда ҳамма нарса муҳайё... Полшанинг қарсиллаган олмалари, биринчи марта ўшанда кўргани банан, уч йиллик қуритилган қўй гўшти ва ҳоказо.

Ўшанда видеомагнитофонни ҳам биринчи марта кўрганди. Беҳаё кинони ҳам. Улар беҳаё кинога бепарво эдилар. Чунки ўзлари ҳам ўша даражага етай деб қолишган, бири вазир ўринбосари тиззасида, юзини силар, ёзувчи ҳам бир қиз билан эрмакка хингиллашарди. Фақат у кўркув ёки ҳайратданми, тили қалимага келмай донг қотиб турарди. Охири, у билан ўтирган қизча зерикди шекилли, шаънига шаллаки бир сўз айтиб нари кетди.

Вазир ўринбосари эликлардан ошган, қизларнинг энг каттаси йигирмага ҳам кирмаган эди. Ўринбосар қизларни мактар, эркалар, ширин-ширин сўз айтиб даврани қизитарди.

Бундай бўлишини кутмагани учун, бора-бора нима юз бераётганини тушуна бошлади. Ичида қаттиқ нафрат бўғриқиб турарди. Разил ва ифлос одам кўз олдида, жирканч қилиқлари билан пичоқ тикишига лойик бўлиб турарди.

Ҳаёлида кечагина гўлдай, кучоқлари кучоқни тўлдирадиган, суянса суянгудек, покиза ва навкирон Минҳожиддин нари кетмас, унинг заволга юз тутган умри, ҳаёти, ўнганмас орзу-умидлари юрагини зириллатарди.

Иттифок адлия вазири ўринбосари қизлардан бирининг кўкрагига лаб босгач, хижолатдан ўрнидан туриб кетди. Анварнинг шарқликларга хос феъл-атвори, сабр-матонати панд бермади. «Досвидания, я пошел!» - деди. Ярим яланғоч ўринбосар ўрнидан силжиганда, мийиғида жирканишни яширгувчи кулгу бор эди. Ёзувчига кўчада кутиб туришини айтди.

«Ўғри -- ўғри эмас, қўлга тушган ўғри», деб

бежиз айтишмас экан-да. Бу ҳар куни шундай айшини суради. Бечора Минҳожиддин арзимаган қилғилиғи учун ўн йил камалиб кетди. Ўринбосарга шу ҳақда гапирсанг ёки қизларга айтсанг, «ўл» деб устингдан кулади. Буларнинг ҳаёти ўзи шунақа. Бировнинг биров билан кўшилиши ўзи оддий ҳол. Мана шу дунёқарашни халқимизга сингдирган ҳам асли мана шулар. Шармсиз, шаҳвоний юришлар, севги-муҳаббат ҳақидаги ёлғон сўзлар, аёл ва эрканинг дўстлиги ҳақидаги сафсаталар, бари мана шулардан чиққан. Юртимизни ҳарбий куч билан, маданиятимизни худосизлик балоси билан босиб олган. Минҳожиддин ҳақиқатан ҳам жазога лойиқдир, лекин бизнинг кўчаларимизда яланғоч юриб, кўз сузган гунажин нега жазоланмади. Ахир исломда икки томон ҳам баббаравар жазоланади, ҳатто оиласи бор одам бундай қинғир ишга қўл урса кўпроқ жазога тортилишга ҳукм қилинган-ку, дея ўйлар, ноҳақлик қалавасининг бир учини топиб олган, тўғри ажрим излаб қийналарди. Қолаверса, шундай тузумнинг бошида турганларнинг биттаси, шу жамиятнинг энг ифлос ишини қилиб, айшини суриб, яна ҳар хил қонунларни чиқазишга пешволик қилиб, муштдек-муштдек қизларнинг номусига тегиб, ялло қилаётгани ҳеч бир ақлнинг қолипига сиғмасди.

Анвар Москванинг қор ёққан совуқ кўчаларида анча вақт тентираб юрди.

ХОТИМА

Бугун бизни асоратда сақлаган тузум эгалари ҳаётидаги кирдикорларни бежиз эсламадик. Холбуки бу улар ҳаётидан ушокдеккина бир мисол, холос.

Ўзлари қонун чиқариб, ўзлари бўйсунмайдиган ва ҳар қандай қабоҳатдан қайтмайдиган шахслар ғайриинсоний коммунистик жамиятни, худди қадимги Рим салтанати подшоҳи Калигул давридаги сингари ҳаёлатга олиб келди ва бу тузум инсоният қаршисида шарманда бўлди.

Аср бошида ўлкамизга келган ғоя тарқатувчи Рус миссионерларидан бири Ўрта Осиё маданиятини бузишнинг бир қанча турларини санаб: «... бузуқ аёлларни бу ўлкага жўнатиш керак», деган эди. Унинг бу фикри амалга ошиб, бузуқ аёллар, бузуқ маданият, бузуқ турмуш тарзи ҳаётимизга кириб келди. Уларнинг қилган ишларини эса эслаб ўтдик. Мана, юртимизда Истиклол минг йиллик маънавиятимиз, урф-одатларимизни қонимизда жўш урдирмоқда.

Жону ҳақонимизга ёт бўлган ғарбнинг тугуриқсиз, ҳаёсиз ахлоқ-одоби қасофат билан чамбарчас боғлиқ эканлигига минг бора икром бўлмоқдамиз ва улардан юз ўгирмоқдамиз! Иншооллоҳ, бир кун уларнинг баридан ҳалос бўламыз.

Йўлдош ЭШБЕК

ДОР ДИЙДОРИН ШУЙБАН БОРМИ?..

МЕН ЭСА ЙЎКМАН

Бир бахт яшар, кўзинг қамашар,
мовий ўлка бир нуфуз ичра,
бир тахт яшар, кўрмаган башар,
бир куй ичра, бир шоҳ сўз ичра,
мен эса йўкман.

Бир улкан қишлоқ бор, оққушлар кўнар,
улкан кўллари бор, нилуфар унар,
совуқлар гуллайди, иссиқлар кўнар,
мен эса йўкман.

Бир жажжи шаҳар бор - бу улкан олам,
аламдан қочганнинг бари шунда жам,
булбуллар елканга кўниб олар дам,
мен эса йўкман.

Бир куйчи куйлайди юраги биллур,
юртдошлари уни султон деб биллур,
султонлари қулдай қулоғин илур,
мен эса йўкман.

Сен бундай қарама, дўсти вафодор,
мен сенга ҳеч қачон бермасман озор,
сен бўлмаган жойлар менга хору тор,
мен эса йўкман.

Ким кимнинг кўксини нишон атайди,
ғийбат бозорида пичоқ қадайди,
бир тўп товламачи мени алдайди,
мен эса йўкман.

Бир ўчоқ бошида қайнайди чойдиш,
бир қўлни, бир дилни куйдирар эмиш,
неча йил йўл қарар Муштипар-Хомуш,
мен эса йўкман.

Хор саҳро... қардошим - гуллар паноҳсиз,
қондошим гўдақлар қабидир оҳсиз,
беозор қақшару, қулар «гуноҳсиз»,
мен эса йўкман.

Бир йўл бор покиза, озоддан озод,
чорлаган ҳаёт бор, ҳаётдан ҳаёт,
Ўҳ, қачон ихтиёр қилурман, хайҳот,
мен эса йўкман.

Қайдадир куйлайди мовий бедазор,
қушлар товланади, шамол беозор,
бу буюк томошо, сўлмас бемадор,
мен эса йўкман.

Барчаси ўтади, фонийдир бари,
жамулжам бўлармиз биз ёшу қари -
демайлик, шафоат қуни дўстларим:
«мен эса йўкман»!

ТАБАССУМ

Азиз биродарим Нигматилла Нишонли ўгли хотираси

Турардилар қулиб, жилмайиб кутиб,
юрардилар мени ҳассадай суяб,

савол-жавоблардан олгандир ўтиб,
табассум ўтгандай юзларин суя,
оғир бўлмадимиз? Бу ёқда оғир.
Кетдилар қолдириб бизни ғафлатда,
йўқотгандай бўлдик суянган тоғни,
англагандай бўлдик юракни дардда,
оддий инсон эди ҳимматли, хотам,
мансабдан, бойликдан йироқ, камтарин,
улуғ эдиларки, дилларда мотам,
хўрсинар маҳалла... қишки настарин,
қишки хиёбондай маюсдир боғлар,
яшил япроқ қаби ногоҳ кетдилар,
бизни дуолардан ўзга не боғлар,
мўмин - туғишгандан яқин эдилар,
қоларкан инсондан яхшилик ёдда,
улуғлик ўзи шу. Дунё зумлик шай.
Бир дам яшаб ўтди. Қолди ҳаётда
маҳалланинг майин табассумидай.

ХОЛИМДАН БИР ТАРЖИМА

1996
га кириб
келиб ҳам
мен ўрта ёшман
бўйим узун
ўйимдан қисқа
уйимда хувиллаб эсади шамол
ёлғизлик шамоли
уч фарзанд бир хотин
алҳамдулиллаҳ пушти зафар
гулларим бор жўралар дейман
мен ғам ейман очман
ўрта ёшман
балки ўтган
меҳрибон кутган
юлдузлар
қарайди
мен оҳ
кўнгилман
балки оқ
вахшийман
о мундай қараманг ачинманг
серғабдир йиллик ҳаётим
серғабман умидга тўла
серғабман эмасман жоҳил
кўрқманг сизни емасман
бир сўз демасман
бор Одил Ал Ёадлу
қасос олар мени ташна қолдиргандан
қасос олгум ўзимдан
ишлаб «ўз»ни толдираман

сиз ҳам қасос оларсиз зимдан
мен лирик
қахрамон
оввора бўлманг
бир туп нокдай бу ҳаёт
силкинар
ноклари
кўнгли ҳам тўлган
«ҳайит» ўтгач келар ўт ўчиргич
ёнаман
ёнаман баҳорий бир туп нок оппок
мен нонга эмас
шу оппок гулга очман
шу оппок гулдан тўйингум
тўйгум

сиз бўлса эҳ
сизларни... кўйдим!

ОЗОДЛИК ҚҶШИҒИ

Улкан қалбалардан ўтдим, ҳаё хуйт!
Баланд қасрлардан кетдим, ҳаё хуйт!
Ҳаё хуйт! Даштларга сурув ҳайдадим!
Бахт деган жилпангни сулув ҳайдадим!

Тахтларни тагимга тахладим кўйдим,
тожларни хўржинга боғладим кўйдим,
кўйдим арқонларни эшак бўйнига,
солдим тулпорларни дунё ўйнига!

Бизнинг дорни кўрган борми? Ҳаё хуйт!
Дор дийдорин туйган борми? Ҳаё хуйт!
Кўча бўлдим дор сиғмади бўйнига,
Кеча бўлдим ёр сиғмади кўйнига!

Мен сиғмадим ёрон сизнинг зорлара,
Оқдим ҳайрон кўздан қизил қорлара -
яқин келди йироқ бўлган совуқлар,
йироқ кетди яқин билан ёвуқлар.

Бошимда ўлмаснинг баланд чодир,
тагимда тўшаги - бедор ифори,
мен бахтни яқиндан қилдим инкишоф,
энди бир чақирим бўлди кўҳи Коф!

Ҳаё хуйт! Кўнгилинг бепоён йўли!
Ҳаё хуйт! Изтироб саҳроси, чўли!
Мен кўрдим кўнгилда ғамнинг қийноғин
ва қувонч қудуғин, шодлик булоғин!
Ҳаё хуйт! Ёронлар!
Ҳаё хуйт!

* * *

Бормикин бу дунёда
мендай бирор ғариб зот,
лекин бахтим зиёда,
қушлар мен билан обод,

еру кўкда ҳаводан
симираман тўйиб шод,
кўнгил деган навода,
тушлар мен билан обод,

бормикин бу дунёда
мендай бахтли бирор зот,
улови бор, пиёда,
булоғи бор, сувга зор,

бормикин бу оламда
мендан озод бир озод,
учар олиб аланга
уйим - тулпор, кўш қанот,

борми мендай жаҳонда
ўз устидан кулгувчи,
ҳаётлари алвонранг,
хаёллари тўлгувчи,

осмон менинг дегувчи,
туғён менинг дегувчи,
келмасидан ҳали ғам -
олдиндан ғам егувчи,

бу дунёда бормикин
мендай ғариб бирор зот,
унга зафар ёрмикин,
ё зафарга дилдор зот?!

ОЙХОН

Иссиқ шамол бўлди Ойхон,
гармселга дўнди Ойхон,
йиғлар кун - қон,
йиғлар ой - қон:
«Шўрлик Ойхон!
Шўрлик Ойхон!»

Дили дўстлар, сели себор Ойхоннинг,
тили, дўстлар, кўп бахтиёр Ойхоннинг,
арик йиғлар оёғига уриниб,
балик йиғлар соясига суришиб:
«Шўрлик Ойхон! Шўрлик Ойхон!»

Дунё келар бошларига довши йўк,
ёшларини силай деса ҳовчи йўк,
сен бунчалар танти бўлдинг, шўрлик Ойхон,
дунё кўзи қон бўлди-ку,
дунё ўзи бўлди қон:
Шўрлик Ойхон! Шўрлик Ойхон!

Раҳм қилгин шамолларга, дунёларга,
арикларга, балиқларга, малолларга, самоларга,
оёқларинг ниҳол каби жўяқларга битадир,
уватларга раҳм қилгин изларингни кутадир,
сен сабрга раҳм қилсанг ғўза бўлиб ўсадир,
сен ўзингга раҳм қилсанг, ғўзал бўлиб ўсадир,
демагайлар икки жаҳон: «Шўрлик Ойхон!
Шўрлик Ойхон!»

* * *

Бир кампир яшайди тоғлар ортида,
тоғлар орасида. Титрайди тоғлар.
Бир фарзанд яшайди ҳижрон юртида,
ҳижрон орасида. Кўксига доғлар.
Булбуллар сайрайди - эслар чолини,
урчуғидан кичик бўлиб ухлайди,
тушига улайди зўр хаёлини,
ёлғиз уйғонаркан аста ухлайди.
Қоматдор теракни менгзар ўғлига,
табассум қилади катта-кичикка,
жилмайиб қарайди ўғри-тўғрига,
кулимсир хўмрайиб боққан кучукка,
эмаса, кўзлари тортгандир хира,
эмаса, қадлари букчайиб қолган,
бирок қулоқлари оғирмас сира,
тун чўкса илғайди, елкага олган...
Ўғлон-чи терақдай боради ўсиб,
бузиб яраларин йиллар қобиғи

кўлимла юзимни йиллардай тўсиб.
Кўрмасдай бўламан улар доғини...

* * *

Менинг кўлим билан ўзгармас дунё,
Одам ожизлигин ҳис этса кучли,
ва ле бир ниҳолки, истаги маъво,
ерга қараб кетган илдизи учли,

мен фарёд этарман олам деб эмас,
кичик нафсим учун катта инграрман,
тунлар лабларимни тишларман, ҳавас
яқомни ҳўл айлар, баргдай титрарман,

англадим, ишқ кўйдим чумолиларга,
янток, саксовулга кўнглимни бердим,
қаролик ичра зўр аъмолдиларга
юз бурдим. Кўз билан юлдузлар тердим.

Нетайки, улуглар ёнида ит бор,
нетайки, маҳсининг ичида илон,
мен юрар йўлларда гуллаб ётар хор,
мен яланг оёқмас, оёғим яланг.

Шукрки, ёлғизни ҳақ битдим, охир
Шукрки, собирни дўст тутдим, охир.
Нетайки, дунёда бошқа чорам йўқ,
Ночорликдан бошқа нурли ярам йўқ.

БУЗОҚЧА

Қотиб қолган бўғзи бузоқнинг
қуриқшаб, қуриб,
раҳми келар итнинг

яқин-узоқни

кўриқлаб, кўриб,
увлаб кўяр, балки улиб,
кўкси тўлиб, бузоқчанинг кўзлари милт-милт,
мисоли тонг шамчалари,
бузоқчанинг кўзлари филт-филт -
кечалари...

тумшукчасин кўтариб
ҳидлаб кўяр

бўзарган ойни.

Тўяр. Балки туяр.

Сув сут бўлса симирар сойни.

Шу қадар ташнаки, шунчалар ташна.

Кўзи икки бемадор чашма.

Кўзи тўртдир; интизор, интизор,
ўзи мўртдир, ҳали жажжи, интизор, интиқ зор,
лоақал товуш бўлса, лоақал овоз,
дармон бўлса, лоақал оёқ...

атроф - юмилган оғиз,

ичи тўла талқон,

бўйинни бўғиб турар илонга ўхшаш арқон.

Яккамихнинг атрофида чанг кўтарар от -
йўқ, фарёд!

Итлар нола қилар тонгни тўлдириб!

Хўр-озлар мудрар.

Тундаёқ уйғонган сўлгин тонг.

Бир буюк фарёдни ўлдириб,

Сўндириб бир жаҳон шодликни жаҳон...

бир тонгни отдирар,

бир тунни ўқлаб,

бир жонни ботирар...

фиғонни дўқлаб.

Қисқа ёз тунлари туюлар узун,

бузоқ тумшукчаси тутади юзин...

ким қутқарар,

ким қайтарар,

вужудини ғарқ қилган терни.

Ботган тўрт қутбдай тўрттала оёқ -

Кўтармоқ бўлади заминни бузоқ.

Юввош сигирлардан энди самарлар,

юввош сигирларни энди шимарлар -

эчкиларни кўйган эчки эмарлар!

эчкилардан тўйган эчки эмарлар!

ОЁҚЛАГАН КУЗ КУНЛАРИ

Бошпанасиз қолган каби уйлар маъюс,
истироҳат истагандай боғлар ўйчан,
хай-ху дейди чўпонлар ҳам ғамгин: хай-ху!

хеч маъносиз қайғу келар қаёқдандир,

йиғлаб-йиғлаб ўтиб қолар турналар ҳам,

ғам ғам истар, кўнгил тошдан, пичокдандир,

эзар қаттиқ ва эзилиб тирналар ҳам

Менсиз йиғлар деб ўйладинг, кетдинг йиғлаб,

дарахтларга кўшилишиб елканг титрар,

тану жонинг шодлик истар кўп-кўп йиллар,

рўмолларинг юзларингдан тушмоқ истар,

учмоқ истар бошингдаги кўлларинг ҳам,

оёқларинг сузмоқ истар ҳаволардай,

парвоз истар увишган бу йўлларинг ҳам,

тутқин юзинг эрк истайди наволардай,

туриб мен-чи, истаيمان қор, ҳур ёмғирлар,

мен йиғласам йиғлайдурман турналардай

ва ле учиб кетолмайман, енгилмас дард,

мен пичокдай йиғлайдурман, тошдай инграб,

бошпанасиз қолган уйдаи, боғдай маҳзун,

хай-хулайман чўпонлардай узун-узун,

эзар дилини ғаму соғинч каби бир ҳис,

мен йиғлайман қувилган ул кўйдаи маъюс.

ТУШУНЧА

Мен энди бу тушунчаларни

эски чакмон каби ташларман ечиб,

авайлайман фикрим гунчаларин,

гуллар! Озиқ бўлар - руҳимни очиб,

колаверса, бу ёқда баҳор,

шамол эсаётир ифорга тўлик,

менинг чакмонимдай ола ямоқ қор,

совуғи йўқ энди, иссиғи ҳам йўқ,

бойчечаклар каби севгилар келар,

бойчечаклар каби кетмаслар эрта,

қандайдир ингичка шамоллар елар

ва эски чакмонни солади ёдга.

* * *

Дунёда хазондай сездим ўзимни,

унинг шарҳи маълум, зиёда изох,

ҳаёт дарахтидан айро созимми?

Жонимми?! Яшайман, бор экан тупроқ!

Жаранглаб қуйлайман илиқ куз куни,

иссиқ ёмғирлардир айтар сўзларим,

босаркан оёқлар - боғлар мафтунни,

жовдираб қўяди сон минг кўзларим.

Кафаним тупроқдир, ватаним тупроқ,

тупроққа айланиб боради таним,

босаркан фароғат бирла эл, кўпроқ

сингийман - бағрига олар ватаним.

Абдугани ХОЛБЕКОВ,
фалсафа фанлари номзоди,
«Камолот» жамгармаси қошидаги
Ёшлар муаммолари институти
бўлим мудури

ИШБИЛАРМОН ВА ИЖТИМОЙ АДОЛАТ

РЕЖА: ЗАРУРАТМИ ЁКИ...

Хўжалик фаолиятини бошқариш тўғрисида гап кетганда биз одатда ё режали иқтисодни, ёки бозор хўжалигини кўз олдимишга келтирамиз, ўрта йўл йўқ деб биламиз. Ҳолбуки, бозор иқтисодида ишбилармон режа асосида ҳаракат қилишини ҳаммиса ҳам ҳисобга олавермаймиз.

Умуман, иқтисоддаги режали фаолият зарурат бўлиб, у чегараланган куч ва захиралар шароитида ўз эҳтиёжларини иложи борича тўлароқ қондириш истагидан келиб чиқади. Демак, режалаштиришсиз ҳеч қандай ишни амалга ошириш мумкин эмас. Хўш, режалаштиришдек масъулиятли вазифа кимнинг зиммасига тушади? Бу ҳал қилувчи саволга баъзи иқтисодчилар: «Режалаштириш давлат томонидан амалга оширилиши зарур», деб жавоб берадилар. Бу эса марказлаштирилган ва бошқарилувчи иқтисод деганидир. Етмиш йилдан ортиқроқ ҳукм сурган шўро империяси айнан шундай назарияга таяниб, ҳалокатли яқунга етганига қарамай, ушбу нуқтан назар тарафдорлари ҳалигача топилади.

Иқтисодий жараёнларни бошқаришнинг яна бир кўриниши - бозор баҳолари ва рақобат орқали хўжалик юритишдир. Бундай бозор хўжалигини ёқловчилар бугунги кунда кўпчиликни ташкил этади. Бу ҳолнинг ўз сабаблари бор, албатта. Биринчидан, ҳеч бир мамлакатда ҳали эркин бозор муносабатлари марказлаштирилган иқтисод сингари ҳалокатга учрамаган. Иккинчидан, эркин бозор муносабатлар демак. Учинчидан, бозор иқтисоди инсон табиатидан келиб чиқади, яъни у мулкка эгаликнинг ихтиёрий, рағбатли шаклини топади.

Бозор шароитида ишбилармон киши фаолияти марказлаштирилган режадан эмас, бозор талаб этадиган товарлар ва хизматларга бўлган баҳолардан келиб чиқади. Демак, ишбилармон асосий ҳал қилувчи субъект бўлиб қолаверади. Лекин бу давлат четда қолиб кетади, деган гап эмас. Аксинча, бозор иқтисоди қонун-қоидалари давлат зарур ҳуқуқий шарт-шароитни таъминлаган ва кафолатлаган тақдирдагина амалга ошади. Яъни, бозор иқтисоди давлат томонидан ўтказиладиган таъсирлардан бутунлай холи бўлолмайди. Буни иқтисодчилар «бозор талабларига мос келувчи аралашув» деб атайдилар. Гап бозорга қарши турувчи кучлар томонидан тизимни емириш мақсадида қилинадиган ғаразли ҳатти-ҳаракатга қарши ҳуқуқий тўсиқ жорий этиш тўғрисида боряпти.

Ривожланган бозор иқтисоди шароитида бу икки нарса хусусий мулк дахлсизлиги ва шартномаларнинг сўзсиз бажарилишини

таъминлашни аниқлаб, зўравонлик ва ҳокимиятни суистеъмол қилишга қарши қаратилади.

КИМ АСЛ МЕХНАТКАШ?

Ишбилармон шахсига нисбатан ғараз аксар ҳолларда ижтимоий-руҳий илдизга ҳам эга. Кун бўйи далада кетмон чоғиб ёки станокда ишлаб пул тоғувчи киши одамлар наздида ҳақиқий меҳнаткаш бўлиб гавдаланган. Ишбилармон эса алдам-қалдам йўллар билан пул тоғувчи олғир сифатида умум томонидан эътироф этилган.

Ижодий ишбилармонликнинг иқтисодий тараққиёт учун ҳал қилувчи аҳамияти XIX аср охиридагина мутахассислар томонидан тан олинди. Альфред Маршаллгача (1842-1924) ишлаб чиқаришнинг уч асосий омили сифатида ер, капитал ва меҳнат олинган. Маршалл бу санокка ташкил этиш омилини қўшди.

Шундан сўнг ишбилармонликнинг моҳиятини ёритишга уриниш кучайди. Хусусан, Йозеф А. Шумпетер тадбиркорнинг ишлаб чиқариш омилларини уйғунлаштира билишини ажойиб санъат деб билган.

Хўш, шундай экан, нима учун ишбилармонлик узок вақт нафрат тамғаси остида қолиб келди? Бу кўп жиҳатдан омма руҳиятига боғлиқдир. Шу руҳиятни ўзида мужассам этган таълимотлардан бири - Карл Маркс концепциясида ишбилармон капиталист сифатида талқин этилган. Яъни у ўз бойлигини корхонасига қўйган-да, ишчиларнинг меҳнатига ҳақ тўлашни атайлаб пасайтириш йўли билан ишчилар яратган қўшимча қийматни улардан тортиб олган. Демак, ишбилармон меҳнаткашларни очикдан-очик эзган. Демак, бойлик тўплаш гуноҳ. Бошқача айтганда, назарий социализм аввал бошданок камбағаллик, ғарибликни идеаллаштириб келган. Камбағалликнинг ўзи билан курашни эса у иқтисодий ўсиш, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш эмас, қайта тақсимлаш сиёсати билангина боғлаган.

Аслида эса аксинча бўлмоғи лозим эди. Бозор моддий неъматлар билан тўла таъминлашнинг маъқул мезони сифатида рақобатни талаб этади ва шу туфайли фойдага бўлган иштиёқ жамият равнақини таъминлайди. Лекин рақобат ўз моҳиятига кўра инсонни фақат ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчи сифатида эмас, балки ижтимоий ҳимояга муҳтож сифатида ҳам билиш зарур. Албатта, ижтимоий ёрдамни таъминлашга йўналтирилган сиёсат асосий иқтисодий қонуниятлар, айтайлик, мавжуд захираларнинг чекланганлиги каби қонуниятларга зид келмаслиги керак.

Эски либерал бозор хўжалигидан ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодигача узоқ ва изтиробли йўл босиб ўтилади. Шу давр мобайнида кўп маротаба ижтимоий адолат байроғи кўтарилди ҳам. Лекин ким кўтарган бу байроқни? Санат инқилобининг биринчи босқичи, кейинчалик, XIX асрда Европа мамлакатларининг индустриалашуви пролетариатнинг оммавий қашшоқлашувига олиб келди. Натижада ижтимоий адолатсизликни йўқотиш ёки ҳеч бўлмаганда юмшатишни ўзига мақсад қилиб олган сиёсий кучлар шаклланди. Улар ижтимоий адолат ғоясини ўзига хос, халққа яқин тарзда талқин қила бошладилар. Худди шу нарса кенг оммани ўзига оҳанрабодек тортди. Ишчилар ҳаракати билан бирга касаба уюшмалар ҳаракати ҳам жонланди.

Хатто айрим иқтисодчилар ҳам социализм ғоясини тарғиб қилишга тушиб кетдилар. Кўпгина обрўли арбоблар капитализмнинг ижтимоий заифликларини танқид қилиб, ишбилармон ва капиталистларни ўз ишчиларига адолатли муносабатда бўлишга, уларнинг меҳнатиغا ҳаққоний ҳақ тўлашга чақирдилар. Буларнинг барчаси ижтимоий сўғурта тўғрисида ва бошқа қатор қонунлар кучга киришига сабаб бўлди. Демак, социалистик, қонли инқилоблар эмас, асосан ижтимоий-сиёсий ислохотларгина ижтимоий муаммоларни тўлароқ ва изчилроқ ҳал қилар экан.

КАДРИЯТ ВА ҚОНУНИЯТ

Ижтимоий-ахлоқий қадриятлар ва бозорнинг шафқатсиз қонуниятлари нисбати ҳақидаги баҳслар анчадан буён мавжуд.

Маълумки, А.Смит иқтисодга машина ёки автомат сифатида қараган. Автомат учун ҳис-туйғу ёт бўлгани каби, бозор учун ижтимоий масъулият ҳисси бегона. Хатто бугунги кунда ҳам бундай қарашларнинг ўз издошлари бор. Масалан, Чикаго университети профессори М. Фридмен фикрича, умумий фаровонликка ишбилармоннинг фақат фойда олишга қаратилган манфаатларига хизмат қилади. Демак, бозор фақат ўз қонуниятларига бўйсуниб, ижтимоий-ахлоқий талабларга ўрин қолдирмайди. Профессор хаттоки фойдани ижтимоий эҳтиёжларга сарфлаб бўлмайди деб уқдирмоқчи бўлади.

Аммо тез орада мутахассислар мутлақо назоратдан, режадан холи бозор стихияси ижтимоий тенгсизликнинг хавфли кўринишига олиб келиши мумкинлигини англаб етдилар. Ниҳоят, В.Ойкен ва Ф. Беме раҳбарлигидаги Фрейбург иқтисодчилар мактаби ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисоди ғоясини ишлаб чиқдилар. Уларнинг хулосасига кўра, бозор бошқарув тизими сифатида мутлақо ўзига қўйиб берилиши мумкин эмас, бозор ўзига хос ижтимоий меъёрларга муҳтож. Яъни, бозор муносабатлари ўз қонуниятларига асосан, аммо ижтимоий қафолатларни ҳисобга олган ҳолда ривожланади.

ИШБИЛАРМОН МАВҚЕИ

Ишбилармон кишига ҳавас билан эмас, ҳасад билан қараш ҳоллари ҳам учраб туради. Хатто уни ижтимоий адолатсизлик тимсоли сифатида кўрувчилар ҳам бор. Фарбий олмониялик Г.Шекк бундай ҳасадни ижтимоий адолатни тушунмаслик оқибатининг ўзаги, ҳаммани тенг қилишга уринадиган социалистик иқсодий назарияларнинг асоси деб ҳисоблайди. Аслида-ку, ҳақиқий тадбиркор -- таваккал қилиш қилувчи

ижодий шахс бўлиб, у иқтисодий ривожланишнинг яратувчиси ҳисобланади.

Албатта, ишбилармон фаолиятида фойда олишга уриниш устивор омил ҳисобланади. Лекин бусиз мумкин ҳам эмас.

Ижтимоий муносабатлар доимо иқтисодий асосга эга. Мавҳум ижтимоий адолат эмас, ҳар бир шахс учун зарур реал адолатни ўрнатиш эса социалистик режали иқтисод тизимида эмас, эркин бозор шароитида осонроқ кўчар экан. Гап шундаки, иқтисодий фаолият аввало инсонга хизмат қилишга намоён бўлади. Бу қондани фақат бозор муносабатлари шароитида амалга ошириш мумкин, чунки у иқтисодий жараён қатнашчиларининг эркин, ихтиёрий фаолиятига асосланади. Маъмурий-буйруқбозликка асосланган иқтисод шароитида бу тўғрисида гап бўлиши мумкин эмас.

Маълумки, ўзимизда ҳам собиқ Шўро даврида ижтимоий тенглик ғояси ҳукмрон бўлиб, жамиятдаги ишбилармонлар, савдогарлар меҳнати хатто қонунсиз ҳисобланиб, қадрланмасди. Чунки бойлик тушунчаси шахсга нисбатан ишлатилмас, у жамият мулки эди. Бугун, бозор муносабатлари шаклланиши шароитида бу тушунча ўзгаряпти. Эндиликда бойликка ишбилармонлик фаолияти асосида улуш олиш натижаси деб қаралмоқда. Демак, ишбилармонлик умумий фаровонлик манфаатларига мос ва шу йўлда олинадиган фойда ҳеч бир ахлоқ қондаларига, хусусан адолатга зид эмас.

Тадбиркор бозорни янги мол ва хизмат турлари билан иложи борича арзон баҳоларда тўлдиришга уриниши, аини пайтда ахлоқий меъёрлар доирасида фаолият юритмоғи кераклигини айтиб ўтдик. Шу билан бирга ишбилармонлар ўртасидаги ҳалол рақобат ҳам бозор қондаларидан бири эканлигини унутмаслик зарур. Ишлаб чиқариш услубларини маҳфийлаштириш, патентлаш, рекламалар ҳам ахлоқий-маънавий талабларга жавоб бермоғи, яъни адолатли бўлмоғи лозим. Шу каби талаблари ҳисобга олган ҳолда давлат рақобатни чеклашга қарши қонунлар, меҳнат ҳуқуқини жорий этиб боради. Бир сўз билан айтганда, давлат бозор талабларига жавоб берувчи фаолият қондаларини ишлаб чиқишни ўз зиммасига олади. Бирок, фойдага нисбатан юқори даражадаги солиқ, ортиқча бюрократиялаштирилган кўрсатмалар хусусий ташаббусни бўғади. Оқибатда бу ташаббус яширин, маҳфий иқтисодда ўз имкониятини топишга уринади. Давлат миллий даромадни янгидан яратиш ўрнига ўзи билан узвий боғлиқ қатламлар фойдасига миллий даромадни қайта тақсимлашни муҳимроқ деб билган ҳолатда ҳам шунга яқин вазият вужудга келиши мумкин.

Демак, ишбилармоннинг ижтимоий қиёфаси аввало унинг жамият олдидаги жавобгарлигида, масъулиятида намоён бўлади. Иқтисодий омад ва адолатли фаолият кўрсатиш бир-бирини инкор этмайди, аксинча, тўлдиради. Зеро, эркинликка асосланган ишбилармонлик умумий фаровонлик ва адолатта салмоқли улуш кўшади. Ҳақиқий демократия шароитида ишбилармонлар озод жамиятнинг ажралмас қисмидир.

Иқтисод таракқиёт умумий фаровонликка олиб келади. Бундай фаровонлик инсон шахсининг намоён бўлиши учун зарур сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий шарт-шароитлар яратиш беради. Бу эса тадбиркорликнинг ривожланишидаги асосий омиллардан биридир.

Миразиз АЪЗАМ

СЕН - ҲАҚИҚАТ

Бу содда, ажиб газал, мухаммасларни ўқиб, сархуш бўлиш ила илм, санъат талаби кўкида уларни кўриқдан ўтказиш истаги тугилади. Чунки илм янада ҳайратнинг қудратини оширади, боқийлаштиради. Худди шу жиҳатдан бу «бармоқдаги газаллар»да арузнинг қай бир ўринлари жойига тушмаган бўлиши мумкин. Аммо бу байтлар рост, соф, самимий, ёниқ...

Ҳа, биз ўз санъатимиз, ўз юксак жиололанган шеъриятимиз кўкига қараб яна қайтъямиз. Жуда қийналиб қайтъямиз. Билмасдан, йўлсиз қолиб, бу тилсимланган юртга, Шарққа, мусулмон порлоқ оламига, шукурки, қайтъямиз. Кун келар яна орамиздан Ҳофиз, Ҳайём каби гўзал шеърятларга бўйлашиб сўз айтадиганлар чиқажак! Иншооллох, улар келади. Лекин унгача вақт кутиб турармиди. Шу боис ҳам Миразиз Аъзам каби журъатли, кўнглини тўкишдан қўрқмаган, санъати ҳақиқат бўлиб, қора қор босган довонни фидойилик билан очаётганларга ташаккур. Ахир, бундан кўнглимиз фақат дур топади ва чин гўзаллик ифорини туюди.

ШЕЪРИЯТ БЎЛИМИ

ЙИЛЛАРЧА ХАСТАЛИКДАН КЕЙИНГИ ШУКРОНАМ

Кутулдим офатдан, алҳамдулиллох,
Соғу саломатман, алҳамдулиллох,
Содиқ ўғлонларим бўлди ёнимда,
Сикмадинг улфатдан, алҳамдулиллох.

Оғир ойлар ўтди, қайтди ортига,
Оғриқ қайтиб кетди мавҳум юртига,
Яна офтоб тегди жисмим сиртига,
Улашдинг шафқатдан, алҳамдулиллох.

Кунларим ўтмоқда порлаб, яркираб,
Тунлари баракот ёғар шарқираб,
Тошлардан сув чиқар сизиб, тиркираб,
Кондим табиатдан, алҳамдулиллох.

Бир нарсалар келар, қаердан келар?
Бир нарсалар бўлар, нимадан бўлар?
Қўлимга қаердан кирмоқда улар? -
Кучайдим ҳайратдан, алҳамдулиллох.

Дафъатан супрамга тўкилар неъмат,
Кўзимни яшнатар хилма-хил зийнат,
Неларнинг бадали бу кадру қиммат? -
Розиман хилқатдан, алҳамдулиллох.

Умримнинг қишини оқлаб, безатдинг,
Торайган дунёмни йўқлаб, ясатдинг,
Миразиз Аъзамни алқаб, йиғлатдинг -
Бойидим ҳикматдан, алҳамдулиллох.

* * *

Не кўйга солмади жонни, кўринглар, найлади толеъ:
Ёшим бешга етар-етмас етимча айлади толеъ.

Етимликни кўрар кўплар, қадрсизлик оғир аммо,
Ёвузларга қарам бўлган замонга бойлади толеъ.

Энгил-бошим ямоқ-йиртик, жужуқман - мутгасил очман,
Заъфарон жисмимни қашшоқ маконга жойлади толеъ.

Синиқ - руҳим, ўзимнинг ўз тилимда сўзламоқ чекли,
Мени силлар қаторига кўшишга сайлади толеъ.

Раҳм-шафқат каломин ҳам унутганки «оғам» бўлмиш,
Қамокларда «начайлик»нинг томоғин мойлади толеъ.

Зиё аҳли - буюк зотлар - кирилганди, отилганди,
Ўқиб, кимман? - билиб олдим. Курашга шайлади толеъ.

Қарамликдан қутилдик сўнг, кириб озод бу йилларга,-
Шукур, умрим поёнида менга лутф айлади толеъ.

* * *

Севмасам, сен билан кўришармидим?
Сен учун ёвинг-ла урушармидим?

Номингга қора доғ сурса бировлар
Мен сени оклашга тиришармидим?

Ёмонлар қўлидан тутсанг, юзтубан -
Йиқилиб, тупроққа қоришармидим?

Сўнг маъсум кўзларинг ёдимга тушса,
Қайтадан қуёшдай ёришармидим?

Севмасам, яшашдан маъно бормиди,
Умримни сен билан бўлишармидим?

Ажрашув онлари эрдай турмасам,
Учрашув бахтига эришармидим?

Миразиз Аъзаман, сен имонимсан,
Имонни олтингга алишармидим?

КУЗГИ ЯПРОҚЛАР

Эрталаб келган шамоллар ёзғириб эсмоқдалар,
Сарғариб битган дарахтлар баргларин тўкмоқдалар.

Демаким барги хазон, шохларга инган қушчалар
Ерда дон кўрган мисоли ёприлиб тушмоқдалар.

Балки сўнги йилларим бу, балки сўнги ойларим,
Кунларим бир-бир битиб, йўқлик сари учмоқдалар.

Мен дарахтман, баргларимни тўқмасимга йўқ илож,
Чунки Ерда бошқалар бор, ризқларин кутмоқдалар.

Мен умрман, йилларим бу - тўнларим, кўйлақларим,
Бирма-бир ечгум аларни, галларин кутмоқдалар.

Бир тавалло бор фақат кўнглим аро орзу деган,
Битмаган солиҳ амаллар менга кўз тутмоқдалар.

Ассалом, қиш, Миразиз Аъзам шу ерда, излама...
Силкишиб кўл, ёшлигим ҳам ёзларим кетмоқдалар.

РУХ

*Сендан рух ҳақда сўрайдилар.
Рух - Раббимнинг амридаги иш,
сизларга оз илм берилган, деб айт.
Ал-Исро, 85-оят.*

Эй, малаклар мулкининг хизматчиси, сайёр рух,
Мен сени англолмадим ҳеч, сирлари бисёр рух.

Мен ҳали мен бўлмаганда жисмима бўлдинг шерик,
Бир кимирлаб жонланишни бошладинг, асрор рух.

Юр ёруғ дунёга энди, тот унинг таъмин дединг,
Сўнг таништирдинг ҳаётни, кўрсатиб осор, рух.

Сўзга кирганда тилимни айладинг бурро қилич,
Эй муаллим, моҳир устод, дилбару дилдор рух.

Ҳам гўзаллик, ҳам касаллик, ҳам қувончу ҳам азоб-
Жумласин этдинг-а ижро Ер куйин, чилтор рух.

Сен олиб кирдинг тушимга ўзга оламлар сирин -
Ўйлатиб кўйдинг абадни то абад хушёр рух.

Сен ҳақиқат нола чекса, ухлмасдинг мен каби -
Иккимизда зоҳир эрди икки минг озор, рух.

Мен сени турлича кўрдим, кулганингни кўрдим оз,
Доимо маҳзун - нигоҳинг, маъюсу афғор рух.

Миразиз-ла бирга турдинг, ажралишда рози бўл,
Рози бўл ранжитган эрсам, эй вафоли ёр рух.

ЁРГА МИНГ ЖОНИМ ФИДО

(Навоий газалига мухаммас)

Эй Илоҳим, қай йўсун дей ҳамд-сано, нисор учун,
Сен юрак саҳнимда очган байрамий гулзор учун?
Шунча лутфму мен каби бир жонидин безор учун?!
Ёрни дерларки чекмиш юз жафо мен зор учун,
Бўлса минг жоним фидо айлай жафокаш ёр учун.

Ёзғуруб эрдим жаҳонда йўқ дея ҳеч кимда ор,
Дилраболар ё сароб, ё шуъладай деб беқарор,
Бир фидокор ё вафодор топмағандим барқарор,
Ёрким ёри учун чекса жафо бил ани ёр,
Ўлса оздур кимса андоқ ёри меҳр осор учун.

Йўқ, кўзумди очди Тангри, кўргузуб лутфкорлик,
Шундайин кўргуздики, жаннатга дўнди борлик.
Ким эдимки, манглайимга битди мундоғ ёрлик,
Ёрлик кўргузди минг жон бирла миннатдорлик,
Жонини ҳақ асрасун бу зори миннатдор учун.

Ҳақ йўлида мен учун ёр мисли қўлга такди гул,
Ҳа, қуриб битган боғимга тикди умрин, мисли гул.
Дағи туғди мен учун ул бир фаришта, бир ўғил,
Мен не қилгайман анга лойиқ магар минг сарву гул
Олиб озод эткамен ул сарви гулрухсор учун.

Кашфиёти оқил ишким, анда бордур, кимда бор?
Ҳар нафас бир парваришким, анда бордур,
кимда бор?

Минг риёзат ёзу қишким, анда бордур, кимда бор?
Ростлик бирла равишким, анда бордур, кимда бор,
Хўб экандур ўлмаким ул қомати рафтор учун.

Ўлмағилким сарсари, собитқадам чун юргузур,
Ётмағайсен уйқусиз, хуш ётқизур, хуш тургузур,
Мингта юлдуз жилваси, куннинг жилосин кўргузур,
Ўлмаким беморликдин саҳлдир чун тиргизур
Ани, ё рабким, саломат асра бу бемор учун.

Миразиз Аъзам, ҳаётда кўрганинг бўлган жафо,
Чун бу дунёда ҳамиша топганинг бўлган хато.
Ҳақ таолони унутган сурдилар айшу сафо,
Эй Навоий, йўқ эди оламда ойини вафо,
Ҳақ насиб этди сенга сенда бу маъни бор учун.

НЕ АЖАБ, ИШҚ ОФАТИДИН ЧИҚСА ЖОН...

(Навоий газалига мухаммас)

Мендаги жон сендагидек бебаҳо жонму эмас,
Сенча, мен аъзам ғанийга эрка ўғлонму эмас,
Ё сенинг руҳингдаги ҳам тоза виждонму эмас,
Дам-бадам лаълинг хаёлидин ичим қонму эмас,
Қатра-қатра кўз йўлидин юзга ғалтонму эмас?!

Эй биродарлар, мани қилманг жаҳон овозаси,
Бир пичоқ енг, сўнг биларсиз не экан ишқ найзаси,-
Ҳам ширин, ҳам минг азобли, васлининг ҳар лаҳзаси,-
Гоҳ ўлуб, гоҳе тирилсам, тонг эмас, ваҳ, ғамзаси
Қотил эрмастурму ё нўши лаби жонму эмас?!

Минг ўлуб, минг бор тирилсам ваъдабозлар илкидин,
Шум рақиблар ўзларин ҳеч тўхтатолмас кулкидин,
Кўз очибман, алдаюрлар, ҳеч кутулмам тулкидин,
Не ажаб, ишқ офатидин чиқса жон тан мулкидин,
Шаҳна золимму эмас, ё мулк вайронму эмас?!

Кўзларинг тунда адаштирмасму бир ташлаб қиё,
Мунча кўп тенгрангда ёлғон, мунча кўп
найранг, риё?!

Кипригинг чакмоқлари отмасму қалб тингунча то,
Новаки зулм урмоғингдин тонмағил, эй қоши ё,
Танда захм эрмасму, ё кўнглумда пайконму эмас?!

Дема бу ишқбеҳабар билмас надир захму яро,
Сен маломат қилма, жоним, ҳар куним мотамсаро,
Ҳеч кимин орзуси мендек бўлмасин ҳеч тим қаро,
Телба кўнглумни дема кўп вола эрмас ишқ аро,
Шухрай офок, ё расвойи давронму эмас?!

Бу замон бўстонида гул термадим, айб этмангиз,
Кўкракимни бир тўйиб, эҳ, кермадим, айб этмангиз,
Мен бу кунга соғ вужуд-ла келмадим, айб этмангиз,
Даҳр шўҳига кўнгул гар бермадим, айб этмангиз,
Ишваси чинму эмас, ё аҳди ёлғонму эмас?!

Миразиз Аъзамни тинч кўй, бахтини забун дема,
Дема масъуд кўрмадим, ул доимо маҳзун дема,
Завқ ила ишлашни билмас ҳур Ватан учун дема,
Дашт аро кўрсанг Навоийни эмас Мажнун дема,
Тошму урмас кўксига, ё жисми урёнму эмас?!

АФАНДИ ЎЛМАЙДИГАН БЎЛДИ

Достон*

Ўшанда ота-она икки ойлик айрилиққа базўр чидашди. Учинчи ойнинг бошида Носир чопқиллаб Туркистонга борди. Акасининг ўғиллари билан эшак миниб, далага чиқиб, елламиш юлиб, озиг-тўзиб, қорайиб-қуйган, лекин ростдан ҳам кенгликда роса яйраб-қувнаган ўғлини... қани энди Туркистондан Тошкентга қайта олиб келиб бўлса! «Мен шу ерда яшайман! Тошкентингизга бормаيمان!» дея оёқ тираб туриб олди, тамом-вассалом. Носир тушунтирди, алдаб-авради, ялиниб-ёлворди -- бари бефойда! Ахийри ака-укалари билан ўйлашиб-кенгашиб, шундай ора йўл тутишга мажбур бўлишди: майли, Тошкентдек шаҳри азимга от билан туя тугул эшак ҳам сиғмайди! Лекин акасининг Хўжамуродга тенгкур, энг сирдош-кадрдон ўғли унинг ёнида Тошкентга борса-чи? Уч-тўрт кундан кейин - Хўжамурод Тошкентга қайта ўргангач -- укаси Туркистонга яна олиб келиб қўяверади-да!.. Тошкентни кўришга муштоқ жиянининг куткуси билан ўғли алдовга осонгина кўнди.

Хаммаси кўнгилдагидек бўлди ҳам! Фақат жияни укаси билан Туркистонга қайта туриб хайрлашар экан, сир бой бердими, қайдам, Хўжамурод «Мен ҳам Туркистонга кетаман!» деб шунақанги тўполон қилди, гижинглаган тойчоқдек тутқич бермай юлқиниб-чопдики, Носир бу аҳволга қараб йиғлашни ҳам, кулишни ҳам билмай қолди. Ахийри жаҳлга минди. Сағбон кўчаси бўйлаб эфиопиялик кроссчидан ҳам тезроқ югуриб бориб, ўғлини қувлаб тутди-да, типирчилаб-йиғлашига қарамай кўтариб олиб келиб хужрага қамади. Уч кун ўғлининг ёнида ўзи ҳам қамалиб ўтирди. Аҳволни уқтирди. Ялиниб-ёлворди. Ётиги билан тушунтирди: «Мен ҳам Туркистонда гижинглаб юрган салт от эдим, болам! Нима, шу торгина Тошкентдаги торгина хужрада яшаш менга осон деб ўйлайсанми?! Билсанг, менинг ҳам бугун Туркистонга қайтиб кетгим бор! Лекин нима қилайлик, бу ердаги ишларимиз ҳали чала-да! Сенинг ҳам ишларинг кўп! Энг биринчи ишинг - яқин кунларда шаҳардаги энг зўр мактабга бориб, яхши ўқиб, пухта билим олиш!..» Ўғлини базўр кўндириб, онасининг кўлига топширди-да, таътил пайти оққа кўчирилган боблардан бирини олиб, собиқ курсдоши масъул котиб бўлиб ишлайдиган «Элак» журналига тағин борди. Бу боб ҳам журналда эълон қилинадими, ё бўлимдаги «элак-элак»дан ўтолмай қолиб кетадими, худо билади! Лекин курсдоши Носирга ёзилиб гап берди: «Мен сизга айтсам, шаҳарнинг қоқ марказида ёш элшунослар

учун олиймақом бир уй қуриляпти! Тўртта ўғил билан икки хонали уйда сиқилиб қолувдик. Ўшандан беш хонали уй ажратишмоқчи! Тағин бирор йилда кўчиб ўтсак керак!..» Носир - Афанди, ҳеч қачон бировга гайирлиги, ҳасад-хусумати бўлмаган, бўлмайди ҳам! Лекин ижара уйга қайтар экан, юраги ўртаниб, яратганга муножот қилди: «Ё раббий! Менинг ёзугим нима?! Нега бир банданга ҳам масъул иш, ҳам илмий унвон, ҳам уй-жой, ҳам машина, бунинг устига, янги уй берасан-у, бошқаси жондан кечиб кеча-кундуз меҳнат қилса ҳам шафтоли қоқини раво кўрдинг келмайди? Ҳақлик шундоқ бўлурму, Яратганим?!»

Астойдил охи-зори етиб бордими, қайдам, худонинг кудрати билан орадан уч ойча ўтиб анови элшунослик институтига ишга чақирилди. Тағин уч ойча ўтиб, «Элигхонлар даври маданияти» хусусидати номзодлик ишини химоя қилди. Яна уч ойдан кейин бу иши китоб бўлиб босилиб чиқди. Хаммасидан ажабланарлиси шуки, бирор йилнинг нари-берисида ўша ёш элшуносларга аталган олиймақом уйда ўша омадли курсдошга девор-дармиён кўшни бўлди-қолди! Дарҳақиқат, худонинг кудрати чексиз экан! Астойдил интилган йўлчига, барибир, Ҳақ - йўлдош, толе - ёр экан!

Бу ўринда гап афандининг толеи эмас, оиласи бобида бўлгач, мақсадга қайтайлик!

Худоба шукур, унинг Сағбонда ўзидан кўпайган оиласи Дархонда оёққа турди! Очиғи, Носир гоҳида айрим кўшнилари қатори уйни сотиб бирор тинчроқ ҳовлига ўтишни, «фақир - панада» деб яшашни қаттиқ истаб қолади. Лекин ҳар гал шайтонга ҳай беради. Эрта бир кун болалари, айниқса, ёлғиз ўғли ўзи ўсиб-улғайиб, эс-хушини таниган уйни кўмсаса, «Шуни вақтида бекор сотгансиз-да, ада!» деса, қандай жавоб қилади? Ўзини нима билан, нима деб оқлайди?! Одам боласи эс-хушини таниб, ўсиб-унган жойини муқаддас деб билмайдими? Ҳамиша унга талпиниб яшамайдими?! Қолаверса, ўша олиймақом уйда кечирган ўн йиллари ҳар қанча эсласа эслагулик тарзда кечган! Айни ўша уйда Санобар ўқишни битириб, мактабга ишга ўтди. Айни ўша уйда ўғли лицейга ўқишга кирди, уч кизи бирин-кетин боғчага, сўнгра мактабга боришди, «супрақоқтилари» - кенжа қизлари туғилди... Тўғри, ота-оналар яна бир (бешинчи!) қиз эмас, ўғил кўришни жуда-жуда истаган эдилар. Хўжамуродлари ёлғиз, ахир! Начора, буюргани шу экан, қиздир-ўғилдир, умри билан берган бўлсин! Муҳими - ота-онага кўпдан соғинганлари - чақалоқ иси, ўғил-қизларига - энг зўр овунчок, қолаверса, катта қизларига бола парваришида тажриба... Шунга ҳам шукур қилса арзимайдими?..

* Охири. Боши ўтган сонда.

Ўзингиздан қолар гап йўк, болани боқиб-парваришлаш, ҳатто туғиш-туғдириш уни комил инсон қилиб тарбиялашга нисбатан анча осон! «Ўғил - отага, қиз - онага, ўғил - тоғага, қиз - аммага тортади» дейди ўзбеклар. Агар қизлари оналари-ю аммаларига тортсалар, уларнинг тарбиясига кўпма ташвишланмаса бўлади. Оналари ҳам, аммалари ҳам тортса тортгудек: бири - Санобар, бири - Раҳбар! Лекин ёлғиз ўғли отасидек ўта кўнгилчан, тоғаларидек ўта ювош бўладими?! Йўк, айниқса, шаҳри азим шароитида ҳар иккиси фазилат эмас, кечирилмас иллат ҳисобланадиган бўлиб қолган! «Москва кўзёшларга ишонмайди», «Ташкан - одамлари шошган» қабилидаги гаплар бежиз айтилмаган! Бугунги Тошкент кўнгилчанни ҳам, ювошни ҳам шунақанги шошириб қўядики!..

Эсида, ўғли мактабда ўқиб бошлаган дастлабки йиллардаёқ, айниқса, мусиқага кучли мойиллик кўрсатди. Ота-она суюна-суюна унга рубоб олиб, ёнларидаги ўқувчилар маданият саройига жойладилар. Айниқса, Носир бу ишни ҳар жиҳатдан маъқул кўрди: ўғли келажакда ким бўлганда ҳам мусиқа - энг зўр ҳунар, қолаверса, эрмак, овунчоқ, тасалли, юпанч, таянч... Ҳар бир ўзбекнинг қонига мусиқа гўдақлигидаёқ она сути билан баробар алла бўлиб кирган!.. Ўғли тез орада рубоб чалишни туппа-тузук ўрганиб олди ҳам! Лекин... Кунлардан бир куни ишдан уйга келаётиб қараса, кўча бошида ўғли ўзидан кичик уч-тўрт болакай қуршовида рубоб чалапти. Болакайлар эса, уни масхаралаб кулишяпти! Устига устак маълум бўлдики, отаси бойваччароқ шум болалардан бири унга нақд эллик сўм пул бериб, атайин чалдираётган экан!.. Аҳволни кўриб Носирнинг хўрлиги келди. Бошқа бир куни Олой бозорида беҳос сурнай товушини эшитиб қолганида ҳам қарийб шундай аҳволга тушувди. Қараса, оёқ-қўли буб-бутун аллаким сурнай чалиб тиланчилик қиляпти-да! Садакалар эса, лайлаққордек ёғиляпти! Бу-ку, тушунарли: сурнай навосини эшитганда қай бир ўзбекнинг юраги беҳос «жиз» этиб, ўз тўйини - энг бахтли кунини эсламайди дейсиз! Лекин сурнай тўйда эмас, бозорда чалинадими?! Ҳаққига олота-олқош эмас, садақа-эхсон сўрайдими?!

Ўша куни ўғлига Элнинг урф-одатлари-ю феъл-атвори хусусида дастлабки жиддий тушунтиришларини берди.

Шу тушунтиришлар сабаб бўлдими, қайдам, кўп ўтмай ўғлининг рубоб чалишга иштиёқи сўнди-қолди. Тўғарак машғулотларига ҳам қатнамай қўйди. Алланечук одамови, хонанишин бўлиб қолди. Уйдаги ҳар хил тарихий китоблар мутлоасига мук тушди. Кунлардан бир куни қадимий хунлар тарихи хусусидаги ўз иншосини Носирга кўрсатди. Бу ҳолдан Носир, табиийки, ҳам суюниб, ҳам куйинди. Иштиёқни сўндирмаган ҳолда ўғлига тўғри йўналиш беришга ўзича уринди: «Қизиқининг яхши, ўғлим! Бироқ тарих шундай бир уммонки, ҳамма ҳам унга интилиб-талпиниб яшайди. Ақалли бир марта ўз кўзи билан кўриб, ўзича шўнғиб, ўзича бўйлагиси келади. Бироқ ҳамма бало шундаки, ҳамма ўз қаричи билан ўлчайди. Тарихни аслида қандай бўлса - шундайлигича кўриш ва кўрсатиш... Билсанг, бу... нима десам экан, Робинзон Крузодек кимсасиз оролда яшаш, Дон Кихотдек шамол тегирмонининг парраги билан курашиш, Хўжа Насриддин Афандидек жаҳонни саргардон кезишдан ҳам оғирроқ иш, ўғлим! Шунинг учун бу қийноқ, бу азоб, бу ушлови йўқ ишни, очиғи, сенга раво кўрмайман! Бундан кўра ҳозирдан бошқа бир аниқ-тиниқ соҳанинг бошини тугтанинг маъқул,

менимча! Мен сенга айтсам, бу ёруғ оламда ҳамма нарсанинг онаси - тарих, отаси - ҳисоб! Ҳисобли дунё бу! Не-не алломаларимизнинг энг қатта оталари - Ал Хоразмий ҳам, Ал Фарғоний ҳам ҳисобчи, яъни, математик бўлишган. Шу фанда риёзат чекишган. Шу фанни «риёзиёт» деб аташган. Шунинг учун «математика - фанларнинг отаси» ҳисобланади. Шояд сен ҳам вақти келиб бир ота бўлсанг, улим!.. Мен сенга латифа эмас, гиря эмас, йиллар армонини айтяпман! Агар иложим бўлса эди, шу бугун тарихдек гўр азобидан воз кечиб, математикадек ушлови бор аниқ-тиниқ фаннинг риёзатига муккамдан шўнғирдим!..»

Бу гал ўз вақтида - кечикмай йўналиш берган эканми, ҳайтовур ўғли бор-йўғи уч-тўрт йил ичида - 9-синфни битиргунига қадар бутун мактабдагина эмас, шаҳри азимда ҳам эмас, ҳар қалай, Мирзо Улуғбек туманида «энг зўр математик» бўлиб танилди. Бир неча олимпиадалар ғолиби бўлди. Ҳатто Носир ўғлининг келгуси тақдиридан ҳавотирга тушиб қолди: одам боласи қуруқдан-қуруқ ҳисоб-китоб билан тирик эмас-да, ахир! Яхшиям беш-олти йил аввал манови бир парча ер теккани! Шу баҳонада ўғлини вақти-вақти билан «совутиб», Элга ҳам, Ерга ҳам яқинроқ келтиришга ўзича уринди: «Кейинги пайтларда биз - ўзбекларгина эмас, бутун туркийлар буюк аждодларимизнинг улуғ ишларига маҳлиё бўлиб, ўзимиз сезмаган ҳолда ўтакетган боқимандага айландик! Жиддийроқ ўйлаб қара: мана шу олиймақом уй, Тошкентдек шаҳри азим, метро, Мустақиллик майдони, «Туркистон» саройи... қачон кимлар томонидан қандай қурилганини биласанми? Шу сен «ҳақ!» деб термулганинг телевизор, анови телефон, магнитофон... шу замонавий қулайликларнинг барчасини кимлар қачон қандай яратган? Бунисини-чи? Йўк, билмайсан! Мен ҳам билмайман! Ҳолбуки биз билибгина қолмай, булардан зўрроғини ўзимиз ўз қўлимиз билан яратишимиз ҳам керак! Олмоқнинг бермоғи бор, ахир! Башариятдан бирни олсак, уни ўн қилиб беришимиз, ақалли ўша бирининг ўзига хиёнат қилмай қайтаришимиз керак! Ана ўшанда биз ҳам тайёрга айёр боқиманда эмас, Комил Инсон, Фозил Халқ бўлаемиз. Ҳар жиҳатдан Озод, Хур, Етук, Илғор, Мустақил бўлаемиз!..»

Ўғли бу сабоқларни ўзича тушунди. Тошкентда ҳам, Хўжакентда ҳам ҳар бир ишда - «амалий машғулот»да унинг ёнида турди. Лекин бирор йил аввал нимагадир қаттиқ ўзгарди: унинг кўз олдида ўтакетган художўй-номозхон бўлди-қолди. Ҳатто мактабнинг ўрнига мачитга қатнай бошлади. Устига устак, сингилларига, отаси билан онасига «Сенлар ҳам мусулмонсанлар-да!» дегандек истехзо билан бегонасираб қарашга ўтди. Кунлардан бир куни Носир ўғлининг ёнида мачитга борди. Не кўз билан кўрсинки, ўзи яхши танийдиган ўртамиёна элшунослардан бири «бир думалаб» - бошига оқ салла ўраб, эғнига тўн кийиб, туппа-тузук азойимхон-у дуохон имоми хатиб бўлибди-қўйибди! Бирор ҳафтага чўзилган амри маъруфдан кейингина ўғлини базўр «қайтарик қилди». Айниқса, шу гапларни қайта-қайта уқтирди: «Илоё сендек Хўжаёшининг Қарисакхўжа бўлганини кўриш менга ҳам насиб қилсин! Илоё бу узоқ умрингда Хўжаи Хизр йўлдошинг бўлсин. Хўжамурод, ўғлим! Лекин шуни унутмаки, анови чаламулла имомча мачитга бораётганида Мулла Насриддин мачитда ковушини ўғирлатиб уйига қайтаётган эди!.. Биз бугун мачитни ҳам, халқни ҳам, дини исломни ҳам орқага - ўрта асрларга қайтаришимиз эмас, ҳозирги башарият қарвонининг энг олдинги

сафларига олиб чиқишимиз керак! Мачит билан дини ислом бўйни ишга ёр бермайдиган раззоқ сўфилар билан мажон ялқовлардек боқимандаларнинг қулайгина бошпанаси эмас, муттасил илм излаб, руҳни поклаб, Ҳаққа етишнинг, Ҳақ зикрини мағзи жондан чиқаришнинг беназир ўчоғи билан дастури, Кўр-кути, Байтуллоҳи билан Қаломуллоҳидир. Ислом - амал, амал дини, амалдаги дин экан, бизнинг энг бирламчи амалимиз - «бешиқдан қабргача илм излаш», дин пешвоси эмас, илму амал пешвоси бўлишдир. Майли, бу йўлнинг машаққатларига чидаёлмаганлар дин пешвоси бўлаверсинлар! Бирок биз чидашимиз керак! Аввало «диний илм» билан «дунёвий илм»ни бир-биридан ажратиб қараш тирнокни этдан ажратишдай гаплигини тушуниб етишимиз керак! Бундай ҳаракатларга тиш-тирноғимиз билан қарши туришимиз керак! Биз ҳам ўзимиздан бир тирнок - тирнокдеккина бир нима қолдириб улгуришимиз керак! Туямизни яна бир марта адаштирмоқчи бўлаётганларга бўй бермаслигимиз, на ўнганга, на чапга оғиб кетмаслигимиз керак!..»

... - Қани, турмайсизми, отаси? Чой совиб қолади-ку!

Носир дафъатан сергак тортди. Бир муддат нафас ростладими, хаёл сурдими, мудрадами?... Нима бўлганда ҳам, шуниси аниқки, хонтахтанинг бир томонида - Санобар, бир томонида - Хўжамурод ўғли, рўпарасида эса, беш қизи давра қуриб ўтиришибди! Ўзи уларнинг кўз олдида узала тушиб ётибди! Апил-тапил ўрнидан туриб, юз-қўлини ювиб келди-да, ўз жойига қайта ўтирди. Худога яна бир қарра шукур килди. Бир очилдастурхон шунчалик бўлади-да! Андак нафас ростлагунича, мана, нафақат бутун оиласи кўз ўнгида, айни чоғда, самовар тўла қайноқ чой, дастурхон тўла ноз-неъмат! Айниқса, тутни, қолаверса, гилос билан қулупнайни айтмайсизми! Бай-бай-бай! Шундай ноз-неъматларни йўқдан бор қилганга ҳамд айтмаслик ношукурлик эмасми! Шу «самовар» деган мўъжизани яратган рус халқининг беназир салоҳиятига ҳам тасанно-олқиш айтмай бўладими?!

Оромбахш гўша-ю фарахбахш даврадаги хузурбахш тушлиқдан кейин Носир одатдагидек иш тақсимотини аниқлаштирди:

- Майли, Санобар, сен қизларинг билан бир муддат нафас ростлаб, кейин биринг - сабзи ўтоқ, биринг - памилдори чопик, қолганинг шиннининг ташвишини қилаверарсанлар. Биз Хўжамурод билан тоғдан ўтин олиб тушгани кетдик!

АФАНДИНИНГ ТАСАВВУРИ ЁХУД КАРИ НАВО

Нух алайҳиссалом эшкак эша туриб, ёнида ўтирган уч ўғлига хушхабар етказдилар...

- Мана, болаларим, Худонинг қудрати билан тўфонли-ю бўронли бекатдан ўтиб, сўнги бекатга етиб келдик ҳисоб. Анави қоя Тангритовнинг чўққиси бўлади. Тагин бироз юриб, Устюртда тўхтаимиз. Ўшанда худонинг қудратини яна бир марта ўз кўзларингиз билан кўрасиз!

Бутун жаҳон тўфонидан кейин қурраи арз бўйлаб сузавериб ҳолдан тойган уч ўғлон, гарчи сабр-қаноатда оталаридан қолишмасаларда, қаттиқ бетоқатландилар...

- Қани-қани, ўша Устюрт?

- Кўринмаяпти-ку, ота!

- Кўз олдимизда ҳамон ўша сув, сув, сув...

- Шошманг, болаларим - ўғилларини сабр-қаноатга ундадилар Нух алайҳиссалом. - Хозир

кемамиз Тангри яратиб қўйган улкан хандак устида тўхтайти-да, сув тортилиб, ўзимизни Устюртда кўрамиз. Устюрт бошқа эл-юртдан эллик қулоқ баландда бўлади. Кемамиз эса, кўз ўнгимизда илоҳий денгиз ҳосил қилади!..

Кўп ўтмай катта ўғил - Сом алайҳиссалом, ўртанча ўғил - Ҳом алайҳиссалом, кенжа ўғил - Ёфас алайҳиссаломнинг кўз ўнгида, дарҳақиқат, мўъжиза рўй берди: оталарининг айтганлари ҳақ рост чиқиб, нажот кемасидаги жамики жонотлар қатори ўзларини бепоён бир яссиликда - Устюртда кўрдилар. Кўз олдиларида тагин бир ажойибот рўй берди: халоскор кема қафтдек текис дашт қўйнида гулоб тўла улкан шокосадек тўфон сувидан чашна олиб, ер бағрига сингиб кетди!

Нух алайҳиссалом дедилар:

- Ана, болаларим, кўрдингизларми. Энди сизларга Худонинг қудратидан яна бир аломатни эшиттирай: учовингиз учун шу қуруқликнинг қоқ ўртасидаги денгиз - Оролнинг ичида ҳам, қуруқликнинг ўзида ҳам уч мурод мақсад манзили яратиб қўйилди. Улар «борса келар», «борса хатар», «борса келмас» деб аталади. Қани ким қай йўлдан юриб, қай манзилга бормоқчи?

Уч ўғил яқдиллик билан ўз истакларини билдирдилар:

- Нажот кемаси - Орол бизнинг ҳамिशалик орқа суянчигимиз, ота! Қуруқликда аҳволимиз танг бўлса, ҳали унга қайтаримиз бор. Сузавериб сувдан бездик. Энди ҳар биримиз ер юзидаги ўз манзил-маконимизга бориб, уни ватан қилайлик!..

- Сизларга оқ йўл, болаларим. Мана бу Устюрт бўйлаб ёйилган жониворлардан ҳар бирингиз тегишингизни олиб, жуфти ҳалолларингиз билан кўнглингиз чопган томонга йўл тутингизлар. Худоё ўзларингиздан кўпайиб, ували-жували бўлиб, бахтингиз очилсин! Ягона ўтинчим шуки, Тўфон азоби сизларга сабоқ бўлсин. Сиз Одам Отанинг зуррётлари энди ахилликда яшангизлар! Ҳеч қачон бузғунчиликка берилиб, уруш қилиб, қон тўкмангизлар. Кўнгиларингиз оқ, кўзларингиз ойдин, дилларингиз равшан, йўлларингиз равон бўлсин! Ер юзида Ҳақ ўз йўлига қарор топиши учун ҳамиша ҳақгўй, ҳақпарвар, ноҳақликка мурасасиз, Ҳаққа Сақ бўлингизлар!.. - ўғилларига оқ фотиҳа бериб, ўзлари Орол соҳилида қолдилар Нух алайҳиссалом - Иккинчи Одам алайҳиссалом, Шайхул анбиё ҳазратлари.

Сом алайҳиссалом фил миниб - кунчиқарга кетди. Ҳом алайҳиссалом туя миниб - кунботарга кетди. Ёфас алайҳиссалом от миниб - мўлжални Кутб юлдузи-олтин қозикдан олиб, Шимолга кетди. Вақти келиб уч оға-ини ҳам Одам Ота-ю Иккинчи Одам Ота каби Ота бўлдилар. Сом алайҳиссалом тўнғич ўғлини - Ҳинд, Ҳом алайҳиссалом тўнғич ўғлини - Араб, Ёфас алайҳиссалом эса, тўнғич ўғлини - Турк деб атади. Шунга биноан кейинчалик Сом алайҳиссалом - Абу Ҳинд, Ҳом алайҳиссалом - Абу Араб, Ёфас алайҳиссалом эса, Абутурк, яъни, «Туркнинг отаси», «Турк Ота» деб юритиладиган бўлди. Шу уч оғанининг тўнғич зурриётлари вақти келиб Ер юзидаги энг қадимий уч мамлакат - Ҳиндистон, Арабистон ва Туркистонни бунёд этдилар. Жумладан, Турк Отанинг зурриётлари Туро подшолиги даврида ер юзига кенг тарқалди. Нажот кемаси - Орол денгизи турғун-муқим турувчи отамаконнинг ҳукмдори Турога қаршли худудлар кейинчалик «Турон» деб аталадиган бўлди. Асрлар ўтиши билан бу мамлакат сарҳадлари Шимолда - Шимолий кутб, Фарбда - Ўртаер денгизи, Шарқда - Япон денгизи, Жанубда - Арабистон ярим оролига

қадар кенгайди. Турк Отанинг Шимолий қутб томон юрган зурриёдлари оёқларини қаҳратон совукдан асраш мақсадида пўстакдан тикилган эски махси кийганлари сабаб «эскимохсиллар», кейинчалик эса, «эскимослар» деб аталадиган бўлди. Ёйиқ тоғлари-ю, Эдил дарёсидан ўтиб, Ғарбга қараб юрган туркий қавмлар йўл азоби - гўр азобини кўра-кўра юрак багрлари хун бўлиб, ўзларини «хун» деган янги бир ном билан атай бошладилар. Ғарбда улар «оқ хунлар», кейинчалик эса, «скифлар» деб аталди. Ўша қадимий хун ҳукмдори Отовулло Ғарбдаги қавмлар орасида «Аттила», буюқ инглиз драматурги Шекспир асарига эса, «Отелло» исмини олди. Олтой, Ёкутистон, Сувер, Туман, Ўрхун, Энасой каби кўпдан-кўп манзиллардан ўтиб, узоқ шарқ сарҳадларига етиб борган туркий қавмлардан иборат сараланган олий аскарлар қўшини бир қурукликдан бошқа бир қурукликка ўтаётди, уни «Олий аскар» деб атади. Кейинчалик бу ном «Аляска» деб юритиладиган бўлди. Ана ўша олий аскарлар қўшини ҳоқонлар ҳоқони - қооннинг амри билан ўтиб борган янги манзиллар «Амри қоон», асрлар ўтиши билан «Амриқо» ва, ниҳоят, «Америка» деб атала бошлади. Вақти келиб бу янги китъанинг қоқ ўртасида бир осмонўпар иншоот қад ростлади. Иншоот куббасимон шаклда бўлгани учун унинг тевараги «Кубба» кейинчалик эса «Куба» деб юритилди. Одам боласининг қадами етиб борган тўрт китъанинг катта қисмида тарикдек сочилиб кетган туркий қавмларнинг ягона маркази «Сув-ер», бошқача айтганда «Ер-сув» деб аталди. Кейинчалик улар «Сибир» ва «Дерсу» деб аталадиган бўлди. Ана ўша «Сув-ер»да инсоният тарихидаги энг мўъжизавий маданият мисли кўрилмаган даражага етди. Шунда Сув-ердаги макри Шайтонга устозликка ярайдиган бир шум кал, азбаройи ўзини қўйгани - жой, кўнглини хушлагани - эрмак тополмай, катта ўйин, ўйиндан эса, ўт чиқарди: мамлакатдаги жамики одамларни зимдан бирининг ортига бошқасини айғокчи қилиб қўйди! Натижада чақимчилик, ғийбат, тухмат, бўхтон, фисқу-фасод авж олди. Мамлакат сотқинга тўлиб-тошиб кетди. Одамлар бир-бирларини сотмасалар туролмайдиган бўлиб қолдилар. Мисли кўрилмаган катта ўйин - бухрон, олашапрондан ҳар ким ўз бошини омон сақлаб қолишнинг пайига тушди. Уларнинг энг хушёр - сергақлари «Худо ҳам сақ бўлсанг сақлайман деган», «Сақ бўлсанг - сақлан!» дейишиб, нажот йўлини биргаликда қидирдилар. Юра-юра бир манзилдан паноҳ топдилар. Бу манзил «Сакистон», кейинчалик «Сайстон», яна-да кейинроқ «Сейстон» деб аталадиган бўлди. Сув-ер маданиятини эса, ер ютди. Жаҳондаги энг мўъжизавий маданиятни гум қилган маккор - «Шум эр», бу маданиятни ямламай ютган ер эса, «Шум эр», ҳар иккиси қўшилиб, «Шумер» деган ном олди. Кейинчалик ўша Шумер устида бепоён Сибир ўрмонзорлари қад ростлади ва улар ҳам талайгина шумликларга гувоҳ бўлдилар. Сейстонда жон сақлаб қолган туркий қавмлар вақти келиб тагин Нажот кемаси - Орол денгизи соҳилларидаги ота маконларига қайтиб, бу ерда қадимий Шумер маданиятини қайта бунёд этишга киришдилар. Ер юзидаги энг қадимий дин - зардуштийлик яратилди. Тупроққалъа, Эллиққалъа, бошқа кўпдан-кўп қалъа-истехком, кенту шаҳарлар бунёд этилди. Вақти келиб тагин Турон мамлакатининг довуғи оламни тутди. Шундай қудрат касб этди-ки, қўшни Эрон ва Хитой мамлакатларига таҳдид соладиган бўлди. Қадимий Хитой давлати Турон лашкарининг ҳамласидан мамлакатни ҳимоя қилиш мақсадида Садди Чин - Хитой деворини тиклади.

Хатто унга ипакдан ўлпон тўлаб турди. Ипакни Турон - Эронга, Эрон - Юнонга, Юнонистон эса, бошқа мамлакатларга сотадиган бўлди. Шундай қилиб, Шарқни Ғарб билан боғловчи ипак йўли очилди. Бу йўлда савдо-сотик авж олди. Бирок, сақларнинг қониди сақланиб қолган энг манфур иллат - сотқинлик ҳам тагин авжига чиқди. Бола отанинг устидан, хотин эрнинг устидан, невара бобонинг устидан чақимчилик қилишга тушди. Болафурушлик, хотинфурушлик, эрфурушлик, бошқа бехисоб «фурушлик»лар ўз-ўзидан элфурушликка айланиб кетди. Натижада туркий эл тагин инқирозга юз тутди. Қулай фурсатдан фойдаланишга шайланган Эрон шоҳи Доро, Ипак йўлини бутунисича қўлга олиш мақсадида катта қўшин тўлаб Туроннинг устига юриш бошлади. Айғокчилар тарки одат қилолмай, шум юришнинг дарагини Турон мамлакатига етказдилар. Лекин бир-бирини сотиш билан машғул не-не элдорлару элбеклар ўзларининг палид одатларидан кечиб, бирлашолмадилар. Бу аҳволда эрта бир кун Эл - юртнинг ҳоли не кечишини ўзича тасаввур қилган «Широқ» деган бир ялангоёқ чўпон ахийри чидайолмади. Оққўнгилиги, қолаверса, бошдан-оёқ оқ сурупга ўралиб юргани сабаб «Широқ» исмини олган бу чўпон кунлардан бир куни ўзининг «Сақчи» деган тўнғич ўғлига сақчилик - элчиликдан сабоқ бера туриб, шундай деди: «Агар биз сақ бўлмасак, эртага бу мамлакатни Доро қўшинларининг хужумидан Худо ҳам сақлайолмас деб кўрқаман, улим! Элдорлару элбекларнинг аҳволини ўзинг кўриб турибсан - улар элфурушликка шай! Энди шум қисматимизга аччиқма-аччиқ бир шумлик қилсамми деб турибман: қулоқ-бурнини кесаман-да, душман қўшинининг олдига - Устюртга чиқиб бораман. «Мени юртдошларим шу қўйга солди, энди улардан қасос олиб, сизларга мамлакат пойтахтига борадиган энг қисқа йўлни кўрсатмоқчиман» дейман, кейин уларни кимсасиз чўл-биёбоннинг қоқ ўртасига бошлаб бораман... Шундай қилсам, сен нима дейсан, улим?..» Широқнинг Сақчи ўғли отасидан ҳам хушёрроқ экан, уни шахидан қайтаришга уринди: «Кўйинг, ота, не-не хонлар, хоқонлар, султонлар, қоонлар туриб, Туркистоннинг тақдирини сиз билан мендек ялангоёқларга қолдими энди! Бари-бир фойдаси йўқ, ота! Ахир, бу халқ яхшиликка ёмонлик қилмаса, ўз Элидан чиққан чинакам Элчини ўлдирмаса, туролмайди-ку! Икки ўртада эрта бир кун ўзингизни ёмонотлиғ қилишдан тоймайдилар. Кўяверинг, ота, ҳаддидан ошган падаркусурларни Доро қўшини келиб бир тавбасига таянтирсин!» Широқ ўғлининг бу гапларини маъқуллади. Лекин тутган жойини узиб олмагунча қўймайдиган феъли, қайсарлиги, гажрлиги - чипонлиги кўзиди: «Гапларинг тўғри, улим! Бу элфурушларга яхшилик ҳайф! Бирок бургага аччиқ қилиб, кўрпага ўт қўйиш ҳам номаъқул иш! Майли, сен нима десанг де, барибир, мен яхшилик қилиб, Оролнинг сувига соламан: балиқ билар, балиқ билмаса, холик билар!..» Ўғли - балодан ОГОХ, ўзига АБАЙ ўғли отасини тагин огоҳлантирди: «Пухтароқ ўйлаб кўринг, ота! Майли, ўзингиз биласиз. Бирок айтиб қўйяки, бу ишингиз билан бизга ҳам қаттиқ жабр қилган бўласиз! Яхшиликка ёмонлик қилмаса туролмайдиганлар эрта бир кун бизни, манови набираларингизни не қўйларга солади...» Лекин Широқ аҳдидан қайтмади. Элим деб, Юртим деб ўз қулоқ-бурнини ўзи кесди-да, Доро қўшинига пешвоз чиқди. Хизмат-беминнатини пешкаш қилди. Шаханшоҳ Доро Широқнинг арзини тинглаб, аъёнларига қаради. Аъёнлар қарашнинг маъносини сўзсиз тушундилар: «Нима дейсизлар? Манави одамнинг

гапларига ишонса бўладими?» Сўзсиз саволга тўғри жавоб қидирдилар.

- Йўқ, бунга ишониб бўлмайди, олампаҳо! - деди аъёнлардан бири. - Одам боласи ҳам бунчалик бешафқат бўладими, ахир. Ўз юртдошининг кулоқ-бурунини кесиш!.. Йўқ, бунга ақл бовар қилмайди. Агар шундай кўнгли қаттиқликка борган бўлса, бу Элнинг феълидан кўрқулик!..

- Мен бу Элнинг феъл-атворини ҳаммангиздан яхшироқ биламан, деб ўйлайман, - деди бошқа бир аъён. - Ўзингиз биласиз, олампаҳо, Турон мамлакатига кўп йиллар элчингиз бўлиб, анча ўрганганман. Бу халққа амал бериб қўйсангиз бўлди, ўз фойдасини кўзлаб, онасиниям сотаверади. Дўппи опке десангиз бош опкелади. Тилини тий десангиз тилини таг-туги билан суғуриб олади. «Эртага сен беғуноҳни ноҳақ дорга осамиз» десангиз, «арқонни ҳам ўзимиз олиб келайликми?» деб сўрайди... Шундай халққа кулоқ-бурун кесиш нима бўлибди! Бу жабрдийданинг гаплари ҳам, менинг гапларим ҳам тўғрилигига ишонаверинг, олампаҳо!..

Собиқ элчиси ҳали гапини тугатмасидан шоҳаншоҳ Доро қатгий бир фикрга келди, шекилли, Широққа қараб буюрди:

- Қани, йўл бошла, ҳой жабрдийда! Сенга жафо қилган золимларнинг би-бир додини берайлик! - Шундай дея аъёнларини рағбатлангирди: - Ана энди биз босқинчи эмас, халосқормиз! Золимларни жазолаб, жафокашларни ҳимоя қилиш, Турон юртида ҳам ҳақ ва адолатни қарор топтириш бизнинг муқаддас бурчимиздир!..

Одатда ҳар ким ўз ҳатти-ҳаракатини ўзича талқин қилади. Ўтакетган муттаҳам ҳам ҳеч қачон «мен муттаҳамман» демайди. Кўп ҳолларда ноҳақ «ҳақман!» дея айўҳаннос солиб, ҳақни ноҳақ кўрсатишда устаси фаранг бўлади. Зеро, одамнинг оласи - ичида, олмос - тоғ бағрида, гавҳар - денгиз қаърида, жавҳар - ботиндаги энг пинҳоний нуктада (нуктада эмас, нуктада!) дир! Шунинг учун ҳам бирон шахснинг тарихий аҳамиятга молик бирон ҳатти-ҳаракати кейинчалик аксарият ҳолларда ўзаро бағамом зид талқинларга сабаб бўлади. Қачонлардир юнон муарриҳининг «Ҳарбий ҳийлалар» рисоласида ёзиб қолдирилган шу бир тарихий воқеа: оддий чўпон Широқнинг бутун бошли кўшин устидан қозонган фавқуллодда ғалабаси, табиийки, ҳар хил - паст-баланд гапларга сабаб бўлади.

- Ўша «Широқ» деганлари оппоқ сақ эмас, қип-қизил сак экан! Бутун лашкарнинг бошига битта ўзи етибди-я, бу итдан тарқаган сак! - хуноб бўлишди бир тоифа эронликлар.

- Ўз элинигина эмас, бизни ҳам шу «Доро» деган золимдан, ниҳоят, қутқарди! Аммо-лекин, бошлабди, азамат, чинакам Элчи экан! - қойил қолишди бошқа бир тоифа эронликлар.

Турон мамлакатининг аъён-у боёнлари воқеани ҳар бири ўз манфаати-ю ўз нуктаи назаридан келиб чиқиб турлича талқин қилдилар.

- Вой бечора-ей, қип-қизил афанди экан! - ачинди бири афеус билан бош чайқаб. - Кўра-била туриб, ўлимга тик бориш афандилиқдан бошқа нарса эмас-ку! Кошки бу хом сут эмган бандалар жонфидалиқнинг қадрига етсалар!.. Ана, замонавий турк насрининг отаси Умар Сайфиддин яратган «Элчи» бутун топган-тутганини усмонликлар салтанатининг шаънига беиннат бағишлаб, эвзизга хўрлиг-у хорлиқдан бошқа нима кўрди?! Эссиз-эссиз, ҳайф кетган умрлар, ҳайф кетган мол-мулклар-а!..

- Умар Сайфиддиннинг элчисини билмадим-у, лекин ўша Широқ Афанди Элни бўлажак босқиндан халос, қуликдан озод қилмади. Аксинча, унинг келажигини барбод қилди! - даргазаб бўлди аллакимлар. - Бу жаҳон бозорида сотмасанг - сотиб олмасанг, қандай яшаб бўлади! Нукул ўзимизни ўзимизга сотаверамизми?! Агар Доро кўшини келганида, сотиш имконияти кенгаярди-ку! Обориб сотишга қийналиб юрганимизда ўз оёғи билан келатган лак-лак харидорни йўлдан адаштириб ўлдириш... Нима бу?! Қотилликми, калтабинликми, зарарқунандалиқми, халқ душманлиги, билмадим, тағин нима деб атаса бўлади!..

Кўпчилик Туронликлар эса ҳам қувониб, ҳам ташвишланди:

- Тангри таолога шукур, четдан келатган бир балога балоғардон топилибди. Бироқ ўзимиздан чиққан балоларга балоғардон қани?! Энди бир-бирлари билан тож-тахт, мол-дунё, шон-шухрат талашаётган анави итдан тарқаганлар тавбасига таяниш ўрнига баттар қутурмасалар майлийди! Ишқилиб, энди охири бахайр бўлсин!..

Широқнинг тўнғич ўғли Сақчи бундай паст-баланд гапларни эшитиб, танасига ўйлаб, ўзича хулосага келди:

- Энди сақ бўлгач, сақланай! Отам бир балони даъф қилди, мен ҳам бир балонинг олдини олай! «Ана энди сотаман!» деб шайланиб турганида қаттиқ доғда қолган элфурушлар, эҳтиёт чорасини кўрмасам, отанинг аламини боладан олиб, мени соғ қўймас! Энди эсим борида этагимни ёпмасам бўлмас!..» Бола-чақаси билан кенгликда Устюрт қадар бир дашт бўйлаб йўлга тушди. Йўл юрди. Йўл юрса ҳам мўл юрди. Сирдарё билан Қоратоғ ўртасидаги бир кимсасиз жойда кўним топди. Шу жойни ватан тутиб, обод қилди. Бу жойда ўзидан кўпайди. Туп қўйиб, палак ёзди. Ов овлаб, овулга, қиш қишлаб, қишлоққа асос солди. Вақти келиб, қишлоқ - қалъага, қалъа - кентга, кент - шаҳарга айланди. Шаҳарни ўша сақчининг номи билан атадилар. Кейинчалик бу шаҳар «Сақси», «Ясси», ниҳоят «Туркистон» деб аталадиган бўлди.

Искандар Зулқарнайн, қадим туркона таърифи билан айтганда, Шаҳдоршоҳ замонида бу шаҳардаги сақлардан бири «Бир йилдан кейин қичийдиган жойимни ҳозир қашиб қўяй, ахир мен сақман-ку!» деб бола-чақаси билан бирга Қоратоғдан паноҳ қидириб, йўлга тушди. Катта-кичик тепалиқлар орасидаги бир булоқ бошидан ўзига ишончли паноҳ топди. Булоқнинг сувини ичиб, уни «Шакарбулоқ» деб атади. Бировга озор бермай, бировдан озор кўрмай, дилозорлик қилмай, «Мен қўймижозни ўз ҳолимга қўйганларига шукур», деб тинч-хотиржам, ваҳимасиз-беғам, бақувват-бардам яшади. Ували-жували, эвара-чеварали, пири бадавлат бўлди. Кунлардан бир куни бутун бир қишлоққа айланган ўз зурриёдларига васият қилиб айтдики, «Мен сак эдим, сенлар ҳам сак бўлинглар, бироқ қишлоқнинг оти, майли, «Қари сак» бўла қолсин!.. Ўшандан буён ўтган қарийб икки ярим минг йиллик вақт мобайнида бу қишлоқ, дарҳақиқат, «Қари сак» бўлди. Тўғри, баъзида «Қари сакбой», «Қари сакли», «Қари сакхўжа» сингари қўшимча отлар билан ҳам аталди. Лекин ўзининг дастлабки оти - «Қари сак»ни ҳозирга қадар сақлаб қолди. Фақат шўро ҳукумати даврида бу қишлоқ «Коммуна колхозини» деб юритилди. Кейинги йилларда ёндаги тепалиқнинг номи билан «Югнак» деб ҳам аталадиган бўлди. 70 йиллик «Коммуна» эмас, ҳатто минг йиллик «Югнак» ҳам, барибир, оддий халқ тилидаги шу бир сўз - «Қари сак»ни

йўкота олмади! Бу сўз бугун ҳам тилларда сақланиб, наинки сақланиб, болдек татиб турибди!

Бугунни кўятуриб, тагин қарийб икки ярим минг йиллик тарихга қайтайлик. Ўшанда Шохдоршоҳ босқинидан кейин йиллар ўтиб, Исфижоб, Шош каби кўпдан-кўп қалъа, кўрғон, истехком, кент ва шаҳарлар қайта қад ростладилар. Улар бирлашиб, Сирдарё бўйидаги қудратли бир давлат - Қанқани ташкил этдилар. Келинг, кенг даргоҳига публицистика ҳам, воқеанавислик ҳам, халтура ҳам, яна ағламбалолар ҳам сиғиб кетадиган катта насрни шулар билангина чеклаб, қатта илмдан йироқ тутмайлик. Катта тарихчи олимимиз Карим Шониезовнинг «Қанг давлати ва қанглилар» тадқиқотида профлича ёритилганидек, бу қудратли давлатнинг тайоҳти Тошкент яқинида - Сирдарё бўйларида эди! Давлат худудида яшовчилар «қанқалар», «қанғарлар», «қанглилар» деб аталардилар. Ҳар уч сўзнинг ўзаги «қанг» бўлиб, ўзақ маъноси «қадди рост», «бўйи баланд», «алпқомат», «боши тик», «мағрур» демакдир. Бошқачарок айтадиган бўлсак, «қанг» оти «қангқаймоқ» феълнинг ҳам ўзагидир. Шундай қилиб, майли, элшунос эмас, тарихчими-тилшуносми-этнографми-этимолог сифатида хулосага келамизки, бу жаҳон айвонида «хун», «сақ», «скиф», «массагет», «печенег», «чигатой», «ўзбек», «сарт» ва ҳоказо номлар билан аталган қадим турк халқи бизнинг эрамиз бошларида, яъни, Исо алайҳиссаломнинг таваллуд кунларида «қанг» бўлиб қайта қад ростлади! Эрамизга қадди тик, алпқомат, мағрур бўлиб кирди! Эрамизнинг бошларидаги бир неча аср мобайнида қаддини яна-да ростлай ва азалий ўзлигига қайта бориб, оламга машҳур Турк ҳоконлигини ташкил этди. Бу ҳоконликнинг худуди Кашмир водийси-ю Арабистон саҳролари, Доғистон тоғлари-ю Қора денгиз сохилларига қадар тагин кенгая борди. Искандар Зулқарнайн ҳукмронлиги даврида суяк-суяклардан ўтган аччиқ-алам вақти келиб туркий халқни шундай бир қудратли салтанатга тагин бирлаштирган бўлса, турфа шамойиллардаги сотқинликлар, ўзаро тож-тахт талашлари, бошқарувдаги бошбошдоқликлар бу давлатни ҳам ер билан битта қилди. Шоир ёзганидек, «Аламдан бунёддир Турк ҳоконлиги, бир-бирин еб шоддир Турк ҳоконлиги, Оқибат барбоддир Турк ҳоконлиги».

Нима бўлганда ҳам, шу ҳол шак-шубҳасизки, Буюк Турк - Буюк Турон ўзининг неча минг йиллик тарихида энг яқин кондош икки акаси, боринги, амакиваччалари Хинд-у Араб билан бирлашиб, баҳамжиҳат иш кўришга астойдил интилиб яшади. Улар билан қуда-анда, қон-қардош, йўлдош-қисматдош бўлиб яшади. Келинг, шу ўринда катта насрни катта сиёсатдан ҳам дариг тутмайлик! Катта сиёсий арбобимиз Нуриддин Акрамович Муҳиддиновнинг эътирофига кўра, озод Хиндистоннинг биринчи президенти Жавоҳарлаъл Неру Тошкентга келганида Самарқанд, Бухоро ва Хивага эмас, Андижонга бориш иштиёқида бўлган экан! Нега айнан Андижонга? Заҳириддин Бобур шу шаҳарда туғилгани учунми? Йўқ! Чунки Неру жаҳон тарихини биздан яхшироқ билган! Жумладан, Ота Туркистон билан Она Хиндистон, айниқса, Андижон билан Кашмир ўртасидаги азалий алоқаларни ҳам! Шунинг учун Ота юртни зиёрат қилмоқчи бўлган!.. Хуллас, нима десангиз - денг, ҳар бир ўзбекнинг, айниқса, хинд ва араб маданиятига, хусусан, муסיқасига ўзгача меҳр-муҳаббатига биз кўпам англаб етавермайдиган теран илдизлар бор! Бу илдизлар Будда ва Кушон давлати, Дини Ислом ва Араб

халифалигидангина иборат эмас. Аниқроғи, булар сабаблар эмас, оқибатлардир...

Ислом нурининг Туркистонга кириб келиши бу халқнинг Шакарбулоқдек бекиёс имкониятлар кўзини очиб юборди. Буюк муҳаддислар, муфассирлар, муаллимлар, азиз-авлиёлар, алломалар дунёга келиб, Туркистонни ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ оламга танитдилар. Ислом дини халқимиз маънавияти, адабиёти, санъати, давлатчилигининг янги бир шиддат билан юксалишига қудратли омил бўлди. Хусусан, шеърятда Жалолиддин Румий, Фаридиддин Аттор, Низомиддин Мир Алишер Навоий, Нуриддин Абдурахмон Жомийлар исм-шариф ва унвон маъносигагина эмас, туб луғавий маъноларда Жалолиддин, Фаридиддин, Низомиддин, Нуриддин бўлиб қолдилар. Аҳмад Яссавий ҳазратларининг туркий тилда яратган ҳикматлари жаҳонда Қуръон қадар доврўғ қозонди. Буёқда халқнинг ўз ижоди ҳам бекиёс мўъжиза бўлиб чикди. Алпомиш, Гўрўғли, Кўркут ота, Ошиқ Фариб, Ойсулув, бошқа миллий қаҳрамонларимиз хусусидаги беҳисоб дostonлар, не-не киссалар, ривоятлар, кўшиқлар, термалар, мақоллар!.. Энг беназир ва ўлмас миллий қаҳрамонимиз Хўжа Насриддин афанди дини исломнинг бекиёс насрини яратган халқ - Туркистон халқининг тимсоли, йиғма сиймоси бўлиб қад ростлади. Уч исломий давлат ҳам олдинма-кетин барпо этилди. Қудрати Турк ҳоконлигидан қолишмайдиган бир давлат - элигхонлар, яъни, қорахонийлар буларнинг каттаси эди. Айни шу давлат худудида буюк тилшуносимиз Маҳмуд Қошғарий ўзининг ўлмас «Девони луғати турк»ини яратди. Айни шу давлат худудида туркий ёзма адабиётнинг сарчашмаси ҳисобланувчи улуғларимиз - Аҳмад Югнакий, Юсуф Болосоғуний ва Аҳмад Яссавийлар яшаб ижод этдилар. Айни шу давлат худудида муаллими соний Абу Наср Форобий туғилиб камол топди... Бошқа икки қудратли туркий давлат - сомонийлар ва ғазнавийлар ҳам Эл ва Ер тарихида ўчмас из қолдирдилар. Хусусан, Маҳмуд Ғазнавий даврида бу халқ Хиндистонга ўзининг яна бир кучли таъсирини кўрсатди: хинд халқи орасида ислом нурини ёйиб, катта бир қисмининг мусулмон, жумладан, ҳозирги Покистон бўлишида беминнат хизмат қилди. Абу Райҳон Беруний бир томонда - хинд халқининг энг қадим тарихини, иккинчи томонда - Америка қитъасидаги кейинчалик Колумб «ҳиндулар» деб янглиш атаган қадим туркуларни қаламга олди...

Агар дини ислом байроғини баланд тутган шу уч қудратли давлат бирлаша олганида жаҳонда ундан қудратлироқ давлат бўлмаслиги муқаррар эди. Лекин ўзаро тож-тахт талашлари, бошбошдоқликлар, сотқинлик-элфурушликлар уларнинг ҳар бирини ич-ичдан емирди. Қолганини Чингизхан ва авлодлари емириб, кемириб, ер-ясон қилди. Лекин қачонлардир Шумердан қочиб чиққан сақлар каби бир жасур тоифа бу халқни тагин муқаррар ҳалокатдан омон сақлаб қолди. Абу Наср Форобий таълимоти билан пухта қуролланган бу тоифа муқаррар ўлимни бўйнига олиб чиққани сабаб «сарбадорлар» деб аталди. Улар ўз давлатини барпо этдилар ҳам! Бирок чирмовикдек ўраб-чирмаб олган мўғул босқинчилари исканжасидан юртни тўла ҳалос этолмадилар. Ана ўшанда «бир зот чикди - мағрур, довонгир!» Соҳибқирон Темур ер билан битта бўлиб ётган ҳор-абгор Эл-юртнинг қаддини қайта ростламоқ учун бир Элчи-элпарвар нимаики қилиш мумкин бўлса қилди: ғорга (Хўжалар ғорига!) қочиб кириб, ўзини ҳам, навкарларини ҳам бўлғуси беомон жангларга тайёрлади. Чингизхон

авлодларига куёв тутинди. «Рости-расти» («Куч адолатдадир») шиорини ўртага ташлади... Тўғри, туркий халқлар тарихида Амир Темурдек ҳақсизлик ва зулмга қақшатғич зарба берган адолатпарвар йўқ. «Ер юзининг сайқали» Самарқанддек шаҳарни бунёд этган, қадами етган жойда улкан қурилишлар қилган Бунёдкор ҳам йўқ! Айни чоғда, шу ҳол шакшубҳасизки, Соҳибқироннинг бошқа икки туркий ҳукмдор - Боязид ва Тўхтамиш билан ихтилофлари тарихга ўз ҳукмини ўтказмай қолмади. Минг афсуски, Амир Темурнинг «Мен ташқи душмандан кўркмайман, ички душмандан - ўз ичимдан чиққан сотқин-хиёнаткордан кўркаман» деган гапи кўрқокликнинг эътирофи эмас, аччиқ ҳаёт ҳақиқатининг ҳаққоний ифодаси эди. Натижада кўҳна Туркистон Соҳибқирон даврида қанчалик юксалмасин, қадимий Туроннинг ер юзидаги азалий мавқеини қайта тиклаёлмади. Жумладан, Хитой давлатининг таъзийқларидан тўла ҳалос бўлолмади. Амир Темур вафотидан кейин, гарчи Мирзо Улуғбек - осмон илмини, Алишер Навоий - туркий шеърятни жаҳоний чўкқиларга кўтарган бўлсалар-да, салтанатнинг ўзи инкирозга юз тутди. Захириддин Муҳаммад Бобур, бу инкирозга барҳам бериш умиди пучга чиққач, «Ҳинд сори юзланди». Бобурийлар Туркистонни бўлмаса-да, ҳар қалай, Ҳиндистонни жаҳонда пешқадам мамлакатга айлантира олдилар. Хусусан, Шоҳ Жаҳон қурдирган Тож Маҳал жаҳондаги етти мўъжизанинг кенжаси бўлиб тарихга кирди. Бобурий шаҳзодаларнинг тожтаҳт талашлари оқибатида ҳинд халқи - инглиз мустамлакачиларига, араб халқи эса, Француз мустамлакачиларига ем бўлди.

Туркистон ва туркий халқ эса, Соҳибқирон вафотидан кейинги қарийб олти аср мобайнида муттасил инкирозга юз тутди. Қадим туркий халқ тарихида инкироз ҳеч қачон бу қадар узоқ давом этмаган эди. Шайбонийхон ҳам, Абдуллахон ҳам, Муҳаммад Раҳимхон - Феруз ҳам, бошқа ҳукмдорлар ҳам бу инкирозга кўнгилдагидек барҳам беролмадилар. Натижада Туркистон уч аср мобайнида уч хоңлик - Хева хоңлиги, Кўқон хоңлиги, Бухоро амириликка бўлиниб, ўзаро низолар гирдобидида ижтимоий қолоқлик ботқоғига ботди. Охир-оқибат, қадим Туркистон икки қудратли давлат - Россия ва Хитой томонидан ўртада тақсимлаб олинди. Россияга тегишли ҳудуд - «Туркистон вилояти», аниқроғи, «Туркистон генерал-губернаторлиги», Хитойга тегишли ҳудуд эса, «Шарқий Туркистон» деб аталадиган бўлди. Шўро даврида «Туркистон вилояти» тагин олтига - Ўзбекистон, Қозоғистон, Туркменистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Қорақалпоғистонга бўлинди. «Шарқий Туркистон», гарчи ўзининг ҳудудий яхлитлигини сақлаб қолса-да, отини бошқа кўя бориб, дам «Қашқар», дам «Уйғур автоном райони», ахйири хитойча ном билан «Син-цзян» деб аталадиган бўлди.

Бундан олтмиш уч йил муқаддам қадим Туркистон - Буюк Турон тупроғидаги шу етти республикадан бири - Ўзбекистоннинг пойтахти Тошкентда Элшунослик интитутни ташкил этилди. Бу ўринда институтни ташкил этишнинг сабаблари ва ё мурод-мақсадларини кўя туриб, оқибатларини айтсак, институт ўзининг нисбатан қисқа тарихида ҳам беҳисоб шумликларни кўрди. Масалан, жами ўн икки раҳбарнинг барчаси ё ўлиб қутулди, ё тилдан қолғач қочиб қутулди, ё ишдан ҳайдалди, кам деганда, хўжа кўрсин ибора билан айтадиган бўлсак, «ўз вазифасидан озод этилди». Хуллас, яхшиликча кетмади - бир балага дучор этилди. Қозоғистоннинг Туркистон туманидаги кичик бир қишлоқда (Хўжаовулми-

Хўжаўғилми-Хўжайўлми-Хўжаулди!) туғилиб ўсган Носир-Афанди ҳам ўн тўрт йил шу даргоҳда ишлаб, тўртта раҳбардан учтаси қай алфозда ишдан кетганини ўз кўзи билан кўрди! Тўртинчисини эса... хали кўриб улгурмади. Хойнахоёй яқин орада кўрса кераг-ов!

Дарвоқе, мазкур бобда Носир-Афандининг кўрган-боққанлари эмас, тасавури хусусида гап кетаётган эди-я! Гапнинг қисқаси шуки, яқинда бир ёш элшуноснинг, Буйтуллоҳдек бўлмаса-да, ҳар қалай, қадим туркона қора уй, яъни, ўтовдек мустаҳкам бир байти («Шукур, элдорларинг эл сотар яна, Хуни ялангоёқ Широққа туши») Носирга қаттиқ наъша қилди. Шу асно, Жаҳоҳарлаёл Нерудек жаҳон тарихига бўлмаса-да, ақалли ўзи мансуб Эл тарихига бир назар ташлаб, уни тасавурида ўзича жонлантирди.

«Вой афанди-ей! Вой афандининг тасавури-ей! Тагин «қари наво» эмиш! Нимаси «қари наво»? Шуям боб бўлибди-ю! Нима бу ўзи?» дея хижолат чекканнинг ҳолига кулгувчилар бордир? Уларга нима деймиз? Ҳа, энди, афанди экан, афандининг кўнгли экан, илтимос, «хўп» денг, «майли» денг, кенглик қилинг! Бу ҳам ёкмаса, ўзингиз яхшироқ тасаввур қилинг!.

Начора, «Навосиз улуснинг навобахши бўл, Навоий ёмон бўлса сен яхши бўл» деган, мана шундай маънолар хазинасини яратиш муродида бир умр тоқ ўтган ўша улуг Афандимиздан ошириб бир гап айтиш мушкул экан!

Яна шу ҳолни унутмаслигимиз керакки, ҳар қандай Эл ҳам, Элчи ҳам ЎТГАН ва ЎТАДИГАН кунлар эмас, ЎТАЁТГАН кунлар билан, ТАРИХ ва КЕЛАЖАК билан эмас, ШУ КЕЧА-КУНДУЗДА ШУ КЕЧА-КУНДУЗ билан тирик! Зотан, улар тасаввурлар оламида эмас, аниқ бир макон ва замонда яшайдилар. Ҳар бир элчи ўз макони ва замонини тинч-осуда, обод-фаровон, хур-озод кўришни истайди. Бу Аллоҳ Таоло ҳар бир одам боласига ато этган энг бирламчи ва энг табиий истакдир. Лекин бу очун, афтидан, шундай қурилган эканки, шоир айтганидек, «Унда биров қуради, биров бузар бемалол». Кимдир отамақонида ота-боболарининг чироғини ёқиб, Юртга кўр-қут йиғиб, Элнинг ўлмаган жонига оро қуриб, Соҳибқирон Темурдек тузук тузиб яшайди. Яна кимлардир тузукни кўрганда бузгиси келаверади.

Илоё барчамизнинг умумий уйимиз - Туркистон энди - XX асрнинг охирига келиб, Бузилган ўлка эмас, чинакамига Тузалган ўлка бўлсин! Ҳар бир ўлка, ҳар бир Эл бузук бўлганидан тузук бўлгани тузукроқ-ку, шундай эмасми?

Беморнинг ҳам тузалгани - соғайгани, бузилгани - ўлим тўшағига ётгани, ахир!

Илоё барчамиз соғ бўлайлик! Бунинг учун эса, барчамиз САҚ, балодан ОГОҲ, ўзимизга АБАЙ бўлайлик! Ана ўшанда, ўзига «ТЎҚАЙ» деб тахаллус қўйган буюк абдуллалардан бирининг тилаги ижобат бўлиб, кўзимиз ҳам, қорнимиз ҳам, кўнглимиз ҳам ТЎҚ бўлиши муқаррар!..

АФАНДИ ЎЛМАЙДИГАН БЎЛДИ

Дата ҳовлидаги қут-баракага кўр бўлгулик ўтинни тоғ ёнбағридаги тўқайзордан тўплаб, ўғлига велосипед олдида нафас ростлаб туришни тайинлади-да, ўзи қўлга илингулик ўлжа қидириб тоққа ўрлади. Ниҳоят юз кадамча кўтарилганида бир туп жайдари олманинг устидан чикди. Ёнғокдан сал кичикроқ мевасини еб кўрган эди, хушбўйгина, хуштаъмгина. Тилингда болдек татийди! «Жон-жон» деб еса бўлади. Бир тўрвача олмани қўйлагига териб, ўғлининг ёнига қайтиб тушди. Ўйлаб қолди. Беш-олти йилдан буён

дала ҳовлининг ўзида қўймаланиб, шунча ўтинга чиқиб, кисир дарaxтлардан иборат чакалақзордан баландроққа кўтарилмаганига ажабланди. Битта-ю-битта хотини билан бир парча еригина эмас, бу тоғлар ҳам битмас-туганмас хазинага ўхшайди-ку! Тепароқларида нималар бор экан-а? Ўғли иккови эртасига тонг саҳардан тоғ тепасига чиқишга ахдлашиб, дала-ҳовлига қайтдилар.

Кечкурун ўғил-қизлари билан хотини бир муддат юлдуз санаб, ҳаракатдаги сунъий йўлдошларни қидириб, бахузур гурунглашиб ётдилар-да, кўп ўтмай ҳаммалари ширин уйку оғушига чўмдилар. Лекин Носир тагин ухлай олмади. Хаёллари бир боғдан, бир тоғдан айланиб, яна асосий ишхонаси - Элшунослик институтига келиб ўралди.

Бундан бир неча йил аввал - Ўзбекистон мустақилликка эришиш арафасида - кўп йиллар излай-излай топган-тутгани - «Қорахонийлар даврининг равнақи ва инқирози» деб номланган катта тадқиқоти ахйири китоб бўлиб чиқди. Сохта камтарлик қилмай бир гапни айтса, бу китоби тарих илмида ўзига хос янгилик бўлди: аввало Қошғарий, Югнакий, Болосоғуний, Фаробий, Яссавийдек жаҳон танийдиган улуғларни берган мазкур салтанат номига аниқлик киритилди. Илмий муомиладаги «Илқхонлар» ва ё «Илкхонлар» эмас, «Элиқхонлар» яъни элнинг ичилиги йўлида жон қўйдирувчи элчилар экани атрофлича исботланди. Ана ундан кейин «Қорахонийлар» тушунчаси оидинлаштириб берилди. «Қорахон» - салтанат асосини яратган подшонинг номи эмас, худди «Катта ашула»дек, «Катта хонлик» маъносини англатувчи сўзdir. Маълумки, қадим туркий тилда «қорамол» сўзи уй ҳайвонининг рангини эмас, катталигини англатади. Тохир билан Зухронинг ўртасига чақиртиканак бўлган Қора Ботир ҳам, ранги қора ботир эмас, гавдаси катта ботир бўлган! Қорахонийлар салтанати худудида ўсиб-улғайиб, туркий тил бойлигини қонига сингдирган халқчил шоиримиз Миртемир «наsr», яъни «проза»ни «қорасўз» деб атагани бежиз эмас! Дарҳақиқат, том маънодаги наsr «бир сўз», лекин шундай «бир сўз»ки, у «катта ашула»дан каттароқ, «қора қозон»дан чўнроқ, ҳикматдек юки оғир, дostonдек салмоқли, хуллас, «қора сўз»dir... Келиб чиқадиган асосий хулоса шуки, қорахонийлар даври қадимий Туронзаминда ислом дини асосида қарор топган уч қудратли туркий давлат - элиқхонлар, сомонийлар ҳамда ғазнавийлар даврининг каттаси, теурийлар салтанатининг бирламчи ули, уч мустаҳкам таянчининг бири - биринчиси эди...

Бу ўринда асосий гап қорахонийлар даври, мазкур даврининг равнақи ва инқирози, ҳатто Носирнинг тадқиқоти хусусида ҳам эмас! Гап шундаки, китоб Носирни олим сифатида ҳам, оила бошлиғи сифатида ҳам қаддини - расо, юзини - ёруғ қилди. Айтиш мумкинки, отаси ўлгандан кейин 28 йил мобайнида асосан боши - ҳам, қадди - дол бўлиб, юра-юра, ниҳоят 44 ёшида боши - баланд, кўнгли - тўк, кўзи - оидин бўлди. Бу ёгини сўрасангиз, чўнтаги ҳам бутун бўлди: китобга қалам ҳақи сифатида мўмайгина пул олди! Ўшанда Санобар Носирга йўналиш берди: «Бу пулга бир машина олайлик, адажониси, Туркистонга ҳам, Хўжакентга ҳам бориб-келишимизга туппа-тузук асқотади. Ҳозирги замонда бир уйга битта шу савилдан керак, мен сизга айтсам! Бу ёғи машина тақсимоти ўз қўлингизда - ишхонада касаба қўмитаси раисисиз!..» Ҳатто харид учун етмай турган бир неча мингги қарз ҳавола қиладиган хотамтойни ҳам хотинининг ўзи топди. Лекин Носир уни шаштидан

қайтарди: «Тўхта, Дездемона, одамни бўғма! - дея гапни тагин ҳазилга бурди. - Билсанг, афанди отлиғ ҳам, пиёда ҳам эмас, эшшаклик бўлган. Замонавий эшагимиз - велосипедимиз, ана, бор...» Лекин Санобар ахдидан қайтмади: «Ана, сизнинг ўрнингизда ишлаганлар йилига иккита машина олиб сотиб қандини уриб кетишди-ку! Сиз шунча йил ишлаб, қозон бошида бўла туриб, битта машина олдингизми? Одам ўзининг қонуний ҳаққини юлиб олишни билиши керак, Хўжам! «Элим» деб, «юртим» деб... Биз ҳам ўзимизча бир Элмиз-ку, ахир!..» Носир ахдидан қайтмади: «Сен Эл эмас, Афандининг оиласисан, Санобар! Майли сен айтган юлғичлар юлғичлик қилаверсин, начора, лекин мен юлғич бўла олмайман! Ҳамма ўзим - болам-чақам деб, яшаса, Эл-чи, Эл нима бўлади?.. Кўй, хотин, ўзим баковул бўла туриб ўзим ололмайман! Инсоф ҳам керак! Қолаверса, асосий мақсад - докторлик ҳимояси бўлганидан кейин, бу пул эрта-индин шунга асқотади. Кел, яхшиси, бир қисмига рўзғорни тузуклайлик, болаларнинг уст-бошини бутлайлик! Худога шукур, ўғил-қизларимиз ҳам кўзга кўриниб қолди!..» Хотинини базўр кўндириб, икковлон нуқул эллик сўмлик, юз сўмлик тахи бузилмаган пулларни уйга олиб келдилар. Лекин, э воҳ, улар ақалли рўзғорини тузуклаб улгурмадилар! Атоқли физиолог эмас, аллақандай «бўғирсоқполвон» Павловнинг «тажриба»си туфайли пуллари бир кеча-кундузда оддийгина қоғоз парчаларига айланди-қолди! Ахволни кўриб, хотини йиғламоқдан бери бўлди. Носирга қарши илк бор хужумга ўтди: «Мен сизга нима деб эдим, Афанди ака? Машина олиб улгурганимизда-ку! «Инсоф-инсоф» деб... Ана сизга инсоф!..» Носир хотинини ҳам, ўзини ҳам овутди: «Мен бундай бўлишини туш кўрибманми! Начора, ўзбекчилик, сабр қил онаси! Ҳамиша шундай - туянинг каттаси кўприкда таёк еб келган! Катта туя унча-мунча кўприкка сиғавермайди-да! Энди нима бўлганда ҳам ҳозирги қалтисроқ кўприкдан омон-эсон ўтиб олишни ўйлайлик! Энди ўкинишдан фойда йўк! Ҳар қалай, китобнинг ўзи фойдага қолди-ку!..» Кейин ўзича қаттиқ гувранди: «Майли, сен бола-чақага сақ бўлиб тур, хотин, мен докторлик ишини бир ёқлик қилиб олай!..»

Докторлик ишини-ку, химоя қилди. Тўғри ўша йилнинг ўзида эмас, одатдагидек, кечикиб - уч йилни ўтказиб, Ўзбекистон давлат мустақиллигининг икки йиллик байрами кунларида химоя қилди. Бу уч йилда талай сувлар оқиб ўтди. Оламшумул ишлар кўз ўнгида рўй берди. Энг муҳими - Мустақил Ўзбекистон давлати ўзининг алп қоматини ростлаб бошлади! Айни чоғда, айтиш керак, анча-мунча йўғонлар чўзилиб, ингичкалар узилди ҳам! Айниқса, Санобарнинг тоқати-тоқ бўлиб, Носирни қистовга олишга тушди: «Уйда сотиладиган қўлга илингулик нарса қолмади! Икковимизнинг ойлигимиз кундалик тирикчиликка етмай қоляпти. Бу ёғи яна қимматчилик, энди нима қиламиз, Хўжам?» Носир хотинига тушунтириш берди: "Энг муҳими - суянар тоғимиз, мустақил давлатимиз бор! «Карвон юра ўнганлади» деганлар. Бу кўпни кўрган оғир карвон Эл... Энди ўнганмай қолмас. Биз ҳам эл қатори бошга тушганини кўраверамиз. Сен бир амаллаб тур, мен умрни зое ўтказмай, манави докторликни тезроқ химоя қилиб олай!..»

Тушунган хотиннинг садағаси кетсанг арзийди. Тан бериб айтиш керак, Санобар Носирни имкон қадар безовта қилмасликка, шаҳар шароитидаги каттакон рўзғор аравасини ёлғиз ўзи тортишга жон-

жаҳди билан уринди: ўғли билан дала-ховлидан нималарнидир олиб келиб, бозорда сотди. Катта қизи билан отчопардан кўтара савдо қилиб, ишхонаси билан Олой бозорда чаканасига сотди. Ахийри уйда ош-чой дамлаб чиқиб, бозорда сотишга ўтди. Ҳимоя тарадудидан машғул Носир хотинининг бу ишларига монелик қилмади. Аксинча, маъқул кўрди. Айниқса уйда қулинг ўргилсин паловни дамлаб, бозордаги деҳқонларнинг ҳожатини чиқариш... Хўш, бунинг нимаси ёмон? Оши ҳалол ҳам, савоб ҳам шу эмасми, аслида? Қолаверса, қизлари ўқишдан бўш пайтларида рўзғорини ўз қўлларига олишдан ташқари, бозор кўрса, оқ-қорани билса, Элни таниса, яхши-ку!.. Шундай ўйлар билан Ҳимоя ўтиб, бир қадар енгил тортгач, хотини билан катта қизига ўзи ҳам кўмақдош, боринги, бош-қош бўлишга тутинди. Лекин вақт ўтгани сайин ишхонасида ҳам, оиласида ҳам, бозорда ҳам аҳвол тобора мураккаблашиб, холи - танг, ўзи - дилтанг, феъли - тажанг бўлиб бораверди. Аввало гап билан ётиб, гап билан турадиган қўшнилари орасида пичир-пичиру шивир-шивир ўрмалаб бошлади. Ҳатто «Ана, чорбозорчи ошчилар!» кабилидаги очик-ошкор масхаромуз учирлиқлар пайдо бўлди. Ишхонасида айрим дилтортарларининг тағдор «қулоқ қоқиш»лари бундан ҳам ошиб тушди: «Бир енгилтак аёл ошхонадаги ширакайф пулдорларга арок қуйиб берадиган бўлимга ишга кириб, «Ҳайрият, ахийри юзага чикдим-а!» дея суюнган экан! Не-не элшуносларнинг оиласидан путур кетиб, ўзлари таназзулга юз тутишлари мана шу енгилтакларча суюнишлардан бошланган, билсангиз! Оилангиз бозор емирмайдиган даражада мустаҳкамми? Бозорга айланишган хотинингиз-ку, майли, қизларингизнинг келажагини ўйлайсизми ўзи? "Бозор кўрган эчкидан кўрк" деганлар..." Қўлида мўмайроқ пул битган хотини билан катта қизининг юриш-туришлари, ўзаро муомиласи, гап-сўзларида ҳам, Носирнинг назарида, антиқа ўзгаришлар бўй кўрсата бошлади. Уларнинг суҳбат мавзуи асосан бозордаги қай аёлнинг енгилтаклиги-ю, қай эркекнинг учқалоқлиги, қай эркекнинг қуримсоқлиги-ю қай эркекнинг хотамтойлиги, хуллас, кимнинг қанақалиги, **КИМНИНГ ҚАНАҚА ЙЎЛЛАР БИЛАН МЎМАЙ ПУЛ ТОПАЁТГАНИ** бўлиб қолди. Ҳатто Санобар «бозорчига ҳаммол» эрига уларни зимдан-у орқаваротдан таништиришга ўтди. Аҳволни кўриб, Носир худди ўзини тубсиз ўпқонга тортилиб, аёвсиз ботқоқга ботиб, бўтана сувга чўкиб кетаётгандек сезди. Устига-устак, Санобар мактаблардаги ўқитувчи аёлларнинг анча-мунчаси ишдан буткул воз кечиб Туркиягами, Амирликками, Эронгами - қай бир хорижий давлатга қандай қатнаётгани, уларнинг ошиғи қанчалик олчи бўлаётгани хусусида ҳавас билан гапира бошлади. Ўзи ҳам мактабдаги ишини бутунлай йиғиштириб, аввалига бозорга муккасидан шўнғишга, шу йўл билан хорижий сафарлар учун керакли сармоя тўплашга мойиллик билдирди. «Саҳнадасиз, Аброр ака, саҳнадасиз! - деди Носир хотини билан чор-ночор ҳазиллашган бўлиб. - Қўй бу қадар хом ўйлама, хотин! Бургага аччиқ қилиб, кўрпага ўт қўйма. Бозорингни тўхтатганинг маъқул, менимча! Ахир, бу ёқда қизларингни бозорга солиш!..» Санобар рўйхушлик бермади: «Қизикмисиз, Хўжам, энди рўзғориниз буғланиб, ўғил-қизларимизнинг рангига қон югириб келаётганида... Нега энди мен бозордан воз кечар эканман! Ё... Менга ишонмаяпсизми?..» Носир кўнглидаги хавотирини изҳор қилолмай қийналди: «Нега энди сендек тушунган хотинга, олти боламнинг онасига ишонмаслигим керак, Санобар,

ўйлаб гапираяпсанми? Лекин ҳозир Элнинг феъли айниброк турибди-да? Мен ниҳоят қизларимизни тўғри тарбиялайлик, хатарли йўлларга бошламайлик демокчиман. Буёқда - қўшнилари, у ёқда - ҳамкасблар, нарироқда - қариндош-уруғлар!..» Санобар беписанд кўл силтади: «Кўяверинг, Хўжажон! Оғзига кучи етмаганлар нима деса, дейвермайдими. Ўғирлик эмас, порахўрлик эмас, ҳалол тирикчиликнинг нима уяти бор? Энди оғзимиз ошга етганида тагин ҳаммамизни ўзингиздек қантариб қўймоқчимисиз? Қолаверса, ҳалолликни еб-ичиб бўлмайди!..»

Хуллас, Носир Санобарни бозордан қайтаришга етарли асос тополмади. Бу асосни ишхонасидан қидирди. Қўшимча иш олиб, таржимонликдан қидирди. Бошқа қўшимча ишлардан қидирди!.. Ишлаганга-ку, иш кўп - улгурсанг бас, барибир, ўша асосни, таянч нуқтани тополмади. Бир неча ой аввал - қирқ йиллик «қадрдони» - ҳамқишлоғи, собик поччаси, яъни холасининг эри Абдуманнопнинг «қабул»идан қайтиб келгач эса, ҳар қандай нуктадан ҳам, нўхтадан ҳам, нуқтадан ҳам буткул ажрагандек сезинди. Аллақандай енгил машинадаги аллаким дам уй олдида дам, ишхонада, дам кўча юзида унинг ҳар бир қадамини зимдан кузатади. Уззукун ишхонада олдига элшунослик фанига даҳли кам аллакимлар биридан кейин бири келиб, гўё маслаҳат олмоқчидек гап қовлайди. Гапдан гап чиқаришга уринади. Юрагига қўл солиб кўрмоқчи бўлади - юрагини кўллари орасига олиб, аёвсиз эзгилайди. Устига-устак, бири хотамтойлик билан «ўз ҳисобидан» тушлик қилдиради. Яна бири ҳей йўк бей йўк, «чой пули» ҳадя (тўғрироғи муҳтожга - садақа!) қилади. Бошқа бири... Носир «Бу одамлар шунчалик бекорчими, меҳрибонми, хотамтойми, ким ўзи?!» дея дам ажабланади, дам ҳавотирланади, дам ғазабга минади. Ўйлай-ўйлай, уларни ким-ким билан бамаслаҳат олдига йўллаётганини ўзича тусмол қилади. Абдуманнопнинг совуқдан-совуқ нигоҳлари-ю, Ҳалим Тўраевнинг зоҳиран мулойим, аслида ёвдек қарашлари яна бир қарра кўз олдида намоён бўлиб, «Қиёмат»даги қутурган нортуюдек ўзини қўйгани жой тополмайди. Ичида уларга заҳарханда қилади: «Ўлдир, менинг этимни ўлдир! Уч юз олтмиш томиримни узиб, тўртюз қирқ тўрт сўнгагимни эзиб, туман пайларимни қирқиб, лак-лак хужайраларимни ўлдириб чиқавер! Қани, қарайликчи, ўзимни ҳам ўлдириб, руҳини синдира оласанми-йўқми!..» Уззукун ишга ҳаёт-момот курашига шайланган пахлавондек гувраниб боради: «Қани кўрайлик-чи, бугун қай бир хужайрамни ўлдирмақчисан?» Уйга ҳам ўша-ўша асаби тордек таранг ҳолда гувраниб, айни чоғда, алланечук хавотирланиб қайтади: «Қани кўрайлик-чи, ўз уйимда мени қандай «совға» кутаётган экан?..»

Қулардан бир қуни шундай асабий бир ҳолатда уйга қайтар экан, ярим йўлда бир муддат бўшашиди: «Оттойи ўз ғазалида таърифнинг қафтани келтирган «сув била ютса бўлур» бир нозик-ниҳол унинг йўлини ошқора тўсиб, гапга солди. «Профессионал дефуа» ҳатти-ҳаракатлар-у гап-сўзлардан очик-ойдин маълум бўлдики, у гўё элшунослик фани асосларидан маслаҳат сўрамоқчи. Аслида эса, Носирни 49 ёшида йўлдан урмоқчи! Ҳатто ўзи унинг телефон рақамларини ёзиб бериб, унинг ақали ишхонасидаги рақамларини илҳаклик билан кутмоқда! Ўз ташаббуси билан унга меҳри товланиб эмас, албатта. Носир сир бой бермади. «Тузок»дан силлиққина сирғалиб чикди. Шу билан нозанинни «унутди»: у қийшанглаб-қийпанглаб ўтинганидек, уйига сим қокмади. Бирор ҳафтадан сўнг паривашнинг ўзи Носирга сим қокди. Гап

оҳангидан маълум бўлдики «бу қадар тепса-тебранмас тўнка»лик нозик кўнглига қаттиқ малол келган! («Наҳот бозорим касод?» деб қаттиқ қўрққандир, шўрлик!) Аввалига «ақалли сим қоқмагани» учун ҳазил аралаш гинаҳонлик қилди. Кейин - Носирнинг янада бегона-бефарқларча муомиласидан кейин - уни очик-ошкор «хезалак»дан олиб, «ҳажикиз»га солди...

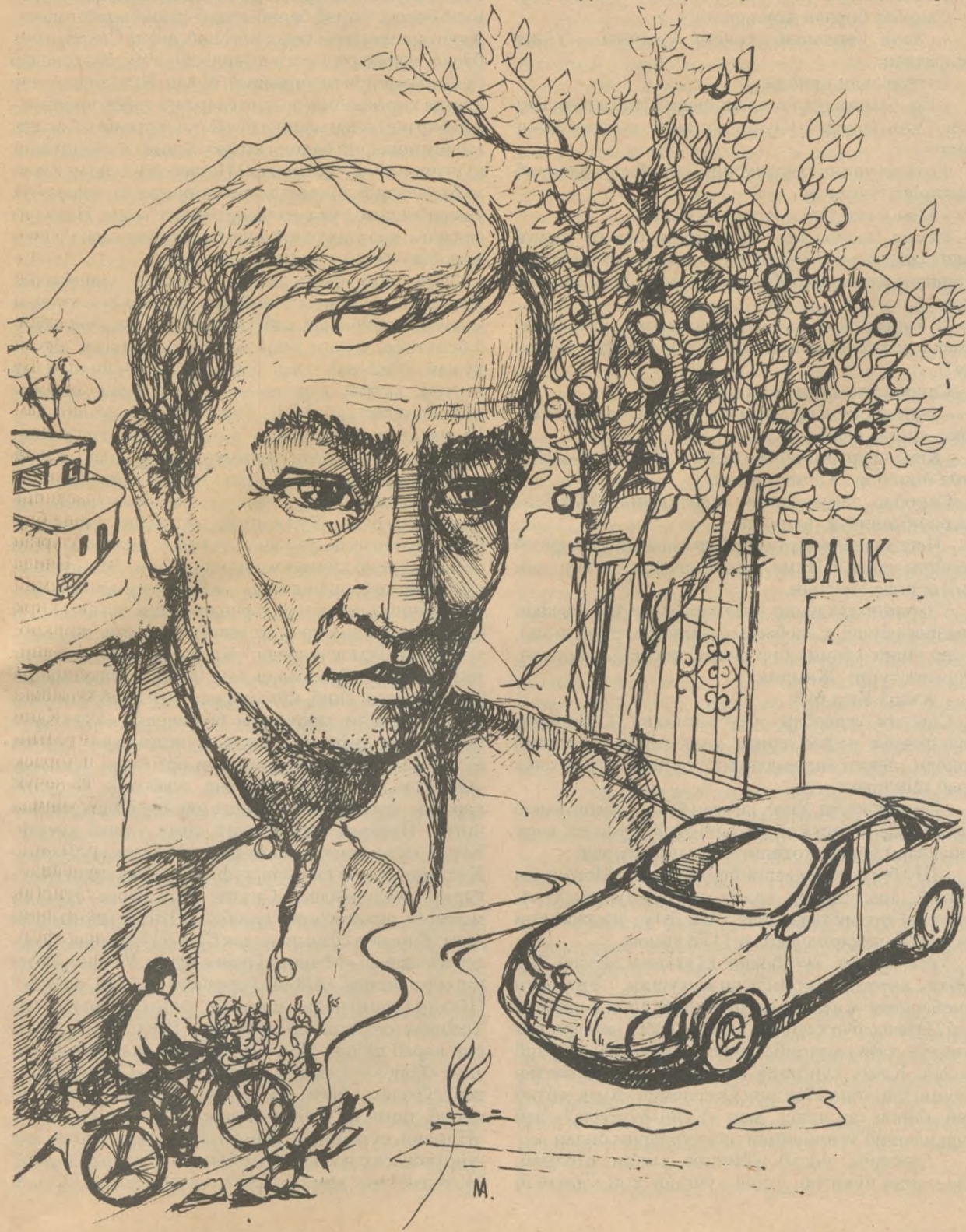
Ўша куннинг эртасига ишдан уйга келса, ҳамиша ундан эртароқ келадиган хотини йўқ, болалари сабабини билишмайди. Юрагига ғулғула тушди. Бирор соат сабр-тоқат билан кутди. Ахийри тоқати-тоқ бўлиб, энди кидириб чиқишга шайланганида, ҳайриятки, эшикдан Санобарнинг ўзи кириб келди. Сохта лоқайдлик билан сўради:

- Тинчликми? Хаялладинг?

Санобар нимагадир кўзларини ундан олиб қочиб, овози титраб жавоб қилди:

- Шундай, ўзим... бир ўртоғим билан кўчада гаплашиб қолдим...

Носир хотиржам бўлиб қайта ечинди-да, ошхонага кирди. Катта кизи пиширган овқатни болалари қатори ичмоқчи бўлиб, қошиқни косада айлангирди. Нимагадир ичкари уйда узоқ ҳаяллаган Санобарни кутавериб тоқати-тоқ бўлди. Бир маҳал қараса, башанг кийинган хотини кираверишдаги кўзгу олдида пардоз-андоз билан машғул! «Ҳа, йўл бўлсин, тинчликми?» қабилидаги саволни тилига кўчириб улурмади - телефон беҳос жириглаб қолди. Дастакни Санобар кўтариб, қулоғига тутди-ю, бир кўзгуга, бир ёнида турган Носирга қараб қаттиқ талмовсиради.

Дастакка алаҳлашга ўхшаш бир нималарни гапириб бошлади:

- Ҳа, мен... Телефонимни қаёқдан олдингиз?.. Хўп, мен ҳозир... - шундай дея худди дастакдан кўрққандек, уни жойига қаттиқ босди. Носир ажабланиб сўради:

- Ким экан у?

Хотини кўзларини унинг синовчан кўзларидан олиб қочиб, мингиллади:

- Билмасам...

Биргина сўз Носирнинг миясига чақмоқдек уриди: «Алдаяпти!» Ўзини имкон қадар совуққон тутиб сўради:

- Биласан шекилли? Танишлардек гаплашдинг, назаримда?

Санобар бирдан жонланди:

- Хали гаплашиб қолган ўртоғим... Уйига чақираяпти...

Баттар ақли шошди:

- Ие, бемаҳалда нега чақиради? Нима иши бор экан? Уйи қаерда? Шунга отланиб турганмидинг ҳозир?..

Хотини унинг саволларини жавобсиз қолдириб ташқарига талпинди:

- Мен узоғи бир соатда қайтаман.

Носир қандайдир шумликни сезиб, юраги шувиллади. Асаби ўйнади. Катъий бир ҳаракат билан хотинини қўлидан тортиб ичкарига киритди-да, эшикни ёпди:

- Тушунтириброк гапирсанг-чи, Санобар! Бемаҳалда қаёққа кетаяпсан? Ҳозир телефон қилган ким?!

Санобар ҳам жаҳлга минди:

- Айтдим-ку, бир ўртоғим! «Уйига чақираяпти, бирор соатда келаман» дедим-ку!

- Қандай ўртоғинг? Нега бемаҳалда чақираяпти? Нима иши бор? Қарздормисан?..

Санобар тагин унинг саволларини жавобсиз қолдириб эшикка талпинди:

- Нега энди мен сизга ҳар бир қадамим учун ҳисоб беришим керак?! Нима, хўжайинмисиз? Ахир, мен ҳам ёш бола эмасман..

Уларнинг даҳанаки жанглари тагин телефон кўнғироғи бузди. Санобар дастакни кўтармоқчи эди, Носир унинг кўлини бир силтаб ташлаб, ўзи олди. Қулоғига тутди. Жимлик!

- Алло? Ким бу?

Саволга жавобан яна жимлик. Тўғрироғи, аллақимнинг нафас олиши аниқ-тиниқ эшитилиб турибди, лекин индамаяпти!.. Беихтиёр дастакка қараб ҳайқирди:

- Гапирсанг-чи, даюс, кимсан ўзи?! - Тагин жавоб бўлмади. Дастакни жойига зарб билан урди-да, яноқ мушаклари ўйнаб, хотинига қатъий уқтирди:

- Шу бугун ҳеч қаерга бормаيسان! - Можорани кузатиб, аралашшига ҳадди сиймай турган ўғил-қизларига қатъий тайинлади: - Шу бугун оналарингни ҳеч қаёққа чиқармайсанлар! Гап тамом.

Ўша кундан эътиборан кўнглини аёвсиз бир шубҳа қуртдек кемиришга тушди. Эртасига Санобарнинг «қалай, жаҳлингиз тарқадими, рашкчи акам? Отелло бўп кетинг-э!» қабилдаги гаплари ҳам шунчаки ҳазил-мутоиба эмас, мазаҳ-калака бўлиб туюлди. Ҳазил кўнглини юмшатиш ўрнига баттар асабини ўйнатди: «Ҳа, мен Отелломан! Аммо айтиб қўяй, бирон гап чикса, мен «Қани рўмолча?» деб пачақилашиб ўтирмайман, шу кўлларим билан..»

Анчагача ўйлаб ўйининг тагига етолмай, ҳаловатини йўқотиб, ўзини қўйгани жой тополмай

юрди. Наҳот Санобар, шу ўн саккиз йиллик жуфти ҳалоли, олти боласининг онаси, уни алдаб, кўйинини пуч ёнғоққа тўлдириб, кўзига чўп солиб юрган бўлса? Ақл бовар қилмайди. Йўқ! Санобардек жуфти ҳалолга ишонмаслик - гуноҳ! Асоссиз рашк эса, одам боласини шундай майдалаштириб юборадики, бу даҳшатли ҳасталиқдан худо асрасин!

Ўзини ишонтиришга ҳарчанд уринмасин, кунлар ўтиши билан айна шу ҳасталикка чалинди-қўйди. Санобарнинг ҳар бир ҳатти-ҳаракатини зимдан кузатадиган, ҳар бир гапига шубҳа билан қарайдиган бўлди. Ҳатто бозоргами-ишга қизлари билан эмас, ёлғиз боргудек бўлса, айниқса, андак ҳаялласа, дунё кўзига қоронғу туюлиб, юрагига қил сиғмайдиган аҳволга тушди. Назарида хотини ҳар бир қадамда унга панд бериб, фириб бериб, алдаб-лақиллатаётгандек. Ҳатто ярим кечаси беҳос уйғониб, ёнида Санобар йўқ бўлса, алланечук юраги шувиллайдиган, уни хоналар бўйлаб сарсари қидирадиган бўлди. Бундай пайтлар одатда кир ювибми-эртанги дарсига тайёрланибми - қай бир иш билан машғул бўлаётган хотини, назарида, гуё шу ишларни баҳона қилиб, аслида аллақимнинг кўнғироғини кутаётгандек! Назарида у кундан-кунга мубҳамлашиб, писмиқлашиб, айна чоғда, алланечук яшариб-яшнаб, гул-гул очилиб бораётгандек. Назарида аллақим, яна ўша телефонда Носирнинг саволларига жавобан «миқ» этмаган аллақим!..

Сир бой бермасликка ҳарчанд уринмасин, Носирнинг кўнғлидаги шубҳа-гумонларни хотинини ҳам сезмай қолмайди, албатта. Ким билсин, атайлабми, ё беихтиёр, ундаги рашк оловига ёғ сепади. «Эҳ-ҳ, хўжам хўжа-ам! - дея ёлғондақамми-чинакам уф тортиб, қаттиқ хўрсинади. - Ўша кунни чиққани кўймадингиз-да! Мен бир йигитни учратдим.. Шунақанги хушсурват, қадди-басти келишган, мулойим, оккўнгил, хушмуомалаки, нақ Юсуф алайҳиссалом дейсиз! Ўзини кўриб, сўзини эшитган мумдек эриб кетади. Ўша кунни чиққанимда яна бир марта кўрган бўлардим. Ақалли ўшқириб бермаганингизда, ўзи яна кўнғироқ қиларди. Энди сиздан кўрқиб кўнғироқ қилмайди ҳам! Эҳ, шу ишга сиз бекор аралашдингиз-да!..» Носир кулишини ҳам, йиғлашини ҳам билмай, гарчи ич-ичдан зил кетаётган бўлса-да, «шўх» кулиб, хотини билан «ҳазиллашади», тўғрироғи, ўсмоқчилайди: «Қаерда қандай учратдинг ўзи уни? Биз бечоралар ҳам билсак бўладими?..» Хотини ял-ял ёниб, кўзларидан ўт чақнаб, ўзи учун беҳад мароқли ҳикоясини бошлайди: «Ўша кунни ишхонадан хуфтонда чиқиб кўнғлим ҳам хуфтон бўлиб келаётган эдим, кимдир ортимдан чақирди: «Опажон, бир лаҳза тўхтаганг, опажон!» Бурилиб қарасам, мендан икки-уч ёш кичкина кичикдек бир йигит! Йигирма йил аввалги сизга ўхшаб кетади. Кўриб, кўзларим қамашди. Беихтиёр таққа тўхтадим. Қўллари хиндча тавозега жуфтланган, кўзлари менга қараб жовдирайди. «Сиздан бир нарсас сўрасам майлими, опажон?» деб турибди. Шундай йигитмисан йигит бир оғиз сўзимга илҳақ бўлиб турганида «йўқ» деб бўладими! «Майли, сўранг» дедим. У бўлса, тагин узр сўрай кетди: «Айбга қўшмайсиз-да энди, опажон! Шаҳарларингизда меҳмон эдим. Ҳозиргина Тожикистондан келиб турувдим.» Шундай деб ортига бир қараб қўйди. Мен ҳам қарасам, нарироқда японги «Тойота» турибди - эшиги очик! «Сизникими?» деб сўрадим, йигит худди гуноҳкордек елкасини қисиб, тагин қўл қовуштирди: «Ҳа, меники эди...» «Нимани сўрамоқчи эдингиз?» дедим. Йигит яна гуноҳкордек елкасини қисиб менга жовдираб қаради: «Қозоғистон» кинотеатрига қандай борса бўлади,

опажон?» Мен унга қандай боришни тушунтиряпман-у, у бўлса, нимагадир мендан кўзини ўзмайди...» Шу ерга келганида Носир чидаёлмайди. Заҳиран ҳазил, ботинан зилдек гап қистиради: «Севиб қолгандир-да?» Санобар саволни беғараз тушуниб, беғараз жавоб қилади: «Йўк, Хўжам, тополмадингиз!.. Тўғри, «севиб қолдим» демади-ю, ҳар қалай, «ёқтириб қолдим» деди. «Истарангиз иссиқ, фариштали, гўзал аёл экансиз» деди. «Яна бир пас гаплашиб турайлик. Энди сизни ҳеч қачон кўрмаслигим мумкин-ку» деди. Мен: «Шу гапларни айтгани уялмайсизми, сиздан ёшим катта бўлса, уйда эрим, болаларим...» дедим...» Носир рашк оловида қоврилатган бўлса-да, бу оловни тагин бир қарашда ҳазиломиз гап билан ўчиришга беҳуда уринади: «Шундай дедингми-я, хотин, «уйда эрим билан олти болам мени кутиб ўтирибди» дедингми-я? Балки «Ҳали турмушга чиқмаганман» дегандирсан?...» Санобар унинг заҳархандасини тагин беғараз қабул қилади: «Йўк, айтдим! «Уйда эрим билан болаларим...» дедим. Тўғри, болаларим олтиталигини айтмадим. Айтиб улгурмадим! Чунки у ёқасини ушлаб, кўксига туфтуфлади-да, сизнинг гапингизни айтди. «Мен ҳали турмушга чиқмагансиз деб ўйловдим» деди. «Майли, бахтли бўлинг, эрингизнинг бахтига омон бўлинг» деди. Очиғини айтсам, бу гапдан юрагим орқага тортиб кетди. Энди хайрлашмай ҳам кетиб қолса керак деб турсам, менга худди ёш боладек мўлтираб қаради. «Сиз тушунтирган йўл билан «Қозоғистон» кинотеатрини топиб бора олармиканман? Балки мен билан бирга борарсиз?» деди. Албатта, уялмай-нетмай шу гапни айтганига ҳаҳлим чиқди. «Ие, бу нима деганингиз?» деб қойиб бердим. У яна кўлини кўксига қўйиб тавба-тазарру қила кетди: «Узр, опажон, минг бор узр! Мен сизни хафа қилмоқчи эмасдим! Демокчийдимки, манзилни кўрсатсангиз, сизни тагин шу ерга опкеб кўярдим. Менга ишонмаслигингизни билганимда зинҳор бундай демаган бўлардим!..» Қарасам, йигит шунақанги пушаймон бўляптики, холини кўриб, юрагим ачишиб кетди. «Шундай йигитни бекорга ранжитдим, қолаверса, савоб ҳам керак-ку!» деб рози бўлдим. Лекин даб-дурустдан машинасига ўтириб кетаверишга тагин истиҳола қилдим. «Майли, мен бирров кириб, уйдагиларни хотиржам қилиб чиқай, кейин...» дедим. Йигит бирдан бўшашиб: «Энди мен сизга ишонмай қолдим» деди. «Нега?» деб сўрадим. У менга тагин жовдираб қараб тушунтирди: «Уйга киргач, қайтиб чиқмайсиз! Энди сизни ҳеч қачон кўрмайман...» «Мана, ишонмасангиз, уйимнинг телефон номери» деб ёзиб бердим. Шу ерга келганда Носир тагин ўзини тутолмай қолади: «Ие, ўшанда телефонимни қаёқдан олдингиз деб хайрон бўлувдинг, шекилли? Ё мен адашяпманми?...» Санобар тушунтириш беради: «Йўк, адашмаяпсиз! Ўшанда сиздан кўрққанымдан беихтиёр шундай деб юборибман. Аслида ўзим ёзиб берувдим. Чиқишимни кута-кута, тоқати тоқ бўлганида ақалли овозимни эшитай деб сим қоқувди бечора, сиз бўлсангиз... ўшқириб бердингиз! Энди мени ҳам сотқинлик, ҳам ёлғончиликда айблаб, бутун умр кечирмаса керак! Энди кўнғирок қилмасаям керак! Қолган умрим пушаймонликда ўтадим, қайдам! Худонинг ҳолимга раҳми келиб, турмуш ташвишларидан зада, бир оғиз ширин сўзга зор ўксик кўнғлимни кўтариш учун энди ёруғлик кўрсатиб бошлаганида... уни ҳам йўк қилдингиз-қўйдингиз-да, Хўжам...» Носир Санобарнинг астойдил ўқиниб-ўқсиниши-ю ўзининг ночор аҳволини ҳис қилиб, ҳазилнинг ўта жиддий тус олганини англаб, ич-ичидан

зил кетади. Энди ҳазилга тили айланмайди. «Мен тўнкани ҳар қанча оёғости қилсанг ҳам оз, Санобар! - дейди юраги ўртаниб. - Нима қилай, кейинги йилларда ўт кетган тўнкадек тутаб-бурқсиб яшаяпман! Ёниб ёнолмайман, ўчиб ўчолмайман! Ўзимни ўзим тўнкадек кўпориб, орадан кўтариб ташлаёлмайман ҳам!..» Кейин ўзининг вайрон кўнғли-ю нотавон холини «унутиб», ақалли Санобарнинг синиқ кўнғлига малҳам баҳш этишга уринади: «Кўй, хафа бўлма, Санобар! - дейди титраб-қакшаб. - Агар ўша йигитнинг ақалли сим қоқишини астойдил истаётган бўлсанг, у кунлардан бир куни албатта сим қоқади. Мана, мени айтди дерсан! Балки Тожикистондан Тошкентга яна бир марта келолмаётгандир? Келиши билан албатта сим қоқади. Ўшангача сабр қил, азизим!..»

Бирор ой мобайнида дам бозор йўлида, дам кечкурун кўча сайрлари чоғида, ҳатто ётоқхонада тахминан шундай мазмундаги суҳбатми-сирлашувми-ҳазилми-зилми неча бор тақрорланди - бунисини худо биледи. Ҳа, одам боласининг кўнғлини шундай чексиз, чигал, жумбоқлар-у сир-синоатларга лимо-лим сирли сандик қилиб Яратганнинг ўзи биледи! Носирнинг билгани шуки, кунига-кунора тақрорланувчи бу суҳбатлар Санобар учун қанчалик фарахбахш бўлса, ўзи учун, табиийки, шунчалик чидаб бўлмас азобга айлана борди. Ўғил-қизларига имкон қадар сир бой бермай, кундалик турмуш ташвишларидан арчилишгач, ётоқхонада Санобар Носирга қараб майиб мусичадек мунғаяди: "Келинг, бир эслашайлик, Хўжам! Нимагадир дунёга сиғмай кетяпман!" Носир, албатта, «Нимани эслашамиз?» деб сўрамайди. Унга ҳамдардлик билан қарайди: «Қани, бир бошдан айтчи, қачон қаерда қай алфозда учратдинг ўша йигитни?» Санобар ял-ял ёниб, кўзларидан ўт чакнаб, ўзи учун беҳад марокли ҳикоясини қайта бошлайди: «Ўша куни ишхонадан хуфтонда чиқиб кўнғлим ҳам хуфтон бўлиб келаётган эдим...»

Бу гапларни эшитган сайин, ўзини ҳарчанд совуққон-лоқайд тутишга уринмасин, қонига ташна бўлади. Хотинининг ҳам, ўзининг ҳам аҳволига раҳми келади. Ақли бовар қилмайди. Занжирбанд шердек тўлғанади. Ич-ичидан бир ситам ситилиб чиқади. Ё фалак! Энди шу қийноқларинг ҳам борми эди? Айримлар уйда - бир, ишхонада - бир, сафарда - бир, хордиқда - бошқа бир хотиннинг оғушида тараллабедод қилиб юртган пайтда... унинг битта-ю битта хотини... ўзгани деб бундай диливайрон бўлиб, кўнғил шишаси чил-чил синиб ўтирса! Тагин дардини жуфти ҳалолига айтиб, сирлашса! Бу қанақаси?! Қай ёзуғи учун бу жазо? Нега шундай бўлиб чиқди? Сабаб нимада?..

Носир элшунос олим сифатида руҳшунослик илмидан ҳам сал-пал хабардор, албатта. Одатда одам боласи қирқ ёшида яна бир қарра қирчиллайди: дафъатан яшариб-яшнаб, ўзини энди балоғатга етган йигит-қиздек ҳис қила бошлайди. Кўнғли яшариб, оташин муҳаббат алангаларини кўмсаб қолади. Бу ҳам худонинг қудрати! Болалари оёққа туриб, қўлларидан ишларини олгани сабаб, турмуш ташвишларидан бир муддатга арчилган жуфти ҳалоллар одатда ўзлари билан ўзлари бўлиб, бир-бирларига қаттиқ боғланиб қоладилар. Уларни ўзаро боғловчи энг қудратли илоҳий куч эса, табиийки, муҳаббатдир. Шунинг учун севишган жуфти ҳалоллар қирқ ёшларида гўё қайта-бошдан севиб қоладилар. Бир-бирларидан кўнғли совиган эр-хотинлар эса, бу оташ-алангани оиладан ташқарида топади!.. Хойнахой Носирнинг гуноҳи шуки, бундан тўққиз йил аввал - қирқ ёшга тўлганида - ўзининг иккинчи ёшлигини қорахонийлар давлатининг тарихига буткул бағишлади.

Санобарга совуққонлик билан қаради. Мана, оқибати! Хотини ўзининг иккинчи ёшлигида муҳаббатни оиладан ташқарида топибди! Шу йўл билан Носирдан қасос олибди. Қасосни дунё экан-да бу! Ё Санобарнинг эмас, Рузвоннинг, Дилбарнинг, балки бутунлай бошқа бировларнинг қасосими экан?... Нима бўлганда ҳам, энди не чора бор?...

Кунлардан бир куни ишдан чиқиб, бўйнидан боғланган итдек судралиб уйга келса, хотини янги гап топиб ўтирибди. «Келдингизми, Хўжам, хайрият! - деб тўппа-тўғри ётоқхонага бошлади. - Юринг, қизик гап бор!» Ўша қизик гапни ҳолироқ гаплашайлик, болалар ҳалақит беришмасин, деган ниятда эшикни ичқаридан кулфлади. Кўзларидан ўт чакнаб сўради: «Биласизми, бугун нима бўлди?» Носир бетоқатланди: "Нима бўлди? Кўнғироқ қилдими, ахир!..." Санобар безовталанди: «Кўнғироқ қилмади-ю бироқ... кеча ўзини учратиб қолдим. Бозордан келаётсам, йўлда - ўша биринчи учрашган жойимизда мени кутиб турибди. «Ўшанда нега чикмадингиз?» деб сўради. Мен «ўзингиз уйимча кўнғироқ қилиб, эримга сездириб қўйдингиз-ку! Чикай десам чиқармади. Анча жанжаллашдик» дедим. У бўлса, «Жанжаллашиб нима қилардингиз! Хўп, майли, деб қўя қолмадингизми!» деб анча қуйиб-пишди. «Қозоғистон» кинотеатрини топиб бора олдингизми?» десам, «Ҳа, энди, бир амалладим» деб кулди. Кейин қўлимдаги идиш-товокларга қараб, «Бозорда ош-чой сотаётганингизга эрингиз уришмайдими» деб сўради. «Уришади, лекин нима қилай, сабаби тирикчилик» дедим. «Қачон келдингиз, қачон кетасиз?» деб сўрасам, у тагин кулди. «Яна тўрт-беш кун бўлса керак» деди. Кейин «Майли, сизни йўлдан қўймай, эртага шу пайтда шу ерга чиксангиз-чи, бемалолроқ гаплашардик, чикасизми?» деди. Мен «майли, ўйлаб кўраман» дедим.

Бугун «Нима гапи бор экан» деб, қизиқишим устун келиб, айтган пайтида Дилафруз қизим билан чиқдим. Ҳеч ким йўқ! Чойхонанинг ёнидан ўтаётганимизда олифта беш-олти йигитлар нимагадир мени имлаб кўрсатишди-да, ҳоҳлаб қулишди. Бор-йўқ гап шу! Буни қандай тушунса бўлади, Хўжам?..» Носирнинг қони қайнади: "Кеча кўрганингни нега менга кеча айтиб, шу маслаҳатингни нега кеча сўрамадинг?! Нега бемаслаҳат чикдинг? Хўп, чиқишга чикибсан, нега қизингни олиб чикдинг?!" Санобар тушунтирди: «Кеча сизга айтсам тагин чиқармайсиз ё бир ишқал чиқарасиз деб кўрдим. Ёлғиз ўзим чиқишга яна кўрдим...» Носир баттар бўғилди: «Хўп, қизинг билан чиқишдан мақсадинг нима эди?!» "Мақсадим - қизим учқовимиз бироз гаплашиб юриб, кўча айланиб, кўнғилнинг чигилини ёзиш эди, шу..." Носир хотинини энди кўриб тургандек астойдил ҳайратланиб қаради. Ё фалак! Мунча содда, беғараз, анойи бўлмаса бу аёл! Эркак зотини, айниқса, йўлтўсар эркакнинг феъл-атвори-ю мурод-мақсадини билмайдими?! Ҳа, сен билан беғараз гаплашиб, кўнғилнинг чигилини ёзиб юради у! Бошқа иши йўқ! Ўзинг билан-ку, эҳтимол «қисир» гаплардан гаплашар ҳам, лекин икки ўртада норасида қизингни бошига урадими?!

Санобар Носирнинг жим қолганини ўзича тушунди. Сўради: «Нега ўзи учрашувга чақириб, ўзи келмади? Мени масҳаралаб кулган олифталар кимлар?.. Мутлақо тушунмай қолдим. Нега шундай бўлди-а?» Носир жавобга шошилмай, азбаройи хотинини алаҳситиш ҳам калаванинг учини топиш умидида сўради: «Отини ким дединг ўша йигитнинг ўзи?» Санобар ажабланди: «Бу ерда отининг нима алоқаси бор... «Тождиддинман» деди, шекилли. Ҳа-

ҳа, дастлаб учрашганимизда «Мен Тождиддинман, сиз-чи?» деб сўровди». Носир аччиқ кулди: «Жудаям «Тождиддин» бўлмаса керак! Оти бошқачароқдир-ов!..» Санобар эътироз билдирди: «Йўқ, Хўжам, аниқ «Тождиддинман» деди. Сиз биласизми, менми? Алаҳсимай менга тушунтирсангиз-чи! Нега шундай бўлиб чикди?...» «Тушунтирайми? - сўради Носир йиғламоқдан бери бўлиб. - Менимча, гап бундай: ўша йигит асли шу ерда яшайди. Ҳойнаҳой шу атрофда ишлайди. Сени анчадан буён зимдан кузатиб юради. Эҳтимол бозордаёқ кўз остига олиб қўйгандир. Ахийри ролга кириб, кўнғилга йўл топиб, сени гулгулага солади. Ҳамкасизларига орқаваротдан кўрсатиб, «Ана, шу аёл эртага фалон пайтда мен билан учрашувга чиқади. Ишонмасаларинг, йўлини пойланглар!» дейди. Тамом-вассалом!» Санобар мутлақо ишонмади: «Ёлғон! Сиз ўша йигитга ғайирлигингиз келиб, бу гапларни атайин бичиб-тўқияпсиз! Хўш, мени аҳмоқ қилишдан унга нима фойда?!» Носир елкасини қисди: «Нима фойдалигини ҳозирча айтолмайман. Балки кимнингдир кўрсатмаси билан шундай қилаётгандир! Оиламизни бузиб, бизни алғов-далғов қилмоқчи. Шу! Бошқача бўлиши мумкин эмас!» Санобар қаттиқ эътироз билдирди: «Йўқ! Сиз ўша йигитни бир кўрсангиз эди!.. Мен ундан ёмонлик чиқишига асло ишонмайман! Ростдан ҳам ёқтириб қолган! Ростдан ҳам мен билан учрашиб, опа-укалардек беғараз гаплашиб юрмоқчи бўлган! Фақат анави олифталар!..» Носирнинг юраги сиқилди. Хотинига бўғилиб уқтирди: «Сен ҳали бу элнинг феълни билмайсан, Санобар! Шунақанги шайтонга дарс берадиган фирибгарлар борки!.. Фақат улар фаришта қиёфасига бурканган! Асл башараларини кўролмайсан!..»

Орадан кўп ўтмай «муаммо» бир қадар ойдинлашди: Санобар уни суйиниб қарши олди: «Сиз ҳақсиз, Хўжам! Ростдан ҳам ўша йигит ёнимиздаги янги банкда ишлар экан. Оти ҳам менга айтганидек, «Тождиддин» эмас, «Санжар» экан... Банкка кираверишда бир ходимга уни узокдан кўрсатиб сўраган эдим, ўша айтди. «Э-э, у бизнинг шефимиз-ку! Бошликнинг ўринбосари, оти - Санжар» деди. Ўзини кўрсангиз, кундузи биринчи кўришим, эндигина бандидан узилган бодрингдек ялтирайди!..» Носирга таъриф наъша қилиб кулди: «Бодринг бўлса бордир, лекин у банкда дудланган бодринг, ичи илвиллаб турибди!..» Айни чоғда яна қони қайнади: кап-катта хотин, олти боланинг онаси, эс-хушидан айрилиб, қип-қизил жинни бўлиши нақадар осон экан! Яхши одам деб кўнғил қўйгани усти ялтироқ, ичи қалтироқ қаллоб бўлиб чикса, тагин қўшни бўлса, хўш, бунинг нимасига суюниш керак? Суюнганиям майли, нега ўз эридан суюнчи сўраши керак?! Беихтиёр кесатди: «Ана, айтмадимми! Энди телефонини топиб гаплашишинг ё олдига югуриб чиқишинггина қолибди!»

Эртасига ишдан келса, хотини яна бир «хушхабар» билан кутиб ўтирибди: «Қабулхонадан телефон рақамларини олиб, ўша йигит билан гаплашдим! Тунов куни нега учрашувга чақириб қўйиб, ўзингиз чикмадингиз деб сўрадим. У: «Ишларим кўпайиб, вақтим бўлмай қолди» деб кулди. «Келинг, ҳозирча мана шундай - телефонда бўлсам гаплашиб турайлик» деди. Бунисига нима дейсиз?..»

Носирнинг ақли бовар қилмади. Ё тава! Одам боласи аллақандай фаришта қиёфасидаги иблисга кўнғилига қўшиб эс-хушини олдирадими! Хотинига бўғилиб уқтирди: «Ақлингни йиғсанг-чи, Санобар! Ўзингни ё мени ўйламасанг ҳам, ақалли анави олти

боламизни ўйласанг-чи! Нега унга телефон қилдинг, ахир?!» Санобар сабабини айтди: «Ўзингиз кеча телефон қилиб бил дедингиз-ку! Бунинг устига ўзим ҳам билгим келди, овозини эшитгим келди». Носир шайтонга ҳай бериб, босиқлик билан хотинини шаштидан қайтаришга уринди: «Кўй, Санобар, эҳ-хушингни йиғ! Энди унга телефон қилма! Иложи борича унут ўша аблахни!»

Орадан бирор кун ўтиб, хотини Носирни яна бир «хушхабар» билан қарши олди: «Биласизми, Хўжам, бугун мен эмас, ўша йигитнинг ўзи кўнғирок килди. Анча гапландик...» Носирнинг тоқати тоқ бўлди: «Ҳа, хўп, гаплашишга гаплашибсан, лекин буни менга айтишиндан мақсад нима?!» Хотинининг жавоби уни баггар бетоқатландирди: «Тўғри, ўша йигит ҳар бир гапимизни эрингизга оқизмай-томизмай айтаверманг деб тайинлади. Бироқ менинг сиздан яширадиган сирим йўқ!» Носир хотинига ёлворди: «Майли, Санобар, худо ҳаққи, нима қилсанг қил, хохла - гаплаш, хохла - учраш, фақат менга гапирма ўша аблаҳ бузғунчини!»

Қошки бундай ялиниб-ёлворишлар Санобарга зиғирча қор қилса! Аксинча, уни рашк оловида куйдириш учунми, ё азбаройи ичига сиғдирилмаганиданми, ҳар куни бир янги гап топади-туради: «Бугун ҳам кўрдим! Шундоққина олдимдан машинасини дудуглатиб ўтиб кетди. Шундай чиройли кийинган, устида энг сўнги модадаги ёпинчик билан бўйинбоғ! Худди мана шундай бўйинбоғ! Атайин сиз ҳам тақинг деб юз сўмга сотиб олдим!» Носирнинг фиғони фалакка ўрлайди: «Шу аҳволда бўйинбоғни бошимга урамани! Ё... осилиб ўлайми?!» Ё фалак, Санобар унинг фиғонидан завқ оладими, қайдам, гапни гапга улайди: «Машинасини кўрсангиз! Кеча бошқача эди, бугун бошқача! Нечта машинаси бор ўзи? Хотин-бола-чақаси ҳам бормикан? Қандай бахтли хотин экан хотини!...»

Эртасига яна янги гап: «Бугун ўшанинг хотинини ҳам кўрдим! машинасида ялпае-еб ўтирибди. Сап-сарик машак! Шу-ундай йигитга муносиб бўлса ўлай агар! Ўзига ўхшап сариққина бир ўғил, бир кизи ҳам бор экан!...» Гапга ҳам қаноат қилмай, Носирни қистайди: «Юринг, бир кўча айланиб, ҳам ҳаво, ҳам дўқондан юмшоқ нон олиб қайтамиз! Йўлимиз банканинг олдида ўтади-ку! Хонасининг чироқлари алламаҳалга ўчмайди! Ўзи кўриниб қолса, сизга ҳам кўрсатардим-да! Хўп дея қолинг, Хўжам!» Носир нима деб, нима қилишини билмай боши қотади. Ахийри қизикиши устун келади, ўша йигитни ўзи ҳам бир кўргиси, кўриб қўйгиси келади. Икковлон Санобарнинг қистови билан қўлтиклашиб (қўлтиклашиб!) кўчага чиқарканлар, ҳали банк биносига етмасларидан, кўча бошида бир машина уларга пешвоз юради. «Кўрдингизми? - шивирлайди Санобар машинага имлаб. - Ўша!» Носир тикилиб қарайди. Ўзидан ўн ёшлар кичик, бир қарашда йигитмисан йигит! Уларнинг ўйдан қачон чиқипини билладими, кутиб турибдими, тасодифан дуч келдими ё... Санобар билан бамаслаҳат... этини ўлдириш учун?... Ичидан қиринди ўтса-да, сир бой бермай машина ёнидан «бамайлихотир» ўтиб, ўз йўлларида давом этадилар.

Эртасига Санобар тагин бир «хушхабар» билан кутиб олади: «Биласизми, Хўжам, бугун мен сим қоқиб, кечаги аёл хотинингизми деб сўрадим. У йўқ, Хоразмдан ўғил-кизи билан келган бир қариндошимиз» деди. Ёлғон! Аслида хотини шу сариқ машак! Бу гапларни эшитиб, Носир узил-кесил бир қарорга келади. «Бўлди, Санобар, мен ортиқ чидаёлмайман!

- дея бўғилиб хайқирди. - Ҳамма нарсанинг ҳам чеки-чегараси бор! Энди айтиб кўяй: ортиқ сен билан яшаёлмайман! «Талок» дейман. Шу бутундан ажрашаман, тамом-вассалом!» Ёзув столига ўтириб, Санобар икковининг номидан ажралиш ҳақида судга ариза ёзди-да, хотининг олдига кўяди: «Бўлди, тўйдим! Куни эртадан мен билан ажраш-да, ўша падаркусур билан яша, мен яшаб бўлдим!» Шунда ҳам алами тарқамай, қафасдаги арслондек ётоқхона бўйлаб тўлганар экан, фиғони фалакка ўрлайди: «Э худо! Не ёзигим учун менга қариган чоғимда бу жазони раво кўрдинг?! «Сиз билмайсиз, ойижон, сиз билмайсиз! Мени худо уриб кўйган!» дея қон йиғлаган анави Салтанатнинг-ку, Азиз-авлиё умр йўлдошидан бошқа яна бир йўлдоши бор эди!..Наҳот менга ҳам бир сунъий йўлдошни рўпара қилмоқдасан, Парвардигори олам?! Наҳот мен ҳам шу ўн саккиз йиллик жуфти ҳалолимни ким биландир баҳам кўраётган бўлсам?! Ўзингдан бошқа бир ишонарим шу олти боламнинг онаси эди, унинг ҳам холи, мана... Бу хом сўт эмган бандалар орасида яна кимга ишонай энди, ўзинг айт, Яратган Эгам?!»

Ичқаридан қулфланган бир хона - ўзига хос хилватда ёлғиз кечани кундузга улади. Хотирасига ўчмас бўлиб муҳрланган жумлаларни ич-ичдан ёниб-ўртаниб такрорлади. Улардан паноҳ кидирди, мадад тилади, тасалли-таскин сўради: «Ўзгалар йўлини ёритмоқчийдим. Зулматда адашиб қолдим мен ўзим», «Мана мен тугадим, ёниб битдим мен», «Пойингда ётибди энди қулларим»...

Эртасига юрак-бағри хун бўлса-да, сир бой бермай фақат сувратиғина ишга бориб, ишдан келса, Санобар ўзида йўқ хурсанд, яна бир «хушхабар» билан кутиб ўтирибди: «Биласизми, мен бугун нима қилдим?» Носир миқ этмади - «Нима қилдинг?» деб сўрашга холи келмади. Ортидан ётоқхонага эргашиб кирган Санобар эшикни қулфлаб, «хушхабар»ни етказди: «Бугун бошлаб ҳаммасининг қасосини олдим! Манови Куръон билан аризамизни кўлимда ушлаб, ўша Санжарнинг олдига кириб бордим. «Мана, менинг оиламни буздинг! Энди муродинга етдингми?! Хозир уйимга мен билан чиқасан-да, манави Куръонни ушлаб қасам ичасан: «Мен хотинингизни йўлдан урмадим!» дейсан! Эримни ишонтирасан! Қани, ишонтирмай кўр-чи!...» дедим. Нима қилишини билмай оёғи куйган товукдек питир-шитир килди. Ахийри аллақандай ҳуқуқшуноснинг олдига бошлаб кирди. Ҳуқуқшунос иккаламизнинг арзимизни тинглаб, уни койиб, менга маслаҳат берди: «Хозир икковингиз бошлашиб чиқсангиз, эрингиз баттар шубҳаланади. Ана ўшанда ростдан ҳам ажрашмай қўймайди. Яхшиси, сиз чиқиб, бўлган гапни эрингизга ётиғи билан тушунтиринг, синглим!» деди...» Носир Санобарнинг гапларини эшитиб баттар алами келди. «Хотин кишининг макри қирқ туяга юк бўлади» деганлари рост экан-э! Ҳойнаҳой яна алдаяпти! Эҳтимол ўша Санжар билан бамаслаҳат ўйлаб топгандир бу «хийлаш шаърий»ни? Йўқ! Энди ишонмайди. Энди синган кўнғил билан оилани бутлаёлмайди. Совуққина оҳангда охиста деди: «Бекор овора бўлибсан-да, Санобар! Менимча, энди фойдаси йўқ! Энди шайтон оралаган оиламиз оила бўлмайди!...»

Санобар шиддат билан юриб йўлакка чиқиб кетди. Сал ўтмай унинг бўғилиб айтган гаплари эшитилди: «Ҳой бузғунчи! Эрим ишонмаяпти! Ишонтир уни! «Мен хотинингизни йўлдан урмадим» де, аблаҳ!...» Сўнг уйга отилиб кирди. Тўшақда узала тушиб, бу кунидан ўлимга ҳам рози бўлиб ётган Носирни қўлидан тортиди: «Ана, ишонмасангиз ўзингиз

гаплашинг, адаси! Сизни кутаяпти!..» Носирнинг жони халқумига келди. Энди шуниси етмай турувди! Нимани гаплашди? Нимани сўрайди? «Хотиним қалай экан?» дебми?! Деворга бурилиб, устига кўрпани буркади. Буркай туриб ёввойи бир важохат билан хайқирди: «Кўй, мени тинчгина ўлгани кўй, Санобар! У аблах билан гаплашадиган гапим йўқ! Мен уни эмас, сени танийман!» Санобар ҳам жаҳлга минди. Тўшакни Носирнинг устидан куч билан сиририб, кўлидан тортиди: «Ўлсангиз ҳам менинг жуфти ҳалоллигимни билиб ўлинг, адаси! Йўқса мен ўзим... шу топда ўзимни ўзим!..» Носир Санобарнинг сўнгги гапидан юраги шувиллаб, шахд билан юриб йўлакка чиқди-да, дастакни қулоғига тутди. Ўзини ҳам ажаблантирган бир совуққонлик билан таомилдаги салом-алик, хол-аҳвол сўрашувлардан сўнг, кўпдан буён юрагини искалжага олган саволни тилга кўчирди: «Айтинг-чи, ука, олти болашинг онасига йўлтўсарлик қилиб, уни йўлдан уриш... ўзингизнинг шахсий ташаббусингизми ё кимнингдир кўрсатмасини?» Шу биргина кўндаланг саволнинг зайтиданок ҳамсухбати буткул эсанкиради. Узок яшн эланди: «Хеч кимнинг кўрсатмаси эмас, акажон! Қолаверса, йўлдан урмадим, акажон! Худо урсин агар!..» Носир ўзича «Демак, шахсий ташаббуси эмас, ростдан ҳам кимнингдир кўрсатмаси!» деб ўйлаган кўйи яна бир саволни тилга кўчирди: «Худони кўя туриб айтинг-чи, ука, ростдан ҳам хотинимни ёктириб қолдингизми?» Ҳамсухбати тушунтириш берди: «Мен у кишига «Сизни ёктириб қолдим» демадим, жон ака, тўғри тушунини! «Сизга ҳавасим келади» дедим. «Эрингиз билан бахтли бўлинг» дедим...» Носир юраги ўртаниб учинчи саволга ўтди: «Нима бўлганда ҳам оқибати шуки, хотиним сизни севиб қолибди. Хўп, энди нима қиламиз?» Жавоб саволдан ҳам қизик бўлди: «Нима қилардик, ака, хотинишгиз тилло аёл экан, тўғрисишни айтсам, сизга ҳам ҳавасим келади, энди у кишининг кўнгилларига қарайлик, акажон, иккаламиз ҳам ҳафа қилмайлик, акажон, у ёқда - сиз, буёқда - мен...» Бу гапларнинг туб моҳиятини ўйлаб Носирнинг тепа сочи тик бўлди. Бир қарапда меҳрибонлигу мактов билан уялмай-нетмай нимани таклиф қиляпти бу тулрак?! Сиз - уёқдан, мен - буёқдан ўртада баҳам кўрайлик шу шериклик ошни» демоқчими?! Во Аблах-ей! Ўзича «Во банк!» дея кўнглидан кечганини имкон қадар ифодалашга уринди: «Билсангиз керак, бу мусулмончиликкаям, ўзбекчиликкаям, эркаликкаям тўғри келмайди, ука! Энди... ё шу аёлни бош-бутун сизга топширай! Мен уни бахтли қилолмадим, агар қўлингиздан келса, сиз бахтли қилинг! Ё... - Носир тил учидан турган бир ибора («писта кунед»)ни айтишдан ўзини базўр тугиб қолди. Фикрини равшанроқ ифодалайдиган сўз тополмай қийнади. Ич-ичидан беадад бир алам-захарханда сизиб чиқди: - Ё мен сизга хотинимнинг ярим ёшидаги элшунос дўндикчалардан биронтасини топиб берай! Ўзлари жон-жон деб ўлиб турганлари бор! Бу ҳам савоб иш! Нима дедингиз?...» Ҳамсухбати тағдор ишорасидан қаттиқ жириллади: «Э-э, нима деяпсиз, ака, хотинишгиз ўзингизга булурсин! Ўша элшуносларингизни бошимга ураманми! Қасам қилиб айтаманки, энди у киши мени тинч қўйсалар бас, мен хотинишгизга қорамни кўрсатмайман! Алҳамдулилло, мен ҳам мусулмонман, акажон, буёғи кўпни эканмиз, сизга эрта бир кун ёруғ юз билан кўрнинишни истайман. билсангиз, ўнл-қизларингизнинг тўйларидида хизматда бўлай, акажон!..»

Носир хайр-маъзурни нася қилиб, алланечук махдуд бир ҳолатда дастакни жойига босди-да,

ётоқхонага йўл олди. Унинг «музокара»сини жон қулоғи билан тинглаб ўтирган Санобар ортидан эрганди. Хотинининг дам ҳазил-хузул қилиб, дам жиддий туриб, дам эркалаб-эркаланиб айтган гапларига зоҳиран лоқайд, аслида бир қадар енгил тортиб, жимгина ётаверди-ётаверди.

Эртасига дунёга сиғмасдек алфоздан ишдан қайтар экан, банк биноси мўйиллинидан ўтаверипидан иттифоқо ўшани кўриб қолса бўладими! Уч қадамгина нарида - йўлак ёқасидаги машинаси эшигини қалит билан очмоқчи бўлиб турибди! Кўрмаган-танимагандек ёнидан ўта туриб, кўли ўзига бўйсулмади қолди: унинг бўйинбоғини ёқасига кўниб қаттиқ чапаллади-да, ўзига қаратди:

- Мени танияпсанми?!

Қутилмаган ҳамладан рақиби эсанкиради:

- Йўқ...

- Падаринг!.. Қани, жонингдан умидинг бўлса, айт! Оиламни бузиб, мени бесарапжон қилишни сенга ким булорди?! Абдуманношми?!

Рақиби багтар талмовсиради:

- Йўқ...

- Кимни алдамоқчисан?! Мен ернинг тагида илон қимирласа биламан! Олти боламни ўйлайман-да, йўқса шу топда биқинингдан дарча очиб кўярдим! Ўша пушганишоҳинга айтиб қўй: писта қиш юрсин! Ўзинг ҳам!.. Мени қотилликка мажбур қилма, хўними?!

Рақиби ожизона шитирлаб, бўйини багтар элди:

- Хўп, ака, хўп!..

Носир чапалани бўйинбоғдан бўшади:

- Мана бу эркакча гап бўлди! Энди ҳалдингни билиб юр! Қайтиб қорангни кўрмай!

Ҳеч нима бўлмагандек бамайлихотир ўз йўлида давом этди. Қутилмаган интиқомдан таскин топган кўнглининг туб-тубидан нидо уйғонди: «Ҳолини билмаганга рўбарў келсанг агар қалбингдаги арслоннинг мўйловига чўзгай қўл!»! Ҳаяжонини базўр жиловлаб уйга кирса, хотини, эвоҳ, яна бир янги гап топиб ўтирибди: «Ҳафа бўлсангиз ҳам айтаман, Хўжам, бу туш аблахга энг охириг марга яна сим қоқдим! «Эрим қалай, сенга ёқдими?» деб сўрадим. «Нега кўнгирик қилдингиз?!» деб безиллайди, десангиз. «Шу юрагинг билан йўлдан урмоқчи бўлдингми ҳали?» дедим. «Нима қилай энди, кўчиб кетайми, ё мени тинч қўясизми?» дейди. «Яна сим қоққанишгизни эрингизга айтиб берайми?» деб зорланади. «Бу қунишдан багтар бўл! Ниҳоят бир кул экансан, ўз манфаатинг-у мансабининг қуни экансан, тагин шахзодалардек гердаясан!» деб чақиб-чақиб олдим. Аммо-лекин бу туш узил-кесил тавбасига таянтирдим у олифгани, Хўжам! Энди қайтиб бирон аёлга йўлтўсарлик қилмайдиган бўлди ўзиям!..» Носир қушдек енгил тортиб, Санобарга қулиб қаради: «Йўғ-э! Шундай дедингми-я, хотин? Бошлаб адабини берибсан! Майсара бўп кет-э! Қўймайсан, афандининг хотини, қўймайсан!» Санобар Носирга энди ўнкаланиб қаради: «Сиз ҳам яхшисиз! Олти болаши янинг онасини «Ма, сен ола қол!» деб бервордингиз-а кеча?!» Носир яйраб қулди: «Нима қилай, хотин, «Ма ол!» десам ҳам ўзи олмади-ку! Энди ўзим қайтиб олишимга тўғри келади, шекилли! Қараб туриб яна бир марга фойдага қолдинг, хотин!..» Санобар ҳам унга маъноли қулиб қаради: «Ҳар қалай, тап бериб айтишим керакки, сиз имтиҳондан аъло баҳолар билан ўтдингиз! Мени ишонтирдингиз: ҳали ҳам севар экансиз, ўзинишг афанди чолингам!..» Носирнинг бўғин-бўғинлари бўшаниб, мумлек эриди. Кўнгли ҳам юмшади, юмшадигина эмас, баайни сув бўлиб оқди: «Ростдан ҳам «қул экансиз-ку!» дедингми-я, хотин?...» Санобар

унинг кўксига бош кўяр экан, маъсум гўдакдек беғараз жилмайди: «Ниҳоят қул экансан-ку деса, шунақанги жаҳли чиқиб сўкиндик, асти кўяверасиз!» Носир оғир тин олди: «Одам боласининг қандай қуллигини шундан ҳам билса бўлади, Санобар! Ўз мансабининг, мол-давлатининг, бу ўткинчи дунёнинг қулларига «қулсан» десанг ҳафа бўлади. Холбуки Қул Хожа Аҳмад Яссавийдек чинакам абдуллалар, аксинча, қуллигидан фахрланганлар! Бу ҳам, ўйлаб қарасанг, худонинг қудрати, Санобар! «Шоҳмен элга, вале сенга қулдурмен» деган Заҳридин Бобур ҳам, бошқа не-не улуғларимиз ҳам!.. Хўжа Насриддин афандизининг Ҳаққа Қуллигини-ку, кўяверасан!..»

... - Туринг, афандим, сизни буюк ишлар кутаяпти! Носир тун бўйи ўйлаиб ётдики, ухладими, туш кўрдими, ҳар қалай, шу бир гапдан ҳуши ўзига келди. Қараса, тонг бўзараётган экан. Ўнг томонида ётган ўғли Хўжамурод ҳам, чап томонида ётган хотини Санобар ҳам, нарироқдаги қизлари ҳам ширин уйку оғушида. Ажабо! Ким уйғотди уни? Ким туришга даъват этди? Санобар ҳали ухлаб ётибди-ку, ахир!..

Ўрнидан қушдек енгил туриб, бахузур боғ айланди. Роҳатланиб ювинди. Ўзича гашт қилиб чой қайнатди. Бу орада Санобар ҳам туриб, ҳузурижон боғ сайридан сўнг супага дастурхон тузди. Чой қайнагунича ўгил-қизлари ҳам бирин-кетин уйғондилар.

Нонуштадан сўнг ўғли иккови тўрт челақ, икки коп билан велосипедни олиб тоққа отландилар. Аввал равон йўл, кейин куюқ чакалакзор оралаб чиллада ҳам бошидан қор аримайдиган чўкки томон йўл юрдилар. Йўл юрсалар ҳам мўл юрдилар. «Эрта турганнинг ризки бутун» деганлари икки карра ҳақ экан, ҳам эр талабки ризқлари бутун, ҳам йўллари унумли бўлди. Ярим йўлга етганларида оламга офтоб чиқди. Оппоқ чўкки тепасида баркаш тўла олтиндек лов-лов ёнган куёшга қараб, Носир элшунослик институтида энг кўп ишлаган, оқибат-натижада бирининг қулоғи оғирлашиб, бирининг кўзи хиралашган икки акасида бири айтиб бири хатта туширган бир жумлани беихтиёр такрорлади: «Куёшни кўргали келдим».

Бир муддат нафас ростлаб, ўғли иккови бошида куёш порлаган чўкки томон тагин йўл юрдилар. Бир пайт Носирнинг кўз олдида яна-да ажиброк манзара жамол кўрсатди: мана сизга чилонзор, мана сизга бодомзор, мана сизга дўланазор, мана сизга ёнғоқзор, мана сизга олмазор!.. Кўнглингиз тусоганини олаверинг!.. Кечпишар боғларни кўя туриб, олмазор томон юрдилар. Боғ оралаб, ҳайратга тушдилар. Эҳ-ҳе! «Ёз» деганларича бор-ку! Илоҳий қалам билан ёзилган олмазор келинчакнинг сепидек ёзилиб: фарк пишиб, тағига тушиб, очилдастурхондек очилиб-сочилиб ётибди-ку! Ҳар бири кўзни қувнатиб, дилни яйратади. Оҳанрабодек ўзига тортади: ма! ол! ол! ма!.. Илоҳий ёзувчининг саховати мунча бетараф экан, мунча чексиз экан, мунча беадад экан! Олмаларнинг турлари ҳам мунча кўп экан: жайдари олмалар, жоноки олмалар, қизил олмалар, оқ олмалар, нақш олмалар, олтин олмалар!.. Уларнинг фарк пишгани пишган, тағига тўкилиб, тупроққа беланиб ётганига нима дейсиз! Увол-а, увол! Тагин денг, анови «одам эмас, кишнаб юрган айғирлар», ўлганнинг устига тепган қилиб, (бу олмаларни) туёқлари билан тепкилиб-топтаб, бир-бирларини қувлашганича гижинглаб юрганига нима деса бўлади?! Ахир, бу ўтакетган нонтепкилик-ку! Бу отчопарга эга йўкми, нима бало?!.

Носир олмаларнинг энг сара, энг хушбўй, энг хуштаъмларидан сайлай-сайлай тўрт челақ, икки

копни лик тўлдирди. Челақларнинг иккитасини велосипеднинг рулига, иккитасини ўзаро боғлаб «бел»ига осди. Икки копни сим билан боғлаб, хуржундек икки томонга осилтирди. Яна бир қулоч симнинг бир учини ўтиргичнинг остидан боғлади. Бир учини ўғлига тутқазди. Тайинлади: «Мен рулни бошқараман. Тушиш тезлигимиз меъёридан ошганда шу симни тортиб секинлатасан, токи юришимиз бир маромда бўлсин!»

Ота-бола бир маромда юриб, катта йўлга омон-эсон тушиб олдилар. Уч чақиримча равон йўлда ҳам қийналмасдан, чарчоклари чиқиб, маза қилиб юрдилар. Дала ҳовлига атиги юз қадамча қолганида, бир сакраб ўтса бўладиган кичкинагина ариқчада... ёху, туппа-тузук ҳожатга яраб турган велосипеднинг олд гилдираги яппайиб қолса бўладими! Оббо! Буниси қизик бўлди-ю! Шунча йўлга чидаган гилдирак!.. Энди уни эпақага келтириб бўлмас?! Носир бир муддат нима қилишини билмай гангиб турди. Велосипеднинг ҳолига раҳми келди. Унга жабр қилган ўзини қойиди. Кейин овутиди. Начора, «чиқаси молга эгаси сабаб» дейдилар! Ўзиям анча эскириб қолувди. Энди молни кўя туриб, уволдан базўр кутқарган ризк-рўзининг ташвишини қилгани маъкул! Шундай ўйда икки копнинг оғзини бир-бирига туташтириб маҳкам боғлади-да, даст кўтариб елкасига олди. Ўғлига икки челақни икки қўлига тутқаздишми буюрди. Сўнг кўрсатма берди: «Қани, кетдик! Сен бир қўлингга икки челақни кўтариб, бир қўлингга велосипедни судра! Яхшиям буёғи кам қолувди!..»

Ўттиз қадамча базўр юриб, қаттиқ ҳолдан тойганида... ҳойнаҳой ўз дала ҳовлисига келаётган «укахони» Бўта Қўзиев билан беҳос тўкнашдилар. Шу баҳонада нафас ростлаш учун қопларни ерга қўйиб, кўришди. «Укахони» одатдагидек ҳазиллашди: «Ў-ў, ўлжангиз зўр-у, Афанди ака! Тоғда олма қолдирдингизми ўзи?! Бечора велосипедиям пачоклабсиз!.. Тоғни талон-тарож қилипти деб ёзишга мажбур бўламиз-да энди, а, ака?..» Ўзи ҳансираб, силласи қуриб, қонига ташна бўлиб турган одам, у бекорхўжанинг бемаврид ҳазилидан орқаси тиришди. Тили ҳазилга эмас, заҳархандага базўр айланди: «Ёзинг, ука, ёзинг!.. Бирлашган Миллатлар Ташкилотига... ёзинг! Ўзингиз ҳам еманг... ўзгага ҳам берманг! Ана ўшанда ҳамма сизни.. «нон эмас» деб мактайди!..»

Бўта Қўзиев билан совуққина хайр-маъзурдан сўнг назарида юки анча енгиллашиб қолгандек туюлди. Бир йўла дала ҳовлига кириб нафасини ростлади. Қопларга суяниб ўтирар экан, уйдан Санобар оғзи қулоғига етгудек алфозда чиқиб келди: «Сизга битта хушхабар тайёрлаб қўйдим, Хўжам!» Юрак олдириб қўйгани, бунинг устига, юраги тошиб-ўпкаси шишиб тургани сабаб, ҳам ҳадиксираб, ҳам хушламай сўради: «Яна қандай хушхабар?! Сенинг хушхабарларинг ҳам...нақ ҳикилдоғимга келди-да, хотин!» Санобар қизалоқлардек шўх қулиб хабарини етказди: «Буниси синов эмас, ростдан ҳам хушхабар, афандим, менга ишонаверинг! Аввалги қуни беҳабар қолибмиз: маҳалладан кўп болали оилаларга моддий ёрдам беришган экан! Қўшни хотин айтди. Эртага бориб олсак бўлар экан!..»

Носирнинг завқи келди: ҳа, ҳақиқатан ҳам, буни хушхабар деса бўлади! Худо бераман деса бераверар экан! Ҳа, худо бераридан қисмасин экан! Буёқда уч қопча олма, у ёқда бирор минг пул, қолаверса, челақ-челақ тут, қулупнай, гилос, ўрик...

Демак, энди Тошкентга қайтгач, бола-чақасининг ризк-рўзидан хотиржам бўлиб, биринчи ишхонасидан

таътилга чиқиб, иккинчи ишхонасида кўпдан бери ният қилган иши билан шуғулланса бўлар экан!..

Ўн кунча аввал иккинчи ишхонаси - почтаҳона бошлигининг хузурига кириб илтимос қилди: «Мана, бирор йилдан буён яхшигина ишлашиб, бир-биримизга кўмақлашиб турибмиз, ака! Яна бир масалада кўмагингиз керак бўлиб қолди-да! Эрта-индин асосий ишхонамдан таътилга чиқиб, каттароқ бир нарса ёзмокчи эдим. Шунга бирор бўш хона топилармикан, токи ҳам таржималарингизни қилсам, ҳам ёзадиганимни ёзсам?..» Бошлиқ «Бажонидил, ука!» дея фуқаро мудофааси хонасини тавсия қилди. «Айни муддао, - деди Носир маъноли кулиб. - Ёзмокчи бўлаётган нарсам ҳам фуқаро мудофаасига боғлиқ эди-я, буни қаранг! У ёқда юртбошимиз «элим» деб, «юртим» деб куйиб-ёниб... бу ёқда эл-юрт... Икки ўртада айрим тўнкалар... Би-ир Йўлчидек тўнка кўпоргим бор эди-да!..»

Мана, нияти - холис, нияти - йўлдоши экан, энди ўша ниятига етишига ҳеч бир монелик қолмаганга ўхшайди. Фақат йўл олдидан бир муддат нафас ростлаб, хотирини жамлаб, ҳордиғини чиқариб олиши керак бўлади!

Тушликдан сўнг соядаги сўрида мириқиб ухлаб турса, хотини билан болалари йўлга шай! Бир челақ тут, бир челақ шинни, бир челақ қулупнай, бир челақ ўрик, бир челақ олма мураббоси, бир қоп олманинг ўзи... кўйинг-чи, дала ҳовлидан шаҳарга олиб кетиш мумкин бўлган ноз-неъматлар ҳам тахт! Афсуски, гилдиракни эпақага келтириб бўлмади. «Бўлмаса бўлмасун, нетай». Теми(ур) кўтаролмаган юкни, мана, Афанди кўтаради-да! Шунга кодирлигидан куйиниши эмас, аксинча, суюниши керак, ўйлаб қаралса! Ахир, унинг ярим ёшида ярим юкни, ҳатто ўз бўйбастини кўтаролмай кўтарам бўлиб қолаётганлар қанча! Ҳа, семизликни кўй кўтаради - одам боласи кўтаролмайди! Қолаверса, худога яна бир қарра шукур қилиши керакки, унинг қаторида битта эмас, еттита нори бор экан, велосипеди сингани билан юки ерда қолмас?..

Носир бир қоп олмани икки қопга бўлиб, қопларни бир-бирларига боғлади-да, елкасига олди. Болаларга фармойиш берди:

- Қани, ҳар ким ўз ҳолига ярашуғли юкни кўтарсин-да, орқамдан юраверсин! Электричкага вақтида улгурайлик!

Одатдагидек, Санобар Носирнинг ёнида - бир қўлида гул кўтариб, бир қўлида «супрақоқти» қизларини етаклаб - йўлга тушди. Ортларида бир челақ тут, бир челақ қулупнай кўтарган ўғли Хўжамурод, унинг ортидан - катталари нимадир кўтарган, кичикроқ иккитаси қўл ушлашган қизлари эргашдилар.

«Карвон» бекатга яқинлашганида Носирнинг қулоғига аллақандай овоз чалинди:

- Замоनावий эшагинг қани, ҳой, афанди?

- Эшак ўлди! - Гапининг давомини («Энди афанди ҳам, афандининг эшаги ҳам, эшагининг хуржуни ҳам ўзимман!») айтишдан аввал савол эгасини қидирди. Қараса, ёнидан секин юриб ўтаётган «Мерседес»нинг бир деразасидан Абдуманнопнинг тепакал боши унга бурилиб, куйдирган калладай тиржайиб кетяпти. Машинанинг ичида яна... Ҳалим Тўраев билан Бўта

Кўзиев ўтирибди! «Вожаб, булар қаерда қандай топиша қолди экан? - дея ҳайратга тушди. - Топишганлариям майли, Абдуманноп бу ёқларда нима қилиб юрибди? Ҳалим Тўраев билан Бўта Кўзиевни ўйнатибми? Унинг қадамини бевосита ўзи пойлабми? Ё Бурчимуллами-Сажжакдан ҳам олиб қайтаётганми экан?..» Нима бўлганида ҳам қаттиқ алами келди. Ўттиз уч йиллик, бир юз ўттиз йиллик, боринги, минг йилми-ўн минг йиллик рақибига қараб ич-ичидан ғижинди: Кул-а, кул! Кўрамиз, қачонгача кулар экансан! Кўп кулган бир йиғлайди ҳали! Аслида Орқанг очилишидан кўриқиб пайтавангта курт тушгач, ўлганингни кунидан кулаётганингни, сенинг асли-наслинг кимлигини яхши биламан-ку, Абдуманноп! Отабек Авлиёотада ўлганидан кейин, Алимқул ботир елкасидан пичоқ еб Кўқонга қайтганида, ўз бошини ўйлаб, Туркистоннинг дарвозасини босқинчиларга ланг очиб берган Хўжамурод бобокалонингни ҳам биламан. Туркистонда Хўжалар сиқувга олинганида «бир думалаб» «Абдуманноп»га айланган «Хўжаназар» отлиғ бобонгни ҳам биламан. Қарисакхўжада қирқ йил раислик қилган Болтабой бобонг билан отанг Ўроқбой ҳосилотни-ку, ўзингдан кам билмайман. Ўзингни эса, муштга айланган шу беш кўлимдек биламан: саккиз марта уйланиб, эллик уч йил яшаб, қуруқ савлатинг-у тепакал бошингдан бошқа ниманг бор, киминг бор сенинг?! На бола-чақа, на боғ-роғ, на хайр-аҳсонинг бор! Шу кеча-кундузда ҳам ёлғизгина бошинг аллақандай алвастига тирик ем бўлса-ю, сен олғирга бошқаларни масхаралаб кулишни ким кўйибди?! Ўзинг аламингдан бурнингни тишлагулик аҳволдасан-ку!.. Ҳа, Абдуманноп, худога шукур, мен ўттиз йил аввали анойигина йигитча эмасман! Худога шукур, мен бугун ернинг тагида илон қимирласа биламан! Худога шукур, мен энди Сақман! Демакки, сен шохиди юрсанг мен баргида юраман. Насиб қилса, мен ҳали ўзим-у Сен ҳақингдаги Ҳақ Сўзни жаҳонга Элчи қилиб жўнатаман. Расул бўлмасам ҳам, ҳар қалай, шу Элнинг ўтган ва ўтаётган кунидан келажақка Элчи бўламан. Худо хоҳласа, мен ҳали Элчигина эмас, Эл бўламан - буюк бир Эл бўламан, Абдуманноп! Барибир, мен сени енгаман - тинч йўл билан, тинчлик билан енгаман. Суянганинг - Қоратов, ўзинг - Қоработир бўлсанг ҳам енгаман! Партиямисан-мафиямисан, бузқимисан-бузгунчимисан, йўлтўсармисан-элбузармисан, қандай бало бўлсанг ҳам, барибир, енгмай кўймайман! Минг йиллик орзу тоғи ушалиб, бошимизга бахт қуши қўниб, мастақилликдек Улуғ Йўлга қадам кўйганимизда, сендек йўлтўсарни енгиб ўтиб, шу буюк Элга ҳамқадам-ҳамнафас бўлолмаган элшуноснинг боридан йўғи, яшаганидан ўлгани яхши! Лекин мен яшайман - яшаш учун курашаман. «Мерседес»да юриб эмас, осмонга учиб чиқиб кетсанг ҳам енгаман сени! «Занжирбанд шер - енгаман дер»ни ўзингга мослаб, осмондан келиб чўкиламоқчи бўлсанг, мен каттиқ ерни тимдалаб, тупроқни бошимга кўтариб, култепани ёриб чиқиб енгаман! Ўзим енголмасам ўғлим енгади, ўғлим енголмаса набирам енгади...

Ҳа, биз сени албатта енгамиз, сотқин!..

УЧ САРБОЗ БОРАДИР ОТ ҲИНАТИБ

Уч шоир ҳақида уч оғиз сўз. Мурод Човуш, Фурқат Мели, Малик Мансур, улар ажралмас дўст. Мард йигитлар. Илоҳим шундай бўлсин. Мен улар билан гўё юз йиллардан буён биргаман. Менинг ёшим катта - тенглашолмайман. Уларга ҳавас қиламан, ёшимни унутамаман, эргашаман уларга. Менга алам қилади нималарнидир ёзайтигим. Назаримда улар шеър ёзмайдилар, шеърият билан бирга яшайдилар. Амин бўлдим, шеър ёзишни ўргатиб бўлмайди. Шеъриятни англамакни балки ўргатиш мумкиндир.

Мен сизга қараб интиламан Малик Мансур, Фурқат Мели, Мурод Човуш. Сафарингизда доим ҳам бирга бўлолмасман, шеъриятнинг чексиз осмонида, шеъриятнинг бепоён саҳросида - Машаққат мамлакатидида.

Шеърият очиқ ярадир, ярада очилган гуллардир, аччиқ. Шеъриятни тушунтириб бўладими? Билмадим.

«Билмадим, қаерга йўл олдим? Атрофимда гуссали тун, онажон. Темир йўлдан чиқиб кетдим, шовқин олиб бормоқдаман, онажон. Вужудимда гайрича ҳолат, қайга йўқолди иссиқ кун, онажон? Оёғимда гайрича гайрат. Мен ким ўзи билмадим, онажон. Қадимий ҳавоми, ичимдан чиқаётган бу тутун, онажон?»

Бу сўзларни ўқиб ўйланаман, тараддудланаман. Юзимга шеъриятнинг пардалари туширилган, кўзимнинг деворларига жисмимни қўйиб турибман. Қонталаш нуқтанинг портлашини кутмақдаман. Тушунгин, тушунгинда ахир, дейди шамоллар дарахтлар илашиб. Мен ўзимни бир қуриган ёғочга осиб, жасадимга қизиқиб қарайман. Қизиқ дейман, худди ўзим-ку дейман, тушунгин...

Фақат юрагингиз туморига ёзилган уч сўзни унутманг: Турк. Турон. Туркистон. Уч баҳодир сўз. Уч сарбоз борадир от ўйнатиб. Мен эса фотиҳа сурадини ўқийман...

Сафарингиз бехатар бўлсин...

Рауф ПАРФИ

Мурод ЧОВУШ

1.
Ана, туманларга беланди ҳаво,
ана, эриб битди кўкда юлдузлар.
Кўзи хира тортди осмоннинг,
бўйсунар, энтикар хаёл.
Жисмингда уйғонар майин бир титрок,
Совуқми, бир нарса сездингми?
Сен ҳукм ўқийсан ўзинга ўзинг.
Хув, нарида бош чайқар бир дарахт
Сочлари оқариб кетган ёш жийда.

2.
Ўлик руҳлар рақси,
Ўликкўз севгимиз, о, гўзаллик завки,
қани бўл, қабрингни кўрсат, қора тун,
Кўзи юмиқ кўзим.

Ўлик руҳлар рақси,
Қўрқувлар юракка зарблар ургандир,
Ениб кул бўлган мен ишонган осмон,
Унда умид излаб ...оҳим юргандир.

Ўлик руҳлар рақси,
осмонда ёнаётган,

Шамолнинг қабри.
Вақт бу эсаётган.

3.
Хомуш ёғар бу кеч фаромуш ёмғир,
Кўлмакда чўмилар азадор гулим.
Бу замин ўйноқи, бунчалар дилгир,
Гўристон томондан ис олар кўнглим.
Хомуш ёғар ёмғир, кимдан бу алам?
Туннинг сийнасига бош қўй, бардошим.
Менга ўлим энди, ўлим бир қадам,
Йиғласин юрагим - адашган тошим.

Кўнгилга тушгайми осмоний титрок,
Энг сўнги илинжим бесамар оҳлар.
Осмонда яшину кўзимда ингрок,
Кўксимда ниш урмиш сап-сариф доғлар.

Урмиш заволга бўлиб бердим мен,
Менсиз жойнамозим паришон ётар.
Учган юлдуз инида уя қурдим мен,
Бир шуъла юзимга тарсаки тортар.

4.
Кўзларимга сиёҳ нурларин ташлаб,
Дунё узра ўчгай абадий фонус.
Хориган юракни ғам ўти гашлаб,
Кўчган дил ўрнида йиғлайди қакнус.

Осмонда чайқалар ясанган хилол,
Ғам йўқдай атрофда, ҳаво тип тиник.
Заминнинг дарди йўқ, деб увлар шамол,
Кўзимнинг девори, шишаси синик.

Ким чарх тасвирига шодлик этган жо?
Сакрайди шамолда ўйноқи наво.
Сочимни силама, шодлик, ухлайман,
Оҳ, шамол, меҳрингдан қулиб йиғлайман.

5.
Ўша оғир, ўша масъул ер.
Ўша шифт - кўринган абадий осмон,

Ўша минг йил олдин ёққан бу ёмғир,
Ўша юрак, ўша бир бошли инсон.

Ўша Ватан, ўша ҳис туйғу, виждон,
Ўша шамол, бўрон, ҳазин, нафис ел
Ўша банда, ўша кул ва ўша замон...

Фурқат МЕЛИ

Маҳмуд ЗОРИЙга
ЙЎЛ ЮРИБ йиқилдим,
кўза ҳам синди. Қумга
сингиб битди сўнги
томчи сув. Ичимдан
сўнги бор ҳаволар чиқди,
юрадан нора
наволар чиқди.

Саҳрода ётибман,
суякка қадар Қуёш
ёмғирлари етиб
кирдилар, энг эзгу
аталган тилакка қадар
кўкрак қафасимни кенгайтирдилар.

Тилакки, тилимни тилади, бу дам юрак йўқ,
вужуд йўқ, кўз йўқдир. Навоки, наҳрига олади, бу
дам фалак йўқ, ҳудуд йўқ, сўз йўқдир.

* * *

Менинг кўзимда бир парда бўлсайди,
қанийди дунёни тоза кўрсайдим,
Бу ўт хиёнаткор, бу сув - фоҳиша,
айёр кул эканку тупроқ ҳамиша,
инсон чаноғига май қуйиб ичсам,
бу ҳаво бўлдику менга ҳамшиша.
Бу тўрт етимчанинг отаси қани?
Бу тўрт етимчанинг онаси қани?

Менинг кўзимда бир парда бўлсайди,
қанийди ҳаммани тоза кўрсайдим.
Дунёга яхшилик - пойдевор, ёмонлик - устун,
ахмоқлар - фуқаро, беномус - подшо,
аблаҳлик ҳукмрон билдингми дўстим?
Бир яхши май ичиб, бир ёмон қусдим.

Хаёл оғушида гимирлайди жон,
бу кун кўринмайду кўкда юлдузлар.
Тоғу тош қирларда бўри тортар ув,
кўнғир юнглирдан томчилайди сув.

Қоронғу кечани бузади ёмғир -
ўтмиш майсалари ғамгин қимирлар.
Ўлик қишлоқ ичра бир ўзим ва мен
ва яна беватан руҳлар шивирлар.

* * *

Дунёни соатдай тескантир фалак,
малак пора қилсин кўйлақларини,
ўн етти ёшли қиз биллақларини
бир тўқмоқ косовга айлантир фалак.

Дунёни соатдай тескантир фалак,
кузгунга айлантир лайлақларингни.
Девона телбаю тентақларингни
Лайлатулқадрдан сескантир фалак.

Дунёни тескантир, сескантир фалак.

* * *

Айтган сўзим қуруқ сафсата
йўқ, ишонманг барчаси ёлғон.
Бораётган жойим хароба,

бузилган, кимсасиз бир макон
Йўқ, эргашманг, ортимдан борманг!
Истамайман, ахир сиз яхши одам,
шу бўстонда қолинг, гулистонда қолинг,
сиз ҳақни сеvasиз, ҳақни айтасиз...

* * *

Саҳро ва хира кун. Узун изғирин.
Сўқишлар, сўқишлар. Отлар қишнайд.
Рассом нима қилсин? Бечора
рангларга беланиб ишлайди.

Хаёллар - бу кулранг булутлар
кўзларига сузиб қиради.
Милён зарралардан иборат олам,
милён зарраларга тўлгандир бу жом.

Вақт дарёси. Заҳарли илон
вужудда судралади жим.
Ассалому алайкум илон...

* * *

Эй дўст! Томошо қил,
улкан денгиздаги шалағи чиққан кема - холимни.
Эй дўст, кул, яйра, фақат йиғлама.
Минглаб йилдан буён кўкка бўй чўзиб, яна ерга
қайтаётган набототни томошо қил.
Эй дўст! Гулистон, деб аталган бу
хароботни томошо қил!

* * *

Бу кеч далаларга дўл ёғди,
экинларни янчи аёвсиз,
учиб юрган қушлар йиқилди.
Осмон, нима қилиб қўйдинг?

Бунча ғулдирайсан, нима бўлди, айт?
Булут юлдузларни нега еб қўйдинг?
Телба бўлиб қолдингми, мендек
севиб қолдингми ё, бирор кимсани?

* * *

Осмон йироқ ер қаттиқ деган
сўзларинга ишонмадим ҳеч
ер ютдику қанча дўстимни.

* * *

Тилимни ютиб юбордим
бўғзимдаги гирдоб тортиб кетди уни
ичимдаги қоронғу зиндонга.

* * *

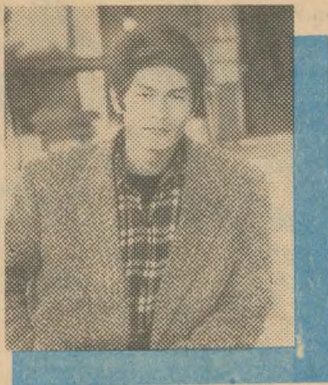
Дарахт ишонмади ҳайқириқларга,
ҳеч бир сўз демади, ичига ютди.
Бу майда одамлар бунча шодланар?
Дарахт чидолмади, кўкариб кетди.

Эшикни очмасдан кириб келди, у
вужудимга қуйилди қондек.
Ақлимни парчалаб ташлади.
Тур, деди. Юр. деди. Йўлга бошлади.

Бу олтин қафасдан чиқиб кетдик биз.
Бу чиркин гулзорни йиқиб ўтдик биз.
Чор атроф тинч эди, ҳеч тўхтамасдик.
Қарама, деди у, кўзни юм, деди.

Итоат этдим мен - кўзимни юмдим.
Ё танграм шу дамда ўзимни кўрдим!
Душманга отилган қамон ўқидек
бир гулхан ичига кириб борардим.

Малик МАНСУР

1.
Турк, Турон. Туркистон.
Уч баҳодир сўз.
Уч сарбоз борадир от ўйнатиб.
Жусур бир бахт бордир дунёда
Туркни англамак, туркча сўзламак.
Дунёда бир гўзал ўлим бор -
Уч сўз учун ўлмак. Ўлмасдан аввал ўлмак.
2.
Мана, ниҳоят Мен ва Тун.
Атрофда ҳеч ким.
Мен ва Тун. Майит - Мен. Тун - тобут.
3.
Бўлди. Менда бошқа асос йўқ
Барчаси олдинда, деб, ўзимни аврашга.
Судралиб юришга ўша машғум
Омаднинг йиртиқ пайпоғига суйканиб,
Эртамини кеч қилиб.
Киёмига етмаган фасл - хотирот
Эккан гулларини тераман йиғлаб.
4.
Ўзингни ўзинга қўйиб бер,
Зўрланма, номусинга тегма,
Тун қанотин ёзаётганда,
Охиста руҳингни очгил.
Сирғалиб сузсин у шу йўқлик аро.
Шалвираб бўшашган, тентираб ҳолсиз,
олдинга қайтганда ранжима асло,
Барибир у руҳ-да ақлсиз, кўзсиз.
Ахир сен шу тийрак нигоҳинг билан
Йўқликни ушлаб кўрдинг-ку.
5.
...ва юракда фожеа юз берди.
Сен кетдинг, қарамадинг ортга,
Сенинг ортингдан кузак ҳам йўл олди
Қаҳратон, маъсума қорлар бағрига.
Мен қолдим,
Алдамчи баҳорда ва сархуш ёзда.
Бойчечак ел билан ўйнашган.
Бу фасл келиндек товланган
фурсатда,
Мен қолдим
Муваққат гулларнинг ёдида.
6.
Мана У ярамас --
лабида тамаки,
кўлида қалам
ва яна май тўла
шиша ушлаган --
Тангри истехкомига
отланган жангчи.
7.
Чатнаб, чанқаб уйғондим,
Атрофга қарадим саросимада.

Ва илкис қоп-қора дев-ла тўқнашдим
Кўзимни тун билан алмашган эдим.
Сўз йўқ, лукма йўқ,
Мен унга бақрайдим
У менга. У тарафда ўлим билан
шундай учрашдим.

8.
Барчаси таниш, ўша эски ис,
Мўматалок қалб,
Вағиллаётган донишманд чол,
Нақадар кўрқинчли бу борлик.
Кимга сиғинайин, кимга йиғлайин
Кўчада кучуклар алла айтади.
Бошимдан шароб тўқдим,
Унутма, кетдим.
Қирлардаги янтоқлар оёғимга
оғриқ оғриқ суқилди. Оғриқ ичимни кемирди.
Энамни соғиндим.
9.
Юрак ёрил, марҳамат қутма.
Қулоғинг тутма сибизга сеҳрига,
Нима тарих, ўткинчи қайғу
Йиллар эзаётган сабрни ташла
Қон оқмоқда бўғзимдан
Кўксимга қараб,
Замин ўгримокда кўзгуга.
Юрак ёрил, тош каби ёрил,
Қунлар ўтаётир бетин, бетайин.
Қимдир сиғинмоқда кўкка термулиб:
Ў, Тангрим кечиргин сотқин бандангни,
Кўксини пайпаслаб қидираётган ким?
Бошинга тошларни отаётган ким?
Тошлар гирдобига чўкаётган ким?
Юрак ёрил, тош бўлма бунча.
Кўз. Кўр. Сўз. Сўр.
Олис саҳродаги
Елғиз бир бўри
Тун бўйи увлайдир,
Уйқу бермайдир...
10.
Кўзларингда ҳис этади ой,
Юлдузлар куйдилар ҳасаддан.
Ойга қарамакдан ҳадикда
Гуллар бош эгдилар таъзимга.
Мен ойни ўпмоқчийдим
Куйиб кул бўлдим.
11.
Оҳ, кўзлари паришон, дили ногирон, фаришта
қиёфа мункиллаган, сочлари патила қафасдаги
аламзада, нима деб таскин берай мен сенга,
муштипар бояқиш, саратонда совуқ урган,
худо қарғаган бечорагинам
12.
дарпардани кўтар, эй заъфарон Куз
юрагим рангидан
кўркмасанг магар.
13.
Яйдоқ чўлдан кетаётган
ёлғиз йўловчи
ортингда нима бор, олдинда нима?
Қайга борурсен?
14.
...увлади, тил билан билмади.
увлади, кўз билан билмади,
увлайверди тинимсиз,
ув-ув-уввв
бечора тил,
бечора дил.

Зулфия ҚУРОЛБӨЙ қизи

Хикоялар

У КУНЛАР...

Дадамга багишланади

Қахратон қиш чилласи айна авжига чиққан кунларнинг бирида Исоқ чолнинг девор-дармиён кўшниси бева Зилай байча қишлоқ аҳлига ажойиб хабар етказди: эмишки, Исоқ чолнинг кенжатоғи шаҳарлик қизга уйланиш тадоригида. Бўлгуси келин сулувдан сулув эмиш, яна шеър ҳам ёзайкан...

Кишлоқдошлар келиннинг шаҳарлик эканлигию сулувдан сулувлигига айтарли ажабланишмади. Аммо Зилай байчанинг «шеър ёзайкан» деган таъкиди фавкулудда гап бўлди.

Деярли ҳар куни чошгоҳдан сўнг, ҳаво андак тоб ташлагач ҳангоматалаб ёшу қари кўчага чиқиб, эшик олдидаги қор босган ходалар устига ўтириб олишади. Исоқ чолнинг ҳовлиси қияликда жойлашгани боис қишлоқ аҳлига аниқ-таниқ кўриниб туради. Одамлар кўзларини лўқ қилганларича шу ҳовлини кузатишади.

- Бу дейман, жўрангизди сурпаққодиси бало чикдими, а ? - деди ниҳоят ўтирганлардан бири ёнидаги серсоқол, басавлат кишига юзланиб.

- Э, - серсоқол кишининг жавоб бергиси келмади шекилли, энсаси қотгандек афтини бужмайтирди.

Бироқ ҳангомани бошлаган киши бу билан қаноатланиб қолмади.

- Тўй шаҳарда бўларканма ё ?..

Серсоқол киши эса атрофдагилар илҳақ бўлиб ўзига тикилишаётганини сезса-да, пинак бузмай Исоқ чолнинг ҳовлисига тикилиб ўтираверди.

- Шаҳарда бўлса керак-да, - деди ҳангомани бошлаган киши сал оғриниб. Сўнг, бир пас жим тургач, сабри чидамасдан яна гап бошлади: - Шаҳарликлар анойимас. Ими-жимида тўйди ўтказди - қўяди. Кейин Бекпўлатбой ҳам шаҳарда яшайди. Бу

ёқларга келиш қайда. Шаҳарлик жўнатмайди. Қозон-товоқни бир кун келин ювади, бир кун Бекпўлат ... Шаҳарлик эр-хотинлар ҳамма ишни тенг бўлиб олишаркан.

Серсоқол кишининг сабр қосаси тўлиб кетди шекилли, шеригига хўмрайиб қараб қўйгач, жаҳл билан носини туфлади, кейин оғзинининг четини чопони енгига артаркан, тилга кирди :

- Энди-и, ҳаммаси сен айтганча бўлавермайди-да, иним, - деди у зарда билан. - Шаҳарлик бўлса не бўпти? Исоқбой эл қатори қалин беради, эл қатори тўй қилади. Фақат ... - Серсоқол кишининг юзида ташвиш аломатлари сезилди. - Шеър ёзгани чатоқ экан-да. Шойир бўлса партия бўлиши турган гап.

Ўтирганлар бирдан сергак тортишди. Баайни Исоқ чолни улкан ташвиш, қайғу кутаётгандай безовталаниб, хавотирланиб жим бўлиб қолишди.

Хотинлар бўлса ўчоқ бошидами, бостирмадами туриб олишганларича, оғизларига келган гапни тўкиб солишдан чарчашмасди.

- Овул қизларини оғзи сассиқ деган-да Бекпўлатбой, - дерди бири киноя ила. - Эмаса, ана, жон кўшниси Зилай байчанинг бир эмас, олти қизи бўй етиб турибди. Бўларди шулардан бирини олса.

- Ўзлари суйишиб қопти-да, - дея йигитнинг ёнини оларди ўзининг «сирдош янга» эканлигини кўрсатиб қўйиш учун ҳар бир сўзини таъкидлаб, маъноли қилиб гапиришга уринаётган Бекпўлатнинг чечаси Норбуви. - Бек кўклам бозорга майиз олиб чиққан. Майизи бозорди олди бўлган. Ҳаммадан олдин сотиб бўп, пулни белга туйиб шаҳар айланганда шу кизминан танишиб қоған. Кейин бир бало кип эритгандағин, қўйлакми-жузикми оберганми, ишқиб, пулининг ба-арини қуритиб келди-ку!

Сухбатта Зилай байча қайвониларга хос салобат билан аралашади;

- Келинни келганда кўр, сепини жайганда кўр. Шунда ҳамманг орқанга шапатилаб қоларсан ҳали. Шаҳарди сувини ичиб, тариғини жеб катта бўлган қушди бу тупканнинг тубига байлаб қўйсанг ҳам турмас.

Хотинлар дарров бу доно фикрни маъқуллаб чувиллашади:

- Ха, ха. Кишди қаҳратонини кўрса, кўкламда лойгарчилик тиззасига чиқса, орқа-олдига қарамай зинғиллаб иссиққина, топ-тоза шаҳарига жўнаб қолса кераг-ов!

Уйланган биров, келин олаётган биров, шунга қарамай, Исоқ чол еб, булар қуруқ қолишаётгандай, аҳли овул ҳали келмаган келин хусусида турли тахминларни бичиб тўқийверди, бичиб тўқийверди. «Шаҳарлик қизнинг ёши анча ўтиб қолган экан-да...» деса бирови, бошқаси пайровни дарҳол илиб кетарди: «Йўғ-е, ўқишни энди битирган экан-у, лекигин... катталарнинг олдида ишлаб журиб... бир бало бўлиб қолган экан-да...»

Бу гаплар Исоқ чолнинг олдида айтилмас-да, оқсоқол ер тагида илон қимирласа биладиганлардан эди. Шу боис ҳамқишлоқлар «Исоқбой, оқсоқол» деб мулозамат қилганлари билан, ортидан ҳурпайиб қараб қолаётганларини сезиб турарди. «Булар нега буйтади? - дея хайрон бўларди чол. - Ҳар бирида мениқидан кўп бола, келин-невара бор. Кўраси тўла қорамоли, эчки-улоғи бўлса. Қора узумдан ҳар майиз қилишадик, бир ҳовучидан ортигини ея олмайсан. Кўкламга яқин, нарх-наво кўтарилганда шаҳарга обориб сотиб, бир дунё пул қилишади. Томорқасига экмаган экини йўк. Аммо шундай эшигидан кириб борсанг, дастурхонида қоп-қора нону товукқа берилгандай сочиб юборилган парвардадан бўлак ҳеч вақо тополмайсан. Ҳар бирининг ертўласида ўн йилга етарли дон-дун, ёғ-мой босиб қўйилмаса ҳисобмас... Олтмиш биринчи йил пул алмашганда уста Орипнинг отасининг куйиб қолган пуллари Кўктепани қоплаганди. Шунга ўхшаб, буларди топгани ўзига буюрмайди..." Ўйлари шу жойга етган маҳаллари чол беихтиёр ўз-ўзидан мамнунлик туйиб қоларди. «Ўзимдан айланай, бола-чақамнинг томоғидан қийиб мол-дунё йиғмасам ҳам ёмон яшаётганим йўқ ҳар тугул. Ҳаммаси ўзимнинг меҳнатимнинг орқасидан...»

Кўп ўтмай Исоқ чол тўй ҳаракатига тушиб қолди. Кишлоқнинг энг олд бойваччаси Самандар тамакифурушнинг машинасини қира қилиб (Самандар тамакифуруш асли бу ерлик эмас. Олтмиш саккизинчи йиллимиди, аллақачондан кўчиб келиб қолганди. Ўшанда кўни-кўшнлардан бир косадан ун сўраб юрадиган хотинию жулдур қийинган бир этак боласи бор эди. Самандар пишиққина экан, тез орада тамаки орқасидан бойиб кетди. Мана энди унча-мунча одамни писанд қилавермайди. Аммо Исоқ чол машина сўраб борганида ҳеч ўзини тарозига солиб ўтирмасдан дарров рози бўлди) шаҳарга зир қатнади. Алал-оқибат қиз томонни кўндирди ҳам.

Исоқ чол тўйнинг барча харажатларини баҳолик-қудрат ўзи кўтарди, бировнинг олдига қарз сўраб бормади. Аёллар орасида бўладиган олди-бердига ҳам ҳасислик қилиб ўтирмади. Бу саховатдан катта келин Норбуви ҳам анчагина фойдаланиб қолди: келинга деб олинган сарполардан иккисини кўрсатса,

бирини сандиғига ташлаб қўяверди.

Ишқилиб, чол ўғлига онасининг йўқлигини билдирмади ҳисоб. Тўй - ҳаётда бир марта бўладиган савдо. Исоқ чол дунёдан ўтиб кетганидан кейин фарзандларининг ўзидан домангир бўлиб юришини сира-сира истамасди...

Тўйдан кейин келиннинг ота-онаси тоғлик қуданинг қистови ва қизлари Маликанинг ялиниб-ёлворишлари таъсирида тўрт кунча меҳмон бўлиб қолишди.

Кетар чоғи она қизига тайинлади:

- Қизим, ўзинг рози бўлмаганинда бошимни уриб ёрсалар ҳам сени бу ерларга раво кўрмасдим. Такдир экан, илож қанча. Энди унгин-ўсгин, кам бўлмагин. Тош келса кемир, сув келса симир. Аммо уриш-жанжалингни кўтариб остонамга қадамингни қўйма!

«Бу ерларнинг нимаси ёқмадийкин оймга? - дея хайрон бўлиб ўйлади Малика ота-онасини кузатиб қўйгач. - Ахир бу ер курорт-ку!»

Чиндан-да, қишлоқ навнихол келинчак мисоли сўлим эди. Чор тараф паст-баланд яшил адирлар, уларнинг бағрида кўкси қон лолақизғалдоқлар жилоланиб кишини ўзига тортарди. Адирлар ортида эса найзадор учи билан осмон бағрини тешиб юборгудек тарзда кўнғир-қул ранг тоғлар ястаниб ётарди. Ҳаво эса шу қадар беғубор, тиникки, чертсанг борлиқни тўлдириб жаранг бергудек...

Ховлилар қуюқ дарахтзорлар билан ўралган. Олисдан қаралганда қишлоқ яшил парда оғушида кўринар, бу парда ортида киз ўзи учун номаълум ўлка мавжудлигини туйса-да, асло чўчимасди. Устига устак, сершовкин шаҳар ҳаётидан кейин овулнинг тинчлиги, осойишталиги уни мафтун этганди.

Малика табиатан таъсирчан қиз эди. Қишлоқда майсаларнинг саррин шабадада майин тебранишидан тортиб тонг саҳарда қушларнинг бир-бирига гал бермай чаҳ-чаҳлашларигача, шафтоли гулининг гўзаллигидан тортиб тирикчилик ташвишида ғимирлаб юрган курт-қумурсқаларнинг ҳаракатигача эътибор билан қарар, беҳад завқланар эди. Шундай пайтлари у беихтиёр «Мен бахтиёрман!» деб шивирлар ва кўзлари порлаб, янада гўзаллашиб кетарди.

Малика азбаройи жўшиб кетганидан шеър ёза бошлади. Қораламаларини сиёҳи қуримай туриб эрига ўқиб берарди. Бекпўлат шеърларни миқ этмай, нафасни ичига ютиб эшитар, аммо хотинининг нима деётганига қўпам тушунавермасди. Зеро, йигитни шеърнинг мазмуни эмас, шеър ўқиётган малакнинг ўзи асир этарди. Бекпўлат сигирларни подага қўшиб келаётганида ҳам, тегирмонда чангга беланиб ишлаётганида ҳам рафиқасининг шаҳарликларга хос рангпар чехрасини, маънога тўла чакноқ кўзларини, майин, латофатли табассумини қайта-қайта эслайверар ва эслаган сайин оғзининг таноби қочиб, маст одамдек гандирақлаб юарди.

Қишлоқ одатига кўра, янги келинчакка икки-уч ой қора ишлар қилдирилмайди. Балки, дарров «қир» бўлиб қолмасин дейишар. Шунинг учун катта келин Норбуви ўн бир яшар қизини ёнига олиб уй ишларини эплаштириб турди, келин-куёвга кўпда халақит беравермади. Малика «чой дамла... овқатни олиб бориб бер...» қабилидаги илтимосларни адо этасола лип этиб уйига кириб кетаверганида ҳам Норбуви гашлик қилмади. Умуман, қайнонаси ошқозон

хасталиги туфайли кўз юмганидан буён рўзгорнинг барча ташвишлари, қайнотасининг иссиқ-совуғи унинг зиммасида эди. Тўғри, эр-хотин бирон мўмин-қобилига, диёнатли кампир топиб, чолни уйлантириб кўйиш ташвишида анча елиб-югуришди. Лекин чол рўйхўшлик кўрсатмади. Жуда сиқиб келганларида: «Олиб берган кампирларинг мендан бурун у ёққа жўнаб қолса яна бева қоламанми!» деган ҳазил аралаш гаплар билан қутилди.

Бекпўлатни ҳоли-жонига қўймай, тўйни тезлаштирган ҳам мана шу Норбуви эди. Рўзгорнинг кўзга ташланмас майда-чуйда ташвишларидан толиққан катта келин ўзининг бағрига ҳам шамол тегадиган кунларни орзиқиб кутарди. Ҳар қалай, оёқ-кўлини узатиб бемалол дам олмаса-да, ҳеч бўлмаса кўшни қишлоқдаги ота-онасини кўриш учун ортига қарамай, бемалол кетаверар...

Ҳали субҳи содиқдаёқ ҳовлида Норбувининг шанғиллаган овози эшитиларди:

- Наси, о Наси, куриб кетгур, ҳали ухляяпсанми? Тур, ҳовлини шипир. Гўштингни майдаламасимдан тур тез!

- Малика, о Малика! Кун жайилиб кетди-ку, турмайсизларма? Пода кетиб қолмасдан сийирларни соғиб ол.

- Марди, о Марди, сенга булоқдан сув опке дегандим-ку. Ха, юришинг курсин! Ҳали шошмай тур, конингни ичмасам...

Сигирлар бегона қилишдими, тек турмай, депсинавериб, соғдиришмади. Жиғи-бийрони чиққан Малика қизариб-бўзариб турганда Норбуви индамасдан келиб челақни олди-да, ўтириб сигирни «пов-пов» соға кетди.

- Ҳамир қориб қўй, - деб буюрди Норбуви мулзам холда турган овсинига.

Ошхона томон бораётган Малика кўшни аёллар девордан мўралаганича ўзини ошкор кузатаётганини кўрди, бу холдан ҳўрлиги келди.

«Имтиёз» муддати тугади чоғи, Маликанинг хузур-ҳаловатли кунлари барҳам топди. У энди саҳардан шомга довр ҳовли билан томорқада бўзчининг моқсидай тинмай қатнайдиган бўлди. Қишлоқда на газ бор, на водопровод. Ўчоққа таппи қалаб овқат пиширилади, кумғонда чой қайнатилади. «Оғзи осмонга қараган» тандирда нон ёпилади. Кувида сут пишилади, сарёғ олинади. Томорқада сабзи, пиёз кун сайин ўток қилинади, боғда ўрик, олмалардан қоқи қилинади, қора кишмишни ювиб тозаланади, қуритилади...

Малика ўзини гўё бошқа оламга, ибтидоий замонларга тушиб қолгандек сеза бошлади. Аммо бутун заковатини ишга солиб, ҳеч кети кўринмайдиган бу юмушларни яхшилаб ўрганиб олишга ҳаракат қиларди.

Малика чимхўр эди. Бироқ тинимсиз жисмоний меҳнат туфайлими ёинки тоза ҳаво таъсир қилдими, ишқилиб, тез орада унинг иштаҳаси карнай бўлиб кетди.

- Ҳаддан ташқари кўп овқат еворяпман, - деди у бир куни эрига.

- Қозон-товоқ ихтиёрингда бўлса, ейвер-да, - деди Бекпўлат.

- Йўқ, кўп овқат ейиш зиён. У одамни дангаса, уйқучи қилиб қўяди, мия фаолиятини секинлаштиради. Бекпўлат илжайди.

- Мияни ишлатиб энди олим бўларминдиг.

- Олим бўлмасам ҳам, миянинг ишлаб тургани яхши-да. Тўғриси, баъзан шунақанги ажойиб фикрлар келиб қолаяптики, афсус, ёзиб қўйишга вақт бўлмаяпти-да.

- Ёзиш... шартмикан, - деди Бекпўлат иккиланиб.

- Ким ўқирди... яна... шеър бўлса...

Келинчакнинг кўнгли оғриди.

- Ўқиши... шарт эмасдир. Лекин ёзиш шарт.

Бекпўлат дарров ён берди.

- Ўзинг биласан. Ёзсанг ёзавер. Қийналиб қолмасанг бўлди...

Тўғриси, жуфти ҳалолнинг баъзи қилиқлари Бекпўлатга эриш туюлади. Дейлик икки қатор нарса ёзаман деб ўзини овқатдан қисиш, мияни чарчатиш нима керак?.. Уйқудан воз кечиш... Аёл боши билан... Зарилми? Бу ерда ҳеч қурса редакция бўлсайкан, ёзганларини чиқариб турса. Район марказигача камида юз қақирим. Тоғ орасидаги дўппидай қишлоқ бўлса...

Вақт ўтган сайин Маликанинг кўнглида норозилик кучая борди. Асал оғи тугагандан буён Бекпўлат ҳам тегирмондан бери келай демасди.

Кузда шаҳарга меҳмонга боришди. Қайнотаси икки кунга руҳсат берди, холос. Ярим кунини йўлда ўтказиб борсаю... Маликанинг назарида бу ноинсофлик эди. Ахир у кузни, мана шу дамларни қанчалик интизор бўлиб кутганди. Балки шунинг учундир, борганларининг эртаси куни Бекпўлат: «Энди қайтсак ҳам бўлар» деганида Малика ўжарлик қилиб, оёқ тираб туриб олди. Ўртага онаси тушди.

- Жон болам, иссиқ ўрнингни совутма, - деди у киши куёви ҳовлига чиққан маҳал. - Бу ерда рўшнолик кўраман деб ҳам ўйлама. Отаси бошқа келин бор. Анов икковининг ғами ҳам етади бизга.

Маликанинг иккала опаси ҳам фарзандсизлик туфайли эрдан ажралишиб, уйга қайтиб келишганди. Шўрлик она шуларни назарда тутмоқдайди.

Маликанинг кўзлари жикқа ёшга тўлди.

- Ойижон... у ерда яшаш қийин... У ерда вақт тўхтаб қолган...

Лекин иккала қизининг тақдири туфайли олган сабоғи онани анча қаттиққўл қилиб қўйганди. Шунинг учун шоира қизининг раъйини қайтаришга куч осонлик билан топилди.

- Шоира бўлмасанг гўрга, қизим. Бекпўлатнинг ёмон йигитга ўхшамайди. Бир нарсалар ёзиб-чизаман деб бахтингдан ажралиб қолмагин тагин...

Индамай қишлоққа қайтишди.

- Биз чумолимиз, - деб қолди бир куни эрига Малика. - Эртадан кечгача ғимир-ғимир қилишдан мақсад битта: яъни қорин тўйдириш эканлигини ўйласам юрагим орқамга тортиб кетади.

Бекпўлат хотинининг иягидан тутиб, кўзларига қаттиқ тикилди.

- Кейинги пайтларда кўп норози бўлаяпсан-да. Нега ўзингни бунча қийнайсан? Эл қатори яшаётган бўлсак...

Малика эрининг саволига эътибор бермасдан, титроқ товушда давом этди.

- Мана, масалан, сигир соғамиз - сутини ичиш учун. Куви пишамиз - сарёғини...

Ич-ичидан қалтироқ турган Малика ортиқ гапиролмай қолди, лабини қаттиқ тишлаб, нафасини ичига ютди, қуйилиб келаётган кўз ёшлар мижжаларга

қалқиб чикмай, қиз юрагининг туб-тубига сингиб кетди.

Кўнгли ғаш тортган Бекпўлат ўйчан бўлиб қолди.

- Сен нолимасанг ҳам бўлар, - деди у анчадан кейин. - Ҳар қалай, маданиятга ювуқ одамсан. Бизларди айтса бўлади чумоли деб. Эртадан кечгача чангта беланиб ишлаймиз. Газит ўқишга ҳам ҳафсала қолмайди.

Бекпўлат «гап кўшармикан» деган илинжда хотинига кўз кирини ташлади. Маликанинг қилт этмай, бир нуқтадан кўз узмай ўтирганини кўриб яна гапиргиси келди. Шу пайтгача у, сир бергиси келмаседа, хотинининг олдида гурунглашиб ўтиришга тортинарди. «Гапга нўноқман, ўхшатолмасам Малика устимдан кулади», деб истиҳола қиларди.

- Менам катта ўқишларда ўқисам бўларди. Мактабда ўқишим ёмон эмасди. Фақат отам унча рўйхўшлик бермади. «Энангди йўқлиги етади менга. Икковинг ҳам олдимда бўл. Мен ўлгандан кейин билганларингни қиларсилар», деб туриб олди. Акам кулоқ солмай Олтойга кетиб қолди. Армияда ўша ёқда хизмат қилганди. У ёқда яхши кўрган кизи бор экан. Отам орқасидан излаб бориб, сўкиб-сўкиб олдига солиб қайтариб келди. Акам уч ойдан кейин яна қочиб кетди. Бу сафар отам пишиқлик қилди. Қариндошлар билан келишиб, акамни «майиз сотгани кетган» деб гап чиқарди-да, мана шу Норбуви янгамга унаштириб, кейин бориб акамни диконглатиб ҳайдаб келди. Отамнинг қаттиқ жаҳли чиққанди. Акамни уч кун оғилхонага қамаб қўйиб қалтақлади. Шундан бери акам бечора Олтой ҳақида гап очмайди. Лекин ичкиликка муккасидан кетган. Аламини ароғу винодан олади.

Анча ўзига келиб қолган Малика:

- Ҳали акайиз шунинг учун ичаркан-да? - деди.

- Мен шунақа деб ўйлайман. Яна ким билади дейсан. - Кўзларига мунг чўккан Бекпўлат жиддийлашди. Сўнг дераза оша ташқарига бирров қараб қўйди-да, чуқур хўрсинди. - Бу ерларда яшаш ёмон эмас-у, аммо тоғлар орасида дунё кўрмай ўтиб кетаётганимиз чатақ-да...

Малика эрига ачинди. Шу баробарида икки ўт орасида қолгандай сизди ўзини. Юрагининг туб-тубида эса бир хавотир ҳам ғимирлаб қолгандай бўлди: «Ҳамма нарса изига тушиб улгурган бу турмуш тарзини сал бошқачароқ қилишга уриниш бефойда экан-да...»

Малика энди вақт ҳақида, ёзиш ҳақида ўйламай қўйди. Келинчак энди... бу ерлардан кетиш режасини туза бошлади. «Фақат бир йўли борга ўхшайди, - деб ўйларди у тез-тез. - Касал бўлиб қолсам... Дўхтирлар унга бу ернинг ҳавоси тўғри келмайди деса... Шунда сиз ҳам қуймайди, қабоб ҳам. Бекпўлат эса бир пасда шаҳарга қўниқиб кетади. У лаёқатли...»

Исоқ чол оиласида кечкурунга албатта хамирли таом тайёрланади. Чол юмшоқ овқатларни хуш кўрарди. Қайноғасининг кўнглини топишга уринадиган Норбуви ҳатто гўштсиз шўрва қилган кунлари ҳам озгина хамир қориб, ёйиб, қозонга майда-майда қилиб тўғраб солиб юборишни унутмасди.

Катта келин... ишлаб чарчамайдиганлардан эди, чолнинг бир оғиз «Барака топ, болам» деган мақтовини эшитиш учун ўлиб-тирилиб ҳаракат қиларди.

Болаларининг инжиқлиги, эркалигига эса парво ҳам қилмасди. Кичик овсинининг дангасалиги, қўли бўшади дегунча уйга қамалиб олиши унга сира ёқмасди. «Ўлсин, эпсизлиги ўзининг бошига етсин, - деб қарганиб кўярди у ғаш келган кезлари. - Келин зоти фақат меҳнатнинг орқасидан рўшнолик кўрган. Уч кун касалман деб ётиб кўр-чи, ҳатто яхши кўриб ётган эринга ҳам ёқармикансан! Ҳали нонни «нанна» деб юрибди шекилли бу оймча...»

Норбуви энди ўттиз бирга кирган. Аммо мудом сал қаддини букиб юрадиган бу аёлнинг ажин босган ҳорғин чеҳрасига қараб камида қирқ беш-элликни беравериш мумкин эди. Бир вақтлар тақимини ўпган қалин сочлари тўкилавериш бошига ёпишиб қолган; юз суяклари туртиб чиқиб, икки яноғида чуқурча ҳосил бўлган; киртайган кўзлари тез-тез ёшланиб туради; озғинлигиданми, икки елкаси туртиб чиққандай. Эғнида эса доим униққан сатин кўйлак. Аммо қачон қарасанг қуймаланиб, айтганини қилмаган болаларининг «гўштини майдалаб», «қонини ичиб» юрса-да, катта келин баъзан-баъзан кўтаринки кайфиятда, энг бахтиёр аёлдай илжайиб қолар, афтидан, бундан бошқа ҳаётни орзу ҳам қилмасди.

- Норбуви опа, - деди Малика кечки сабзини ўтоқ қилишгаётганлари маҳал, - сиз ҳеч зерикмайсизми?

Норбуви ҳайрон бўлиб овсинига бир неча сония тикилиб қолди.

- Ҳов, нега зерикаман? Иш бошимдан ошиб ётибди-ку!

- Мана шу ҳар кунги бир хил иш, бир хил ташвишдан безор бўлмадингизми?

Норбуви яна ишдан тўхтаб бир муддат ўйланиб қолди. Сўнг шошмасдан ўрнидан туриб, ранги андак ўчган алфозда этагидаги ўтларни уватга ташлаб келди-да:

- Безор бўлганда қайтамиз, - деди. - Одамзодники шу-да. Бола-чақам деб, ота-онам деб ўтиб кетасан.

- Унда одамлар фақат ейиш-ичиш, бола-чақа орттириш учун дунёга келарканда, а?

- Бўлмаса-чи. Ҳар ким пешонасида борини кўради. Биров ундай, биров мундай. Барибир, бир куни ўтади-кетади...

- Унда бу дунёни, бу оламини яратмоқдан мақсад нима? Масалан, мен ўлсам менинг «мен»лигим қаёққа кетади? Мен борлигим учуноқ ҳамма нарсани ҳис қилиб турибман-ку. Йўқ бўлсам-чи?

- Сен бўлмасанг болаларинг яшайди, - ёқтирмайроқ жавоб қилди Норбуви.

- Болалар ҳам ўтиб кетишгандан кейин-чи?

- Менга қара, ҳой тайтув, - деди Норбуви бирдан газабланиб. - Менинг олдимда ҳар нарсани бир нарса деб валдирайверасанми? Мен партияман! Шуни биласанма!

Малика ҳайратдан донг қотди.

- Йўғ-э?

- Ишонмаяпсанми? - Ногоҳ Норбуви сал қаддини ростлагандек бўлди. Юзида ҳам виқор аломатлари акс этди. - Биз шуйтиб, эғнимизди қисиб юри-иб ишни қип қўямизда, келин!

- Сиз... сиз партиядан нима қилиб юрибсиз, опа?

- Қизлик пайтимда пастки овулдаги фермада соғувчи бўлиб ишлардим. Аёллардан керак бўлиб қолган экан, ўз ҳолимга қўймай ўтказишган. Ҳалигача партия майлиси бўлса атайин келиб бизарди обкетишади.

Борган сайин қизиқиши ортиб бораётган Малика ёш боладек чапак чалиб юборди.

- Нима қиласизлар у ерда?

- Нима қилардик? Майлис тугагунча ўтирамыз. Кейин магазиндан арзон қилиб чойнак-пиёла, чит сотишади. Шулардан олиб, қўйни-қўнжимиз тўлиб уйга қайтамиз, - деди Норбуви ғурур билан.

Катта келиннинг кайфияти жуда кўтарилиб кетганди. Назарида, у «Мен партияман!» деган биргина гапи билан овсинини янчиб ташлагандай эди. «Бизарди жа анойи деб ўйламасин-да бу жинқарча! Хали эртан бир кун партком бова уйма-уй юриб, бизди аптговузда обкетганини ўз кўзиминан кўрса, тоза куйиб кетса кераг-ов!..»

Хақиқатан ҳам икки-уч кундан кейин, кечга яқин, қуёш қибла томонга оғиб, ботишига одам бўйи қолганда дарвоза олдига эски, шалоғи чиққан «Паз»ик автобуси келиб тўхтади. Ойнадан бош чиқарган тўрт-беш нафар жувон «Норбуви опа!.. Норбуви!.. Кетдик майлисга!» деб чақиритди.

Бу галги мажлисга Норбуви алоҳида тайёргарлик кўрди. Янги келинлигида сандиққа солиб қўйган қўйлақларидан бирини олиб кийди. Рўмоллари ичидан ҳам энг оҳорлисини танлади. Қизига ўсма эздириб, қошига энли қилиб қўйди. Бостирмада бир соатча ўтириб, ёрилиб кетган товонларини тозалади. Бу ишларни катта келин овсинини куйдириш учун атайлабдан қилди.

Ўша кунги кечки ишлар Маликанинг зиммасига қолди.

Қоронғу тушган маҳал қайноғаси Бердибой ховлига чайқалиб кириб келаётганини кўрган Малика хавотирланиб, қўлидаги сут тўла сатилни аста қозон бошига қўйди.

Бердибой тўғри юришга ҳаракат қилган ҳолда, бироқ гандираклаб келиннинг олдига келди.

- Н-норбуви қ-қани?

Малика сатилни қайтадан қўлига олди-да, ён-верига аланглади.

- Мажлисга кетган, партия йиғилишига.

Бердибой шаҳодат бармоғини бигиз қилиб юқорига кўтарди.

- С-сен м-мендан кўрк-ма! Мен маст эмасман...

М-м-мен куйиб кетяпман. Ман-на бу ер-рим ён-ниб кетяпти!..

Кўйлаги тугмалари узилган, сочлари тўзгиган, кўзлари қонталаш Бердибой кўксига муштлади.

- Кириг, уйингизга кириб ётинг, - дея ёлворди Малика кўрқа-писа.

- Йўк, кирмайман, партия хотиним майлисан келгунча шу ерда ўтираман! - Бердибой яна гандираклаб кетди, сўнг бир амаллаб ўчоқ супасига чўкди. Шу алпозда кўзини зўрға очаркан, имлаб Маликани чақирди. - Бу ёққа ке, келин. Кўркма дедим-ку. Мен маст эмасман. Сендан бир нарсани сўрамоқчиман. Мана, сен ёзувчи экансан. Сендан бир илтимосим бор. Шу... Олтинсоч деган қиз ҳақида бир шеър ёзиб бермайсанми?

Малика нима дейишини билмай елка қисаркан, қулимсираб қўйди.

- Ёза оласанми ўзи? Тўғрисини айт...

Шу пайт қайдандир ранг-кути ўчган Исоқ чол келиб қолди.

- Яна ичдингми? - ўдағайлаб сўради у.

- Ичдик. Яна ичамиз. Нима қипти ичсак? Хотин майлисга кетади, биз ичамиз, биз ҳеч қаерга кетмаймиз, кетолмаймиз... - деди Бердибой отасининг кўзига тик қараб, дона-дона қилиб гапиришга уринаркан.

Малика шу пайтгача одатда камгап ва ичимдагини топ, мудом гуноҳкор одамдай чекка-чеккада бўйинини қисиб юрадиган қайноғасини бу аҳволда кўрмаганди.

- Эш-шак!

Исоқ чол ўрнидан тура бошлаган ўғлининг юзига қаттиқ тарсаки туширди. Бердибой яна супага ўтириб қоларкан, кўллари билан юзини тўсиб олди.

Исоқ чол қаҳри қаттиқлардан эди. «Мана сенга ичиш!» дедию ҳассаси билан ўғлининг дуч келган ерига тушира кетди. Бердибой энди кўллари билан кичкинагина бошини тўсиб олди-да, ерга думалаганча, хўнграб йиғлаб, дод-вой қилишга тушди.

- Энажон, қаердасиз, энажон... Отам мени ўлдириб қўяди... энажон. Буларингиз мени ўлдириб қўяди, энажон... Энажо-он!..

Азбаройи қайноғасига раҳми келганидан юрак-бағри эзилиб кетган Малика турган жойида йиғлаб юборди.

Исоқ чол тобора қутуриб борарди.

- Ичаман эмиш! Мана ичиш! Хотин майлисга боради эмиш! Мана кесатиш! Лозим бўлган ерга боради! Сенинг ишинг бўлмасин! Эш-шак! Бу ҳовлида мен хўжайинман! Кунда ичиб келавериб, энангди суягини зирқиратдинг-ку, нокас!

- Энам мени урмасди...

- Энанг урмаса, мен ураман! Бўқирма-е, нодон!

- Исоқ чол силтаб тортиб ўғлини ўрнидан турғазди.

- Бор, уйингга кириб ёт!

Чол сўкина-сўкина ўз хонасига кириб кетди. Бердибой шилқ этиб ерга қулади. Малика қайноғасининг қўлидан тортиб турғазмоқчи эди, кучи етмади. Бердибой гужанак бўлиб, ерга қапишиб ётиб олди.

- Ака, - деди Малика йиғламсираб, - туринг, турсангиз-чи, юринг, уйга кириг энди.

Бердибой юмилиб бораётган кўзларини очиб Маликага алланечук синчков қаради-да, секингина:

- Биз шунақа ... кўрқоқмиз, - деди. - Башаримизди бузиб қўйишсаям индамаймиз. Биз шунақа...

Бердибой қўлини бошига ёстиқ қилиб пинакка кетди. Кап-катта одамнинг... бурни оқиб, қалин лаблари устида қотиб қолганди...

Икки-уч соат ухлаб, кайфи тарқаган Бердибой мажлисдан қайтган хотинини ўласи қилиб қалтаклади.

Норбувининг кўкармаган ери қолмади. Юришга ям мадори етмай икки кун уйда кўрпа-тўшак қилиб ётди. Малика энди уни ота-онасиникига жўнаб қолади, деган хавотирда эди.

Бироқ учинчи куни тонг саҳарда ҳовлидан Норбуви янгасининг одатдагидек зардали «Малика, о Малика, тур, сийирни совиб ол» деган кўрсатмаси эшитилди. Шу билан, ҳеч нарса бўлмагандек, одатдаги турмуш тарзи давом этди.

Малика сигир соғиш, кир ювишдан кўра томорқада ишлашни яхши кўрарди. Ҳар қалай, бу ер анча тинч. Сабзи пуштасидами, пиёз жўягидами ўтириб олиб ўтоқ қилаверасан, ўтоқ қилаверасан, хаёлда эса дунёнинг у бошидан кириб бу бошидан чиқсанг ҳам бўлади - ҳеч ким халақит бермайди.

Норбувининг аҳволдан қаттиқ таъсирланган Малика бир неча кун ғалати кайфиятда юрди. Овсинига раҳми келди. Эрининг юриши бунақа бўлса. Кўнгли ҳалиям Олтойда, ҳалиги, яхши кўрган кизининг исми Олтинсоч экан-да. Хўш, Норбуви янгани бу ҳовлида нима, қандай куч ушлаб турибди? Ахир, яна бир марта шундай калтак еса ўлиб қолишим мумкин-ку.

Хали эрга тегмасдан бурун ип-йигирув фабрикасида ишлайдиган дугонаси Маликага ёрилиб қолганди: «Эртадан кечгача тик оёқда ишлайман. Шундай чарчайманки, асти қўяверасан, бошим ғувиллаб, кулоқларим шангиллаб кетади. Кечга бориб оддий қўшув-олувни бажаришга миям етмай қолади. Ишламасанг бўлмаса. Битга эримнинг топгани нимаям бўларди - томоқдан ортмайди. Шундай кейин ноилож қорин бандаси бўлмасдан иложинг йўқ...»

Маликанинг кўз олдидан кундалик меҳнатдан, рўзғорнинг ташвишларидан чарчаган Норбуви янга ... норбувилар ўтди. Курилишда ишлаётган коржомали аёллар, далада, саратон тигида кетмон чопаетган аёллар... Улардан Нодира, Увайсий ёинки Маҳзунани сўраб кўринг-чи, билишармикан? Ойдин ҳақида гапириб кўринг-чи. Балки эшитишни ҳам хоҳлашмас. Лекин нарх-наво, озиқ-овқат, латта-путталар ҳақида соатлаб дардлашинингиз мумкин.

Бир куни Норбуви тоқчада турган Достоевскийнинг китобини кўриб қолиб: «Вой-бў, отини ўқиш шунча кийин-у, ичидагини қайтиб ўқийсан!» деганди. Ахир Норбуви янга ҳам мактабда ўқигандир, илм олгандир...

Ўйлай-ўйлай, ахири Малика бу ҳолнинг сабабини ўзича топгандай бўлди. Камбағалдан ҳеч қачон донишманд чиқмас экан шекилли. Агар Норбуви янгада, норбувиларда бу қадар кўп турмуш ташвишлари, қийинчиликлари бўлмаганида эди, эҳтимол, улар олиму шоирлар бўлишмаса-да, ҳар нечук фикрловчи, заковатли уй бекалари бўлишмасмиди? Агар Нодирабегим ҳам фақат ошқозон ташвишига боғланиб қолганида эди, куёшни уйқудан уйғотадиган оддий аёлга айланиб қолмасмиди...

Малика хаёлига келган фикрлардан таъсирланиб кетди. Бирдан ёзиш истаги пайдо бўлди унда. Қўли ишга бормай қолди. Фикрларидан чалғиб кетишдан чўчиб этагидаги бегона ўтларни сабзи жўяклари устига тўкасола хонасига ошиқди...

Барибир, бўш вақт камлиги ўз таъсирини кўсатди. Апил-тапил ёзиб ташланган мақола икки ҳафтада аранг оққа кўчирилди. Саккиз саҳифадан иборат битикларни тўрт буклаб, конвертга солиб, елим билан яхшилаб бекитган Малика уни қайин уқаларидан бирига топшириб, почтахонога обориб беришни илтимос қилди. Бекпўлатга эса бу ҳақда лом-лим демади. Эрга текканидан топшириб, редакция билан алоқаси бутунлай узилган. Хали мақола чиқадами, чиқмайди... Чиқмай қолса, эрининг олдидан изза бўлиши турган гап...

Орадан тўрт ой ўтиб кетди.

Малика мақоладан бутунлай умид узди. Ё қайин уқаси почтахонога олиб бориб бермаган, ё редакцияга етиб бормаган. Етиб борганда, чиқмаса-да, устози, тўғарак раҳбари Темур Носир бир энлик жавоб хати юборган бўларди. Ахир Малика мақолани айнан шу кишининг номига юборганди-ку. Яхшиям мақоланинг асл нусхаси қолган экан. Малика уни қайтадан ўқиб

чиқиб, у ер-бу ерини тузатди, ҳаяжонланиб кетган жойларини киртишлади, ҳуллас, олти саҳифага келтирди-да, қайтадан кўчириб, конвертга солиб, энди ўзи почтахонога бориб топшириб келди.

Бу орада қор кўрпасига ўралиб киш кириб келди. Бу ерларнинг совуғи қаттиқ бўларкан. Ҳаво илик бўлди деган кунларнинг ҳам шабадаси изгиринли, баданни ўйиб олади.

Малика кишни яхши кўриб қолди. Негаки, кундалик тирикчилик ташвишлари камайиб, ўқиш-ёзишга вақт бемалол етадиган бўлиб қолди.

Бир куни, пешин бўлиб қолганди шекилли, Малика бир оз мизғиб олиш учун энди ўринга чўзилганди, эшик шиддат билан очилди ва ранг-кути ўчган Норбуви кириб келди. Қўлида газета тутган Норбуви совукданми, асабийлашганданми дағ-дағ қалтирарди.

- Нима бу? - дея Норбуви ўрнидан туришга чоғланаётган Маликанинг тепасига келиб ўдағайлади.

Овсинини бу ҳолатда биринчи марта кўраётган Малика доддираб, ўзини йўқотиб қўйди. Нима гаплиги онг-шуурига етиб бормаган бўлса-да, ёмон воқеа содир бўлганини сезиб, юраги шувиллаб кетди. Мадад кутгандай ён-верига аланглаб эрини кидирди.

Норбуви Маликанинг нақ бурни тагида газетани силкитди.

- Шарманда, шойирман, деб кўнглингга келган нарсани ёзаверасанми?

Маликага сал жон кирди.

- Мақола чиқибдими? - Овсинининг нега бунчалик дарғазаб бўлаётганини ҳалиям тушуниб етмаган Малика енгил бир ҳаракат билан унинг қўлидаги газетани суғуриб олди. - Нега хафа бўласиз, опа, - деди Малика газетанинг тўртинчи саҳифасидаги «Камбағалдан даҳо чиққанми?» сарлавҳали ўз мақоласига кўз югуртираркан - Бу ерда ёмон гап йўғ-у..

- Сен мени, бизди оиламизди ёзгансан!

Туйқусдан янграган бу айблов Маликани ҳангманг этиб қўйди. Аввал унинг кулгуси қистади, айна пайтда овсинига нисбатан ғазаби ортиб бораётганини ҳис қилди.

- Нима деяпсиз, оғзингизга қараб гапиринг, нега мен сиззи, сизнинг оилангизни ёзарканман?

- Иши кўп дебсан-ку. Меҳнат одамни маймунга айлантиради дебсан-ку! Шу гапларди бир вақтлар менга айтгандинг, эсингдами, сабзи ўток қилаётганимизда. Мен маймун бўпман-да меҳнат қилавериш сенингча?

- Опа, сиз тушунинг ахир...

- Мен иш қилсам болаларим учун қиламан, рўзғоримди бутунлигини ўйлаб қиламан, - жазавага тушган Норбуви оғзидан кўпик сачраб, йиғлаб-сиқтаб гапиришга ўтди. - Сен бизди бутун элга шарманда қилдинг. Шаҳардан келин олмай ўл, дейди энди одамлар. Хали отам эшитса нима дейди, шарманда! Сен барибир бизга эл бўлолмайсан. Хали қайним дийирмондан келсин, айтиб, бир марта қўйдириб юбормасам!..

Айниқса охириги пўписа Маликанинг сабр косасини тўлдириб юборди. Газетани тоқчага улоқтириб, эшик томон йўналган овсинининг йўлини тўсди.

- Қўлингдан келганини қил, олашақшақ! Сенан хотинман деб юрибсан-да бир эркакнинг умрини ўтказиб...

- Ким олашақшак?

- Сен...

Иккала аёл ўртасида жанг бошланди. Норбуви Маликанинг юзига чанг солди. Малика унинг сочидан тортиди. Норбуви Маликанинг биқинидан ўйиб олғудай чимчилади. Ўз навбатида Малика останада ётган калишнинг бир пойини қўлга олди. Мана шу қий-чув, йиғи-сиғи, дод-вой, қарғишлар устига Исоқ чол ҳассасини дўқиллатиб келиб қолмаганида ким билади жанжалнинг оқибати нима билан тугарди.

- Ўл, икковинг ҳам ўл!

Қайнотанинг сержаҳл овози иккала аёлни ҳам дарров ўзига келтирди.

Малика лов-лов ёнаётган юзини кафтлари билан тўсганча дераза тарафга ўтирилди-ю, овозини чиқармай, юм-юм йиғлашга тушди. Норбуви уялганидан даҳлизга қочиб чиқди-да, пик-пик йиғлаганича рўмолини ўрай бошлади.

- Нима гап?

Малика жавоб берадиган ҳолатда эмасди, аммо қайнотасининг овозида ўзига нисбатан хайрихоҳликни илғаб ўпкасини босди. Лекин жавоб беришга улгуролмади.

- Ота, - деди аллақачон ўзини тутиб, у ёқ-буёғини тўғрилаб олган Норбуви эшикдан бош суқиб, зеро, эри билан бўладиган доимий тўполонлар катта келинни анчагина тажрибали қилиб қўйган ва бугунги жанг унинг учун чикора эди. - Эрталаб пўштахонага болларди пулини олишга боргандим. Шу ерда Оқилбек маллимди хотини айтиб қолди. Овсинингиз силарди газитга уриб чиқибди, деб. Келиб мунга айтсам тан олмайди...

- Уриб чиқибди? Кимди? - Исоқ чол катта келинига ҳайрон бўлиб қаради.

- Кимди бўларди, бизди-да. Иши кўп дебди, эртдан кечгача тинмайди, дебди, пули оз дебди, камбағал дебди. Ишқиб, ҳар балони бир бало деб валдирабди. Шунга жаҳлим чиқиб кетди. Уйга қандай келганимниям билмайман, ота.

Норбуви кўзига ёш олди.

Қайнотаси шундай ёмон ўкрайдики, буни кўрган Малика қалтираб, оёқларининг учигача музлаб кетди.

Исоқ чол тоқчада гижимланиб ётган газетани олиб, индамасдан хонадан чиқди.

Кечки овқатдан кейин эридан қолган эски чопонга ўралиб Зилай байча кириб келди. Уйдагилар аллақачон апил-тапил овқатланишиб, хона-хонасига кириб кетганди. Ичига чироқ ёқса ёришмаётган Исоқ чолгина оппоқ соқолини тугамлаб, қовоқлари уюлиб, ғамга ботган ҳолда ёлғиз ўзи ўтирарди. Ҳамсоясини кўриб чолнинг чеҳраси ҳийла очилди.

- Кел, байча, бормисан бу дунёда?

- Кўзингизни шира босиб, кўрмай қолдингизми, ака, биз ҳар куни шу ерда, юрамиз ивирсиб.

Кампир сандал атрофига тўшалган кўрпача четига омонат ўтирди.

- Мен сени чўлдаги кизингизни кетиб қолдингми деб ўйловдим.

- Э, киш ўчоғи тор, тур уйинга бор, деган экан бир бечора. Шу паллада қиздикида бало борма? Куёвди бетига қараб ўтираманми. Ўз уйимдан қолмайин, ака.

Исоқ чол бир муддат хаёл суриб қолди.

- Тинчликми. Унча ишқингиз йўқ, -

машмашаларнинг бир учини эшитган, Норбувининг овсини устидан қилган шикоятини бот-бот тинглаган Зилай байча ҳар эҳтимолга қарши ўзини ҳеч нарса билмаганга солди.

- Э, Зилай байча, раҳматли Босимбой сендан олдин кетиб тўғри қилган экан. - Исоқ чол ердан кўз узмай андак сукут сақлади. Ўтган кунларни эслаб кўнгли бузилдими, пешонасидаги ажинлари янада чуқурлашди, мижжаларига қалққан ёшни эса қўшнисидан яшириб ҳам ўтирмади. - Мен кетиб, раҳматли Ойимсулув қолганида эпларди, ҳаммасини эпларди. Эркак кишига рўзғорди бошқариш ўлимдан қийин экан.

Зилай байчанинг ҳам бўғзига алланима тикилгандай бўлди.

- Ҳар банданинг ўлчаб берилган куни бор. Кўрмасдан иложи йўқ, ака.

- Илгари битта эди. Алдаб-сулдаб, болам-бўтам деб йўлга солувдим, - дея овозини пастлатиб арзи-ҳолини бошлади чол. - Бунисининг кўзида дови борлигини бошидаёқ билгандим. Бизминан мурсо қилиши қийин-ов.

Зилай байча ялт этиб чолга қаради. Бу нигоҳда бир дунё танаю надоматлар мужассам эди. Илло, эри оламдан ўтгач, Зилай байча бир эмас, икки эмас, нақ етти кизи билан бева қолганди. Ёш бўлиб ёш эмасди ўшанда, қари бўлиб қари эмас... бирида ярим эга чикса уй қилиш ниятиям бор эди кўнгли тубида. Қисмати шўр эканми, биров кўнги учун ҳам эшигини бу ниятда қоқиб келмади. Беванинг кўрган куни кўрсин. Бир амаллаб қизларини вояга етказди, шуларни уйли-жойли қилсам, менинг ҳам кўкрагимга шамол тегиб қолар деган ниятда юрди. Лекин... Куйган тери ёзилмас, деганлари тўғри экан чоғи, шўр қисмат яна уни мўлжалга олди. Қизларининг каттаси бу йил кўклам ўттиз иккига қиради. Энг кичиги янги йигирмадан ошиб қолди. Етти қиздан биттаси икки йил бурун турмушга чиқди. Қолган олтову ўтирибди қозинида қариб. Қизларининг тақдирини ўйлай-ўйлай Зилай байча куйиблар кетади. Одамларнинг шафтоли қокидай буришиб-тиришиб кетган қизлариниям эр олади. Нега унинг хусайни узумдай дириллаб турган қизларини ҳеч ким назарига илмайди? Отадан-ку қолди, онадан ҳам қолса бу шўринг қурғурларнинг холи не кечади? Шуларни ўйлаган сайин Зилай байча ҳар қайсини ўз қўлим билан эгасига топширмаганимча ажалга сабр бер деб кечалари худога илтижо қилиб чиқади.

Бултур қишда уят-пуютниям сидириб ташлаб, озингни-оз демайман, кўпингни - кўп. Сенам борингни қиласан, менам борини дея энди-энди Норбувини қўлга олай деб юрган маҳаллари Бекпўлат бирдан айиниди-қолди. Шундан буён Зилай байчанинг дарди ичиди. Исоқ чолдан ҳам ўпкаси катта. Ахир ота, алдаб-сулдаб боласини йўлга солса бўларди. Мана оқибати... Баттар бўлсин. Зилай байча минг ҳамдард кўринишга уринмасин, ич-ичдан тантана қиларди. Беванинг ҳам бир дегани бор, деб қўярди ўзига-ўзи.

Табийки, оғиздан ташки рафторга яраша сўзлар чиқди.

- Келиннинг хали ёш, гўрди биладими. Жилловини ҳозирдан бўш қўйсангиз эртан бу кунлар ҳам ҳолва бўлиб қолади.

- Гапирай дейман-у, эркаклигимга бориб, оғзимдан ноқалб сўз чиқиб кетадими, деб қўрқаман, байча.

- Бўлмаса уришманг-сўкманг-да, уйдаги гапни

буйтиб далага чиқарсанг, тўрт томонинг қибла деб қаттиқ ушланг... Хай, Бек ўзи не дейди?

- Не дерди, дийирмондан келаётиб эшитганакан. Битта-яримта суюнчи олгандир-да, бўзрайиб ўтириб овқат еди-да, уйига кирди-кетди.

- Асли ўзи эрди худой урган-да, бўлмаса-ку...

- Бу ерда ўзи тайинли биргап йўк. - Ҳамсоясининг гапини эшитмаганликка олган Исоқ чол кўрпача тагидан ўша газетани чиқариб, мақолага бир кўз ташлади. - Биздан бир кишининг отиям ёзилмаган. Лекин маънисини чақсанг...

- Ҳамма гап мана шу «маънисиди»-да, - дея Зилай байча яна гапни илиб кетди. - Оқилбек муаллимнинг ўзи бекорга гапирмайди. Ўзи, - шу ерга келганда байча овозини пасайтириб, сирли тарзда гапиришга ўтди: - тўққиз ой ичида юкли бўлмаган хотиндан ҳар балони кутса бўлади. Эс борида этакни ёпган маъқул-ов...

Исоқ чол юрагига наштардек ботган бу гапларни эшитмагандай тутишнинг эпини қилди.

- Ха, майли, - деди чол дастурхон четини қайираркан, - сабр қилиб турайлик-чи, бир гап бўлар...

Аслида эса неча кундан бери ўйланавериб, Исоқ чолнинг боши ғовлаб кетганди. Ҳатто бошимни кўйсаму ухласам, ҳеч қачон қайтиб турмасам деган шаккакона ўйлар ҳам чолнинг миясини пармалай бошлади.

Бир маҳал, ярим кечамиди, сахармиди - чол аниқ идрок қилолмади, қаттиқ-қурум гап-сўзлардан чўчиб уйғониб кетди. Чопонини елкасига сола даҳлизга чикди. Қулоқ тутди. Шовқин Бекпўлатнинг уйдан эшитилаётган эди. Чол секингина ортига қайтмоқчи эди, эшик шарақлаб очилиб, тугун кўтарган Малика чиқиб қолди. Қовоқлари шишган, кўзлари кизарган Малика қайнотасини кўрди-ю, турган жойида таққа тўхтаб қолди.

Қайнота-келин бир-бирларига тикилган кўйи лол туриб қолишди. Ниҳоят, Малика бўшашиб ортига қайтмоққа чоғланган маҳал Исоқ чол:

- Қизим, бир чойнак аччиқ чой обке, - деб қолди.

Малика тугунини ерга кўйди-да, қайнотаси ёнидан сирғалиб ўтиб, ҳовлига чиқди, ундан ошхонага ўтди.

Исоқ чол секин келиб тугунни олди. Сўнг очик эшикдан уни ичкарига иргитиб юбораркан, баланд овозда деди:

- Бекпўлат, эшигинг очиб қопти, маҳкамлаб ол. Совқотиб қоласизлар...

Ўша воқеадан кейин Малика учун азобли кунлар бошланди. Норбуви у билан умуман гаплашмай кўйди. Болалари ҳам Маликани кўрди дегунча тескари ўгирилиб олишади. Айниқса ўша, мақолани почтахонага олиб боргани кўп буровга олинганидан аламзадароқ шекилли, атайин Маликанинг олдида зум ўтмай пайдо бўлади-да, оғзини тўлдириб туфлаб ўтиб кетади. Ўн яшар бу боланинг қилиғи Маликага қаттиқ таъсир қилди. Аммо дардини кимга айтсин? Бекпўлат ҳам ўша кунги «кетаман»дан «кет»гача борган жанжалдан кейин қовоғини очмайди. Ёлғиз Бердибой бор. Лекин уям Малика билан ҳеч қачон очилиб-сочилиб гаплашмайди, фақат мулойим нигоҳ ташлаб, ҳайрихоҳлигини билдираётгандай бўлади.

Бундай шароитда яшаш оғир эди.

Малика эзилиб кетди.

Энди унга ҳеч ким иш буюрмас, ўзича бориб бирор юмушнинг бошини тутса, Норбуви, қизими келиб қўлидан юлқиб олиб кўярди. Мана энди қипқизил бекорчи-ю, миясига тузукрок бир фикр ҳам келмайди. Ёзишга-ку, иштиёқ бутунлай сўнган.

Атрофдагилар ўзаро келишиб олиб, унинг бурнини ерга ишқаб кўйишмоқчи шекилли. «Ўша куни... куни кетишим керак эди, - дея ўйлаб қоларди Малика тез-тез. - Отамдан ҳайқиб... Мени бу ерда нима ушлаб турибди ўзи? Ишониб юрган эрнинг аҳволи бу: одамлар олдида бош кўтаролмай қолганмиш... Ҳалиям бўлса кетиш керак... Кетиш...»

Бир куни тонг сахар палла турдию, қайнотасининг намоз ўқиётганидан фойдаланиб энди чиқиб кетаётган эди, ортидан етиб келган Бекпўлат шартта билагидан тутиб, ичкарига судради.

- Кўйворинг! - деди Малика йиғламсираб. - Кетганим маъқул. Сиз билан барибир чиқишолмаймиз. - Қилғиликни қилиб кўйиб, энди қочиб қутилмоқчимисан?

Малика тугунини бағрига босганча хўнграб йиғлаб юборди:

- Нима қилдим ахир?! Нега мени тушунмайсизлар...

- Ха, бўпти, бўлди, бас қил энди, - деди сал юмшаган Бекпўлат хотинини кучмоқчи бўлиб.

Бироқ Малика уни итариб юборди.

- Кўзимга кўринманг! Сизни... кўргим келмай қолди.

Бекпўлат мурасага келишга ҳаракат қилди.

- Сенам тушун-да мени. Эркак кишига осонмас. Хотини ундай қипти, хотини бундай қипти, эрини менсимаган, бўлмаса бундай қилмасди, деган гапларни эшитавериш...

- Мен кетсам қулоғингиз тинчийдими, ахир?

Кўққисдан берилган бу саволга Бекпўлат дарҳол жавоб бера олмади. Пешонасини ишқаб, бир муддат ўйланиб қолгач тилга кирди:

- Кетсанг, яна гап қилишади, хотинини қайириб ололмаган деб...

Малика ерга чўк тушганча изилаб йиғлаб юборди:

- Э худо, қандай кунларга қолдим!..

Бекпўлатнинг куйганича ҳам бор эди. Қиш, айни бекорчилик эмасми, одамлар чошгоҳдан кейин кўчага чиқиб, эшиклари олдидаги қор босган ходаларга ўтириб олишганларича майит чиқишини кутаётган япалоққушлардай Исоқ чолнинг ҳовлисидан кўз узишмасди. Ора-сира тунд қиёфали оила аъзоларидан биронтаси ҳовли саҳнида кўриниб қолса томошабинлар дарҳол бир-бирларига маънодор им қоқиб ва ўзларича ушбу хафаҳоллик ҳолатига изох беришга шошишарди.

- Бу дейман, Исоқбойди тоби қочиб қолган шекилли, кеча мачитгаям чиқмади.

- Тоби қочса қочгандир. Қариганда қийин бўлди шўрликка. Буям ҳали ҳолва, Оқилбекди гапига қараганда, шу ой ичида текширгичлар келармиш. Камиссия!

- Йўғ-э, жуда унчалик эмасдир, - дея гурункта пишанг беради ўтирганлардан бири.

- Ха! - дейди нотик ишонч билан, худди комиссия аъзолари билан шахсан бориб гаплашиб келгандек. - Нега шароит яратиб бермадиларинг деб ҳаммамизни тергов қилайкан.

- Ия, ҳали бизлар гувоҳликка ўтсак эди, - дея яна бирови ҳиринглаб кулади.

- Ўтсак ўтаверамиз-да. Лекин биттангди оғзингдан ноқалб сўз чикмасин. Исоқбойдиям ёмонотлик қилманглар. Чол не деса шуни маъқуллаб тураберинглар...

Бу гапларнинг бир учи Зилай байча кўмагида Маликанинг қулоғига етказилганда қиз шу қадар асабийлашдики, тутканоғи тутган одамдай тишлари тақиллаб, бутун вужуди қалтирай бошлади. Сўнг базўр хонасига кирди-ю, ўринга юзтубан қулади. Шу ҳолида узоқ ётди.

Хона тўрида, сандик ёнидаги бир кишилик ўринда Бекпўлат мук тушиб китоб мутолаа қиларди. Малика аразлаб, ўринни бошқа-бошқа сола бошлагандан бери хотинига ёқиш учунми, Бекпўлат бўш қолди дегунча бирон китобга ёпишарди.

Бекпўлат билган кишлок аёллари, янгалари сира Маликага ўхшамасди. Тўғрироғи, Малика уларга ўхшамасди. Қишлоқ аёллари билан муомала қилиш осон. Аввал уришиб-сўкиб, бир пасдан кейин яхши гапирсанг бўлди, дунёда сендан яхши одам йўқ. Малика-чи? Қўнгли шу қадар нозикки, сал ёвқараш қилсанг ҳам ҳафта-ўн кун ўзига келолмай юради.

Маликанинг ҳар томонлама азоб чекаётганини кўриб Бекпўлатнинг унга раҳми келарди. Ҳозир ҳам китобни ёстик устига қўйди-да, сассиз қадамлар билан хотинининг тепасига келди. У аввал бир лаҳза иккиланиб турди, сўнг Маликанинг елкасига қўлини қўйди. Бекпўлат шу заҳоти хотинининг бутун вужуди қалтираб кетганини сезди...

Малика бутун аламини меҳнатдан ола бошлади. Кун совук бўлишига қарамасдан Норбувидан эртароқ туриб уй юмушларининг бир қисмини саранжомлаб қўйишга ҳаракат қилади.

Бир куни у оғилхонада молларнинг тагини тозалаётгани, кўча эшик тарафдан кимдир исмини айтиб чақирди. Малика ота-онам келдимикан деган ўйда ҳовлиқиб, қўлида курак билан кўчага югуриб чикди. Қараса ўттиз беш ёшлардаги, юпунгина кийинган жувон совукда титраб-қақшаб турибди.

Аёл ночор қолгандай жилмайишга уринди.

- Сизга бир илтимос билан келибидим.

- Майли, қўлимдан келса бемалол. Қани, уйга кирайлик.

- Йўқ, йўқ, - аёл ортга чекинди. - Қайнотангиздан уяламам.

Маликанинг қўнглига гўлгула тушди.

- Нима гп ўзи, тинчликми?

Аёл муҳим сирни ошкор қилишга жазм этган-у, айтишга қийналаётгандай иккиланиб турарди. Малика бир амаллаб жувонни айвонга бошлаб кирди.

- Бир-йўғи иккита болам бор эди, - дея гап бошлади аёл ниҳоят. - Бир ўғил, бир қиз. Кўчада ўйнаб юриб балнисанинг олдига бориб қолган. Дўхтирлар эскириб қолган дориларни ҳовлининг тўридаги чуқурчага ташларкан. Шўрлик болаларим шу дориларни қака деб ўйлаб... - Аёл ранги униккан рўмолчасини олиб кўзларига босди. - Бирданига икковидан айрилиб қолдим. Эрим аламига чидамай дўхтирларни судга берди. Дўхтирларди бу иши қонун бўйича нотўғри экан-у... - Аёл оғир хўрсинди. - Текшир-текшир бошланиб, балнисанинг бош дўхтири қамалармиш деб эшитиб турганимизда иш бирдан тинчиди-қолди. Тураниб камасияларга бир бало бериб оғзини ёпган... Шундан бери ўзимди қўйгани жой

тополмайман. Менинг икки бирдай норасидам ўтиб кета берса-ю, катталар даврини суриб юраверса.

- Қачон... қачон шунақа бўлди?- деди юраги увишиб кетган Малика.

- Уч ой бўлди. Уч ойдан бери ичим куйиб юрибман. Болаларимдан айрилганим етмагандай, Тураниб очикда лаллайиб юрганини кўрсам товонимгача музлаб кетаман. Пули борди юзи ёруғ, пули йўқди юзи чорик, деб бекорга айтишмаган экан. Айланайин сиздан, - аёл Маликага илтижо билан тикилди, - шу Туранибди устидан ўхшатиб бир газитга ёзсангиз. Зилай хола айтди, катта-катта жойларда танишингиз бор экан... Сичқоннинг ини минг танга бўлиб, типирчилаб қолганини бир кўрай у чўққаларнинг. Эмаса эрим касал бўлиб борсам қарамай ҳайдаб солибди... Йўқ деманг, айланай сиздан. Умримди охиригача алқаб ўтаман... Жон синглим...

Малика кўзларини оҳиста юмди ва беҳол тарзда деворга суяниб қолди.

Ха, энди бундан бу ёғи...

ЯМОҚЧИ

Аёл кейинги кунларини таҳлика остида ўтказарди. Айниқса кеч тушишини юрак ҳовучлаб кутарди. Сир бой бермаслик мақсадида ўзини баджаҳл қилиб кўрсатишга уринар, қошларини чимириб, ўшшайиб юрар, аммо юраги гурс-гурс уриб, така-пука бўлаверарди.

Аёл хавотир ила эрининг бирдан ўзгариб қолганини ҳис этар, мўмин-қобил эрининг сўнгги пайтлардаги юриш-туришини, гап-сўзларини бот-бот кўз олдида келтиравериб, эслайвериб, таҳлил қилишга урина-урина асаблари ишдан чиқар, ҳолдан тойиб, тик этган товуш ёқмасдан қоларди.

Ўша куни ҳам алағда қўнгли нохуш воқеа содир бўлишини сезгандек ғаш бўлиб, қўли ишга бормай, аламини болалардан олганча бирини уриб, бирини қарғаб ўтирганида эри кириб келди. Мухторқул сўнгги пайтларда индамасликни одат қилиб олганди. Индамай ечинди, ювинди. Дастурхон тепасида чордона қурганда ҳам миқ этмади. Манзура чой, заранг косани тўлдириб шўрва олиб келди. Мухторқул бўёғи ўчиб келган ёғоч қошиқда косани бир-икки кавлади-да, қўнгил учун тузини ҳам тотиб кўрмади, косани нари сурди.

Манзуранинг ранг-кути ўчди.

- Ҳа, битта-яримтаси тўйдириб юбордимми?

Мухторқул чағир кўзларини хотинига еб юборгудай важоҳатда тикди:

- Ичмайман. На жир бор бу овқатингда, на маза-матра... Йигирма йиллик хотинсан-у, дурустроқ овқат қилишни билмайсан.

Манзура ғазабдан дағ-дағ титраб, бўғриқиб:

- Вой, вой тавба! - деди-ю, кутилмаганда кулиб юборди. Жуда асабий тарзда кулди. Сўнг бирдан жим бўлди, беписанд нигоҳини эрига қадаганча жаврашга ўтди:

- Мазали овқат егингиз келган бўлса масаллигини тайёрлаб қўйинг эди! Йигирма йил дейсиз! Йигирма йилдан бери бирим икки бўлдими? Ҳар итдан бир суяк қарз бўлиб яшаймиш! Вой тавба, мен ноз қилиш ўрнига бу кишим... Яхшиям одамларнинг эрига ўхшаб тоғни урса талқон қиладиганмас...

Мухторкул хезланиб ўрнидан турди.

- Эй, овозингни ўчирасанми-йўқми? Мен гап эшитаман деб келганим йўқ уйга!

Эрининг чигиртканинг эркагидай озгин гавдасига қараб хотиннинг яна кулгуси кистади. Бирок бу гал ўзини босди-да, қўлингдан келганини қил, дегандай Мухторкулга тик қараб тураверди. Аввал бир-икки шапалоқ туширмоққа чоғланган эр хотинининг тап тортмай турганини қўрғач шахтидан тушди. Лекин барибир тишлари ғазабдан гижирлаб кетди.

- Бор, йўқол! Қайтиб кўзимга кўринма!

- Кетаман. Кўчада қолганим йўқ. - Манзура даҳлизга чиқиб болаларини кидирди: - Шаҳбоз! Шаҳнигор!

Ота-она жанжалидан юрак олдириб қўйган болалар эски телевизор турган стол тагига кириб кетишган экан. Манзура уларни уриб-суриб олиб чиқди. Болалар бараварига «Кетмаймиз! Энамникига бормаймиз!» деб чирқираб йиғлай бошлади. Илгарилари Мухторкул бундай вазиятда чидаб туролмас, югуриб бориб хотинининг қўлидан болаларни тортиб олар ва уларни етаклаб бошқа хонага кириб кетарди. Манзура эса жаврай-жаврай охири тинчиб қоларди. Аммо хотин ҳафта-ўн кун аразлаб, миқ этмай юраверар, қачонки Мухторкул ёш болани алдагандай силаб-сийпаб, сувидан кириб, ўтидан чиққандан кейингина сал ковоғини очарди.

Бу гал Мухторкул болаларнинг қий-чувига парво қилмагандай миқ этмасдан ўтираверди. Манзура уларни кийинтиролмаб фиғони фалакка чиқар, лекин қарганишини ҳам қўймасди:

- Одамларнинг отасига ўхшаган мард оталаринг бўлсайкан шунча қуйиб-пишганларингга яраша. Шаҳбоз, туфлингни кий!.. Уялмайдиам бола-чакасини кўчага ҳайдаб солгани. Ўл, эркак бўлмай, ўл бу кунингдан!..

Ниҳоят Манзура болаларини олдига солиб ҳайдаб чиқиб кетди. Уй ҳувиллаб қолди. Ўрганилмаган жимжитликдан Мухторкулнинг юраги сиқилди.

Эртаси куни кечга яқин қайнонаси кириб келди. Мухторкул ҳар доимгидек кампирнинг оғзидан боди кириб, шоди чиқишини кутган, шунга яраша ўзини «безбет куёв» қиёфасига солиб тайёр ҳам турганди. Бирок юзи жаҳлдан бўғриқиб, қорайиб турса-да, қайнона бу сафар бошқача йўл тутди: гўё орада ҳеч нарса бўлмагандай куёв билан илиқ сўрашди, ҳатто ўтириб бир пиёла чой ичди.

- Мен сени тушунган одам деб юрардим, - дея ниҳоят мақсадга кўчди кампир. «Тушунган одам» деган ибора Мухторкулнинг гашига тегди. Негадир ўзини яна ҳақоратлангандай ҳис қилди. - Сенга не бўлди ўзи? Ойдаи яшаётгандиларинг-ку... Болаларга ичинг ачимайдими? Қизимди оппоқ демайман. Ҳамма бало асли хотин зотидан чиқади. Сен тушунган одамсан, сал оғирроқ бўлсанг девдим, - кампир куёвига мўлтираб қаради. - Менгаям осон тутма. Тўрт келин билан бир ҳовлида тураммиз. Уруғингга қиргин келгурлар кунда бир чўқишмаса ҳисобмас. Уларнинг ўртасига тушавериб чарчадим. Бу ёқдан ҳафта ўтмай сенинг болаларинг етиб бориб туради. Мен ўзимди ўйлаётганим йўқ. Хузур-ҳаловатда яшамасам ўлмасман. Аммо лекин болалар қийналиб кетди. Катта ўғлимнинг қизлари мен йўғимда «Боринглар, уйларингга кетинглар» деб сиқувга оларкан болаларингни...

Мухторкул қайнонасидан кўзини олиб қочиб, уй ичига разм солди. Деворлари ярмигача зах босиб кетган икки хонадан иборат уй ичида кўзга кўринарли ҳеч вако йўқ эди ҳисоб. Тўрдаги эски, ранглари ўнгиб кетган кўпол сандиқ устида етти-саккиз кўрпа-тўшак йиғилган, унинг ёнида бир томонига сал оғиб қолган эски шифонер, шифонер ичида нима борлигиам маълум: Манзура неча йиллардан буён авайлаб-асраб келаётган уч-тўрт кўйлак-лозим. Зах ўтмасин учун ерга похол солиниб, устига ҳар йили ювилаверганидан ранги ўнгиб кетган шолча тўшалган. Иккинчи хона меҳмонхона вазифасини ўтарди. Шунинг учунми, хонада ерга тўшалган шолча ва деразага осилган пардалар ҳали анча оҳорли. У хонага болалар у ёқда турсин, ҳатто эр-хотиннинг ўзи ҳам фақат меҳмон келганда ўтишарди.

Турган-битгани қашшоқликдан дарак бериб турган бу хонадоннинг ҳеч қандай жозибаси йўқдай туюлса-да, у болаларига эркинлик бахш этишга қодирлигини Мухторкул шу пайтгача хаёлига ҳам келтирмаган экан-да. Менинг уйим - менинг қалъам деганлари балки шудир.

Қайнона эса ҳамон мингирлаб «тарбиявий соат»ни давом эттирмакдади.

- Манзуранинг ўзи ҳам...

- Хўп, майли, эна, айб биздан ўтибди, - деди Мухторкул яна қайнонасининг кўзига қарамасликка ҳаракат қилиб дастурхон устида юрган майда сарик чумолиларни битталаб териб ташларкан.

- Келаверсинми ё ўзинг борасанми? - сўради кампир.

- Ўзлари келаверишсин... Мен бирров устахонага ўтиб келишим керак.

Кейинги кунларини Мухторкул ямоқчилик устахонасида ўтказа бошлади. Бу ер тинч, осуда, ҳеч кимнинг у билан иши йўқ. Эрталабки соат тўққиздан кеч беш-олтиларгача устахонадан жилмай ямоқчилик қилади. Бировнинг ботинкаси, бировнинг этиги дегандай... Кейинги вақтларда мижозлар ҳам устахонага серкатнов бўлиб қолишди. Ҳатто эрталаблари Мухторкулнинг эшик очишини кутиб турадиган, косиб сал кечикиб қолса тепа сочи тикка бўладиганлари ҳам чиқиб қолишди.

Кеч кириши билан Мухторкул енгил нафас оларди. Эшикни ичкаридан қулфлаб, дераза вазифасини ўтовчи туйнук олдига қўйилган курсига ўтирганча бироз тамадди қилган бўлади.

Устахонанинг орқа тарафида нақшинкор, миллий услубда қурилган чойхона бор. Афтидан, бу кошонанинг мухлислари ҳам тобора кўпайиб бормоқда эди. Мухторкул туйнукдан чойхонани кузатиб ўтиришни ҳуш кўрарди. Жимир-жимир нур таратиб, кўзни қамаштирадиган қандиллар, нақшинкор устулар бир тараф, бу ерга деярли ҳар куни келишнинг иложини қиладиган одамларнинг мўллиги ямоқчини ҳайрон қолдирарди. Ҳа, бу дунёи кўтирда беташвиш-беғам яшаётган, пуллари бемалол чойхона ошию турли ичимликларга бебилиски сарфлай оладиган кишилар ҳам бор. Мухторкул уларга ҳавас қиларди. Ўзининг мижозлари билан чойхона мижозлари ўртасида жуда ка-атта фарқ борлигини ҳам ич-ичидан ҳис этиб турарди.

Куз кириши билан ямоқчининг мижозлари янада кўпайди. Мухторкул худо берган бу имкониятдан

унумли фойдаланиб қолишга қарор қилди. Чунки қишлоқда униқидан бошқа устахона йўқ. Шаҳарга бориш учун эса саккиз чақирим йўл босиш керак. Битта эски этик ёки туфлини яматиш учун ким ҳам шаҳарга борарди? Ҳадеб янғисини олаверишга эса унча-мунча одамнинг қурби етавермайди. Хуллас, ҳамма томонни обдон ўйлаб, тарозига солиб кўрган Мухторқул «кўл ҳақи»ни аста-секинлик билан, лекин мунтазам равишда ошира борди. Айни пайтда, буюртмаларни ўз вақтида адо этиш учун устахонасида тунаб қоладиган бўлди.

Бу орада ўғли икки марта яширинча келиб кетди. Мухторқул уни кузатиб кўяркан, муҳим бир гапни шивирлаб икки марта такрорлади:

- Ойингга айтиб қўй, тойчоқ, даданг яқинда бойиб кетади.

Кейинги кунларда Мухторқул тўйиб овқатланишни ҳам бас қилди. Бир бурда нону бир чойнак суюққина қайноқ чой кифоя. Бора-бора тансиқ, мазали таомларни кўнгли ҳам тусамай қўйди.

Мухторқул даромадини ўта ҳасислик билан сарфларди. Эски, йиртиқ пулларни ейиш-ичиш учун ажратар, сал оҳорлироқ ёки яп-янги, шитирлаган пулларни ўзи доимо ўтирадиган қўлбола ўриндик устига тўшалган қуроқ кўрпача ичига яшириб кўярди. Энди у илгаригидай чойхонага келиб кетувчи бойваччаларни кузатиб ўтиришга вақт тополмас, тўғриси, бундай истак ҳам унда пайдо бўлмасди. Қандай қилиб бўлсаям кўпроқ пул топиш истаги ямоқчининг ўй-хаёлигини шу қадар банд этган эдики, кун бўйи қўли қўлига тегмай ишлаётганида ҳам, кечалари хира чироқ ёруғида кўзи ёшланиб пойабзалларни таъмирлашда давом этаётганида ҳам тушадиган ақчаларни дилида қайта-қайта ҳисоб қилишдан чарчамасди.

Бир куни ҳасисроқ мижозлардан бири у ўтирган ўриндикқа қараб-қараб қўйгандек туюлди. Мижоз кетиши билан Мухторқул эшикни шартта тамбаладию, рўмолчага тугилган пулларни кўрпача ичидан олиб хонанинг одамлар кўзи тушавермайдиган қоронғу бурчагидаги майда-чуйдалар солинган қутича ичига яшириб қўйди. Шундан кейингина кўнгли сал хотиржам тортиб, эшикни очди... Тўғри, кўп ўтмай у ўзи қўйган пулларни тополмай роса гаранг бўлди. Излайвериб-излайвериб устахонанинг тит-питини чиқарди, жинни бўлиб қолишига сал қолди. Кўзлари чақчайган, башараси қийшайган аҳволда қуроқ кўрпачани қайта-қайта ғижимлаб, юлқиб, қоқиб ҳам кўрди. Ниҳоят бошини маҳкам чангаллаб ўтира-ўтира ахири бойлигини олиб қаерга яширганини эслади... Мухторқул пул тугилган рўмолчани бағрига босиб ҳўнг-ҳўнг йиғлади. Пул топилганининг шукронасигами, ўша куни устахона эшиги қайта очилмади.

Ямоқчи эртаси куни узоқ хаёлларга толди. «Манзурага обориб берсаммикин... Рўзғорнинг кам-кўстига деб барини ишлатиб юборса... Йўқ! У отдан тушсам эгардан тушмайдиганлардан... Юриб-юриб топганим шу бўлди деса... - Мухторқул игна санчилаверганидан яра-чақа бўлиб кетган бармоқларига қаради. - Эркакмисан, эпласанг бола-чақа қил, дейди. Яна бир оз тўплай. Уйга кўринарли шкафми, тўшамчими оламан. Ана ўшанда ўзинг зипиллаб келасан, хотин...»

Сирдан қараганда, у тарки дунё қилган одамдек эди. Соч-соқол ўсиб кетган, озиб, қоқсуяк бўлиб қолган, елкалари букчайган. Киртайган кўзлари тез-тез ёшланиб турарди. Эғнидаги кўйлаги кир босиб, сасиб кетган. Умуман, ямоқчининг устахонасидан ҳам, ўзидан ҳам ёқимсиз бир ис анқиб турадиган бўлганди. Айниқса унинг бармоқларига қараб бўлмасди. Улар худди... чумчуқ чўқиб ташлагандек, яра-чақа бўлиб кетганди. Аммо Мухторқул жонини жабборга бериб ишлашда давом этар, кўнгида эса бири биридан ширин орзулар мавж уради.

Ташки дунё билан алоқа бутунлай узилганди ҳисоб. Мухторқул мижозлардан биронтаси таниш ёхуд қариндош чиқиб қолса «хизмат ҳақи»ни камроқ айтиши мумкинлигидан чўчиб улар билан тузукроқ гаплашмас ҳам эди. Авваллари ўғли мактабдан чиққандан кейин қочиб-пусиб келиб турарди, кейинги пайтларда унинг ҳам қораси ўчди. Бироқ ямоқчи бу ҳолатга эътибор бериб ўтирадиган аҳволда эмасди.

Шундай кунларнинг бирида устахонага қишлоқ оқсоқоли кириб келди. Мухторқул уни хушламайроқ қарши олди.

Оқсоқолнинг Мухторқулга ота томондан узоқроқ қариндошлик жойи бор эди. Томир тортиб келган бўлса керак-да. Оқсоқол ўзига тўқ одам. Яна ким билади дейсиз. Бола-бақраси кўп бўлса, бир коп эски-туски пойабзални текинга тикдириш учун келгандир-да. Бировлар бойлиги ачиб ётган бўлса ҳам, бир сўмнинг бетига қарайди. Бунинг устига, ишдан қолдиргани ортикча.

Ёқимсиз ис димоғига урилган оқсоқол бурнини жийриб у ёқ-буёққа қараркан, туйнук ёнидаги ўриндикқа омонатгина чўқди.

- Нима гап, тинчликми? - деб сўради оқсоқол.

- Тинчлик, нима, бир гап бўлди деб эшитдингизми, тоға? - ўз навбатида савол берди Мухторқул.

- Қуни кеча эшитиб қолдим. Бола-чақанг у ёқда, ўзинг бу ёқда, сарсон бўлиб юрганмишсизлар.

- Нега сарсон бўларканмиз? - тўнғиллади Мухторқул. - Бола-чақанинг бошпанаси бор, кўчада қолгани йўқ.

Оқсоқол мулойимлик билан жиянининг кўйнига қўл солиб кўришга ҳаракат қилди:

- Уларни қўя тур. Ўзинг-чи, ўзингнинг аҳволинг қандай?

- Мен ишляпман, ўша бола-чақани боқиш учун. Менга нима бўпти? Қизиқ гапларни гапирасиз-а, тоға. Ё Манзура шикоят қилиб бордимми?

Оқсоқол пастаккина, қурум босган шифтга қараб олди.

- Демак, борган. Тавба, бу хотинларга ҳайронсан. Бошидаги савдони ҳаммага овоза қилиш шартмикан?! - Йўқ, жиян, сен аввал гапни эшит. Гап деб ҳамма нарсани гапираверасанми? Келинни анчадан буён кўрганим йўқ. Овул-жамоатдан шундай гаплар эшитиб, жияндан бир ҳол сўрай деб келиб турганим.

- Одамлар... - Пича ҳовуридан тушган Мухторқул ўйлаиб қолди. - Тоға, биласиз, отадан ёлғиз йиғитман. Шунга яраша қариндош-уруғнинг ҳам тайини йўқ. Биттаси сиз бўлсангиз, тўрт уй нарида туриб, рўзғор қилганимдан бери бир марта атайлаб эшигимни тақиллатиб келмагансиз. Ўзи зўрга кунини кўради, нима қиламан ташвишга қўйиб деб алдаб қўясиз-да ўзингизни. Бу билан менга хайрихоҳлик кўрсатиб,

рахм қилаётгандай бўласиз ўзингизча, аслида эса мени ҳақорат қилаётганлигингизни, ўзингизга ҳеч тенг кўрмаётганингизни ўйлаб кўрганмисиз? Яна ўзингизнинг жонингиз ҳузурини ҳам ўйлагансиз, чунки уйимда шароит йўқ, зах ўтиб, эски бод касалингиз кўзиб қолиши мумкин ахир. Сиз шундан чўчигансиз... Мабодо мен ўзига тўқроқ, бадавлатроқ яшаганимда, ё ўзим бирон каттароқ ишда ишлаганимда борми, билмадим, ойига неча марта келиб кетган бўлардингиз уйимга... Бугун ҳам одамлардан эшитганингиз учун эмас, Манзура бориб шикоят қилгани учун келгансиз бу ерга. Одамзод ўзи шунақа...

- Тўхта! - Оқсоқол ўнг қўлини кўтариб, ҳавода бир сермаб олди. Хотиржам чехраси бирдан шиддатли тус олди. - Нега сен гапни дарров ўзингга буриб олаверасан, а?

- Камбағалнинг кўнгли шунақа нозик бўлади, - деди Мухторкул ачитиб.

- Сен бир нарсани яхшилаб тушуниб олишинг керак. Хотин зотига бас келиб бўлмайди. Айниқса ўртада рўзгор тебратиш масаласи турса.

- Нима қилай, тоға, нима қилай! - Мухторкул бақириб юборишдан ўзини аранг тийди. - Мени рўзгорини ташлаб қўйган эркаклардан деб ўйласангиз хато қиласиз. Шу хотиннинг кўнглини олай деб қилмаган ишим қолмади-ку. Қўли калталиқ менга она сути билан кирган шекилли. Ҳеч омадми юришмади юришмади-да. Сиз менинг яримжонлигимни ҳатто билмасангиз ҳам керак. Ўпканинг энг оғир формаси билан касалланганлигим туфайли илгаридан касалхонада кўп ётардим. Бола-чақали бўлгандан кейин эса касалхонага чақиринсаям бормай қўйдим. Чунки у ерда ётишнинг ўзи бўлмайди-да. Болаларимнинг насибасини қирқиб, дўхтирларга харажат қиламанми деб ўйладим. Бировлар ўпкага кўлвор илон фойда, деди. Шунақа илонни туттириб келиб, Манзурага шўрва қилдириб ичдим. Янги тугилган кучук боласи даво деб эшитиб, қулоқларини китирлатиб кучукча едим. Шулар туфайлими, худога шукр, ўз гавдамни ўзим кўтариб юрибман. Аммо мени бир тайинли ишга олишмагани ёмон. Қишлоқда иш тополмай шаҳаргаям бордим, ғишт заводига, пахта заводига, фабрика, мактаб дегандай... Лекин ҳамма жойга соғлом одамлар керак экан. Менга эса оғир, чангли ишлар мумкин эмас... Болалар бор ерга-ку умуман қадам босмаслигим керак экан, чунки касаллигим юқумли бўлиши ҳам мумкин экан. Юриб-юриб охири Манзуранинг акаси ёрдамида оҳак заводига ишга киргандим. Фалокат босиб оёғимга қайнаб турган оҳак тўкилиб кетди. Икки ой касалхонада ётдим. Ана шундан кейин бошланди ғиш-ғиша гаплар...

Манзура... мени писанд қилмай қўйди. Баъзан сиқилиб кетиб, болаларга сал қаттикроқ гапириб юборсам ҳам уйда катта жанжал кўтарадиган бўлди. Халиям оёққа туриб, бир ишнинг бошини тутганим, ҳатто шундан кейин ҳам Манзура онасиникидан улбул ташиб рўзгорни тебратиб турди. Ичимдан зил кетсам ҳам билдирмасдим. Буни Манзура безбетликка йўярди... Ҳар нарсани баҳона қилиб жанжал кўтарарди. Жуда тўлиб кетган пайтлари қариндошларини чақириб келиб мени ер билан битта қиларди... - Бирдан Мухторкулнинг нафаси ичига тушиб кетди. Сўнг у қув-қувлаб узоқ йўталди.

- Бўлди-е, - деди оқсоқол жиянини жеркиб. - Гапирма-е. Бўлди, тушундим.

- Йўқ, энди гапираман, тоға, - деди Мухторкул хансираб. - Энди гапирмасам бўлмайди. Ким билади шу билан қачон кўришамиз. Кўришамизми ҳали... - Ранги қув ўчган Мухторкулнинг кўллари титрай бошлади. - Сафар яқинлашиб қолган, тоға... Агар манави еримни ёриб кўрсангиз, - Мухторкул чап кўксига ниқтади, - у ердан юракни эмас, бир бўлак кўмирни топган бўлардингиз. Дардмандлик, йўқчилик, азоб, ҳақоратлар мени шу қадар эзиб ташлаганки, ўзимни одам деб ҳис қилолмай қолганман... Лекин яқиндан бери мен бир йўл тутдим. Мен ўзимга ўзимдан қалқон ясаб олдим. - Мухторкул гапдан тўхтаб, анграйиб қолган оқсоқолга синчов кўз ташлади. - Гапимга тушунмадингиз-а? - Ямоқчининг ажин босган юзига табассуми шарпаси соя солиб ўтгандай бўлди. - Энди мен хотинимнинг ўтидан кириб, сувидан чикмай қўйдим. Бир амаллаб шу устахонани очиб олгандан кейин эса обдон ўйлаб-ўйлаб бир қарорга келдим-да, хотин сўроққа тутди дегунча гапни ҳужумдан бошлайдиган бўлдим. Биринчи куниеқ Манзуранинг аҳволини кўрсангиз эди, нақ оёғи куйган товук дейсиз. Қайнона, қайноғалар келганда ҳам аҳвол шу. Ўртада улар ҳам ҳайрон. Илгарилари эртами-кечми юзинг-кўзинг демай бостириб келаверадиганлар бирдан оёқларини тийиб қолишди. Хўш, хотинимнинг қариндошлари мени камситиб, оёқ ости қилиб нимага эришишди? А, нимага? - Кўзлари чақчайган Мухторкул оқсоқолга бир муддат саволомуз тикилиб қолди. Оқсоқол лом-мим деёлмади. - Ёвузликка! - деди ниҳоят ямоқчи тантанали равишда. - Фақат ёвузликка. Мен табиятан ўта кўнги бўш, хоксор одам эдим. Иложини топсам, Манзура оғирроқ юк ҳам кўтармаса дердим. Уни жуда илоҳийлаштириб юборгандим. Болаларни-ку, ер-кўкка ишонмасдим. Афсус... Хом сут эмган бандалар бундай мукофотга муносиб бўлолмас эканлар. Уйланмасимдан олдин орзу қилардим, хотиним шундай мўъжиза бўлсаки, касаллигимни юзимга солмас деб. Афсус...

Бу билан сиз жияним бола-чақасини ташлаб кетишга қарор қилибди-да, деган хаёлга борманг. Аксинча. Мен энди қандай йўл билан бўлмасин кўпроқ пул топишга ҳаракат қиляпман. Мен пулнинг жодусига учдим. Ёвузлик деганда эса мен виждонни - ҳилвираб пишган қуйрукни лиқ этиб ютиб юборишни кўзда тутгандим... Мен энди одамларни алдайман. Бир сўмлик иш қилсам ўн сўм оламан, ўн сўмлик иш қилсам йигирма сўм! Тўғри, бу катта ўғрилиқка ўхшамайди. Аммо мендай хокисор одам учун бу катта, жуда катта гуноҳ! Мана буларни кўряпсизми! - Мухторкул гандирақлаб бориб хонанинг қоронгу бурчагидаги қутичадан рўмолчага тугилган пулларини олиб келиб оқсоқол олдига кўяркан, қалт-қалт титраётган бармоқларига бир муддат меровсираб тикилиб қолди. - Негадир бўшашиб, холсизланиб кетаяпман... Хўш... Тоға, тўғри бу катта бойлик эмас. Манави бир сўмлик кўчада ётса аҳтимол сиз бефарқ ўтиб кетарсиз. Лекин мен бундай қилолмайман. Чунки мен ана шу бир сўмни ҳам не машаққатлар билан топаман! Мабодо қутилмаганда катта бойликка эга бўлиб қолсам, юрагим ёрилиб кетиши ҳеч гап эмас...

Мухторкул туйқусдан жимиб қолди. Анча вақтгача чолдан ҳам садо чикмади.

Мухторкул бир гапириб, кўнглини бўшатиб олмоқчи, сал енгил тортмоқчи бўлганди. Аммо жуда муҳим, азиз бир нимадан ажралгандай кўнгли бўм-бўш бўлиб, хувиллаб қолди; жисмидаги титроқ эса борган сайин кучаяверди.

Ниҳоят тамом каловланиб қолган оқсоқол «Хўп, мен бораё эмаса» дея минғирлаб ўрнидан тураётган эди чопони бари тегиб кетдими, рўмолча ерга тушиб, ичидаги пуллар сочилиб кетди.

Буни кўрган Мухторкул ўрнидан отилиб туриб кетди. Сўнг гуноҳқорона тарзда бўйинини қисиб, қимгинибгина турган оқсоқолга эътибор ҳам бермасдан жон ҳалқида чўк тушганча қалтироқ кўлларини аранг иродасига бўйсундириб сочилган пулларни очкўзлик билан ҳансираб-пишқириб тера бошлади.

Оқсоқол чидаб туролмади - бемаврид ташрифнинг асл сабабини айтишнинг унутган кўйи ўзини эшикка урди. Ваҳоланки у Мухторкулнинг қайнонаси илтимосига кўра келган, яъни куёв Манзуранинг талоқ хатини тезроқ бериши лозимлигини, шусиз ҳам ақин-йирокдан совчилар келиб-кетиб туришганини айтиши керак эди.

Орадан уч кун ўтиб Мухторкул ямоқчи ўз устахонасида қон туфлаб жон таслим қилди. Ямоқчи рўмолчага ўраб йиққан пуллар унинг маърақасига етди ҳисоб...

А М А Л

Тонг отиб, куёш нурларини баралла соча бошлаганда ҳам чол ширин уйқуда эди. У ҳатто ёнидаги ўн икки яшар неварасининг туриб кетганини ҳам сезмади. Чол туш кўрарди. Раҳматли кампири ариқ бўйида ялпиз тераётганмиш. Кампирини кўриб чолнинг юраги ҳапқириб кетибди. «Ойнис, ҳов Ойнис» дея чопиб бораётганда алланимага қоқилиб йиқилиб тушганмиш. Кампири ялпиз тўла қосани ёнига қўя сола чоли томон югурибди. «Туринг, отаси, туринг, мана бунга суяниб олинг», дея отасидан қолган ҳассани тутармиш...

- Ота, ҳов ота!

Чол чўчиб кўзларини очди. Тепасида кенжа ўғли Баҳром турганини илғагандай бўлди, аммо туши таъсирида тезда ўзини ўнглаб ололмай, каловланиб ётди.

- Ота, нима бўлди? Саҳарликка ҳам турмадингиз шекилли, - дея Баҳром чолнинг устидаги кўрпасини олиб, унинг ўрнидан туришига кўмаклашди.

- Бомдод казо бўлди, - деди чол инқиллаб. - Худонинг ўзи кечирсин.

- Мазангиз йўқми, ота?

Баҳром отасининг ранг-рўйига синчков разм солди. Сўнг кўлтиғидан олиб, суямоқчи бўлганди, чол кўнмади:

- Орқамдан қараб турсанг бас. Йиқилиб қолмайин, - деди аллақандай ҳазин товушда.

Ховлига чиқиб, авайлаб бир-бир қадам босганча ҳожатхона томон кетаркан, чол кўлларини икки ёнга беҳол сермаб: «Кет, кетинглар, кет деяпман» дея кимнидир ҳайдагандек бўлди.

Баҳромнинг юрагига гулғула тушди. Отасини сира илгари бунақа аҳволда кўрмаганди.

- Болам, - деди чол дастурхон атрофида ўтирганларида, - шу икки-уч кун ичида менинг мазам бўлмай қолади-ёв. Акангни чақирасанми?

- Э, ота, одамни кўрқитманг. Соппа-соғсиз-ку, иштахангиз ҳам яхши. Ё у ер-бу ерингиз оғриятими?

Чол унсиз бош чайқади.

«Ҳеч қаери оғримаса, - ҳайрон бўлиб ўйлади Баҳром. - Кундалик бир коса сутни ичган бўлса... Нега бунақа дейди? Ё Илҳомни соғиндимикин? Шунга инжиқлик қилаяптимикин?»

- Чақирасанми, йўқми? - деди чол ниҳоят бироз зарда билан. Баҳром бошини қашлади.

- Ота, уни биласиз-ку, барибир келмайди.

- Сен аввал сим қоққин, келмаса кейин ўзим гаплашаман, - деди чол ўшшайиб. - Фақат Абдураззоқниқидан хабар қил. Битта-яримта адресни сўраса айтма.

Шу ерга келганда Баҳром портлаб кетди.

- Э ота, одам бор жойга одам боради-да! Унингиз одамови бўлиб қолган ўзи. Одам иси ёқмайди. Ҳар нарсани айтиб сизни...

- Сенинг ишинг бўлмасин. Айтганимни қил!

Баҳромнинг уни ўчди. Анча вақтгача хўмрайиб ўтирди, ўзини камситилган ҳис этиб хўрлиги келди. Яна бир пас ўтира кўзидан ёш чиқиб кетиши мумкинлигини сезиб ирғиб ўрнидан турди. Остонага етганда ортига ўгирилиб алам билан:

- Ота, мен ўгайманми?! - деди-ю, отилиб ташқариа чиқиб кетди.

Чол юзига табассум қалқди. «Олашов дейман-ку буни, олашов. Мен олдида бўлсам, акам узоқда, ойда-йилда бир кўргач алағда бўлади-да, деб ҳеч ўйламайди-я...»

Чол ёстиққа ёнбошлаб, кўзларини юмди.

Баҳром шу кетганича намозшомга қадар қорасини кўрсатмади. «Ақасига сим қоқиш ҳам эсидан чиқиб кетди-ёв, - дея ўйлаб ётди чол. - Худо кўнглига солиб ўзи кириб келса қандай яхши бўларди. Отанг ўлим тўшагида этибди дейишса-ку, қандай бўлмасин этиб келарди-я! Тўнғичим - сирдошим. Яхши-ёмон кунларда шу болам мени тушунган...»

Чол кўзларини очиб, деворга осиб қўйилган сураглар ичидан тўнғичини топди-да, унга узоқ тикилиб ётди. Қулоқлари остида ўғлининг, олти ёшлар чамасидаги ўғлининг гаплари жаранглаб кетди: «Дадажон, анави машина неча сўм экан? Беш сўм? Арзонми, қимматми?» «Дадажон, пулингиз кам бўлса менга ҳеч нарса олмай кўяверинг». «Дадажон, бугун аям катта отангникига кетамиз деганди, бормайман деб роса йиғладим. Йиғлайвердим, йиғлайвердим... Эллик соат йиғладим. Охири аям бўпти, кетмаймиз, даданг билан яшаймиз, деди...»

Чолнинг юраги тўлиб, мижжаларига ёш қалқди. «Энасининг жони узилганда хушдан кетиб қолганди. Менинг вақти қазойим етса не кўйларга тушаркан шўрлик. Э худойим... Болаларим жамулжам бўлгунча омонатингни олмай тур-да ишқилиб».

Вақт алламаҳал бўлганда Баҳром кириб келди. У ҳорғин қиёфада отасининг оёқ томонига ўтиб ўтирди.

- Чарчадингми? - деди чол ёстиқдан бошини кўтариб. - Халигидан ташлаб ол. Яна ётиб қолма, Баҳром бош ирғаб «хўп» ишорасини қилди.

- Бориб дам ола қол. Абдунаби телевизорга андармон бўлдимми дейман.

- Ҳозир жўнатаман, - деди Баҳром. Аммо кетишга шошилмади. Кўрпани очиб, отасининг оёқларини тиззаси устига қўйиб уқалай бошлади.

- Кўй, - чол оёқларини ошиғич тарзда кўрпа ичига олди, - оёғим курсин. Уқаламай кўявер.

- Бугун кўлим тегмади, эртага...

- Бўпти, эртан бўлса эртан-да... Бор, ёта қол...

Эртаси куни эрталаб Баҳром яна отасини кузатди. Чол инкиллаб, бир-бир босиб ҳожатхонага бораркан, яна беҳол кўлларини икки ёнга сирмаб, бир балоларни ҳайдашга уринарди: «Кет, кетинглар дедим-ку!..»

Баҳром ғалати бўлиб кетди. Ичида гап ётмас олашовлиги сабаб кўлига сув қуяётганда отасининг ўзидан сўраб қўя қолди:

- Ота, ҳадеб ким билан гаплашяпсиз?

Чол артиниб, сочиқни ўғлининг елкасига ташларкан, ўта хотиржамлик билан деди:

- Сарик қизлар билан гаплашдим. Бўлди энди деб кўйишмаяпти...

Баҳромнинг юраги орқасига тортиб кетди. Раҳматли онаси бир пайтлар айтгучи эди: отанг ёлғиз ўзи келаётиб сарик қизларга учраган. Улар отангни роса ўйнатишган. Кейин кимдир келиб қолгану, сарик қизлар бирдан йўқ бўлиб қолишган. Ҳар замонда, айниқса қаттиқ касал бўлганида ўша сарик қизлар ҳалиям отангнинг ёнига келиб туради...

- Ҳа, нега кўрқиб кетдинг?

Овоз олислардан эшитилаётгандек туюлди Баҳромга. У ҳушини йиғиб, сал ўзига келганида отаси аллақачон уйга кириб кетганди.

Ўша куниёқ Баҳром пойтахтга сим қоқиб, акасининг «Ало, ким бу?» деган овозини эшитиши билан «Отам оғир ётибди, тез етиб келинг» дедию, гўшакни илиб кўйди.

«Ҳали келиб, отамнинг оғир эмаслигини кўриб роса ўшқирса керак менга, - деб ўйлади Баҳром йўл-йўлакай ортга қайтаётиб. - Шундай демасам келмасди-да ўзим. У кишим амалдор, вақтлари йўқ. Отам доим уни ер-кўкка ишонмайди, бизданам битта Катта чиқди деб. У нима деса ишонади. Қариндош-уруғларнинг, ҳамқишлоқларнинг илтимосларини эшитавериб безор бўлиб кетдим, шунинг учун янги уйга кўчиб ўтдим, адресимни ҳеч кимга берманг, деганидан бери отам ҳатто менинг болаларимни ҳам шаҳарга жўнатмай кўйди. Халақит берасизлар дейди, тамом-вассалом. Ўн марта чақиртирганда бир марта, шундаям бир-икки соатга келиб-кетсам отам уни кўпроқ ҳурмат қилади. Боши ёстикқа тегдими, бас, акамни кўмсайдди. Ака жонивор эса ҳеч нарсадан беҳабар, юрибди даврини суриб. У барибир бизга эл бўлмайди. Отам буни тушунмайди, уни ёқлагани ёқлаган. Ақалли уйимга битта телефон туширтириб бермагандан кейин... Абдураззоқ ҳалигача устимдан қулади: «Қанақа ака-укасишлар», деб. Менам ўқимаган эканман-да... Кетмончи бўлсам ҳам кунига ўша амалдор акам эмас, мен яраётганимни отам билармикин...»

Чол кўзларини юмиб, хотиржам ётгандек кўринса-да, кўкраги одатдагидан кўра тезроқ, баландроқ кўтарилиб-тушаётганини пайқаган Баҳромнинг кўнглига яна гулгула тушди. У энгашиб отаси нафас олишини эшитди. Чол индамай ётаверди. Баҳром охири чидай олмай астагина «Ота» деб чақирди. Чол эринчоқлик билан кўзларини очди.

- Ота, дўхтирга оборайми, мазангиз...

- Э, дўхтирди кўйсанг-чи, болам. Уйда, бола-чақа куршовида жон берганга не етсин...

- Ундан гапирманг-е, ота. Ҳали кўп яшайсиз...

- Бораман дедими?

Чолнинг нурсизланиб бораётган кўзларида шундай илинж, умидворлик бор эдики, Баҳромнинг бўғинлари бўшашиб кетди.

- Ҳозироқ йўлга чиқаман деганди. Туш бўлмай етиб келар...

- Ҳа-а, - деди чол чўзиб. Унинг кўзларига яна нур қайта ингандай бўлди. - Дарров йўлга чиқмоқ қайда... Аввал ишхонага боради, қўл остидагиларга ишларни тақсимлаб, тайинлаб, кейин бу ёққа жўнасам катта гап. У сен билан менга ўхшаган колхозчи эмас, хоҳлаган вақтида кетмонини отиб юбориб кетаверади. Беш минут бўлмаса давлатнинг қанча иши тўхтаб қолади...

Очиғи, бугаплар Баҳромга ёкмади. Отаси беписанд «колхозчи» деганида яна ўзини камситилгандек ҳис қилди. Бу ерда ортиқ ўтиргиси келмай, ўрнидан турди:

- Яхши бўлсангиз мен бир далани айланиб келсам дегандим. Уч кундан бери ишга чиқмайман.

- Мен яхшиман, болам, менинг бетимга қарама, - деди чол ўзини дадил кўрсатишга уриниб қаддини ростларкан. Аммо оёқларининг учи жимирлаб, увишаётганини ҳис қилиб юраги увишиб кетди. Барибир, назарида мунгайибгина қараб турган ўғлига жилмайиб боқишга ўзида куч тополди: - Кўркма, хали-бери кетадиган аҳмоқ йўқ. Илҳом аканг келсин, ҳаммамиз би-ир маслаҳатлашиб кўрайлик, сизлар рози бўлсаларинг кейин ёғоч отга минишни режалаштирсак ҳам бўлар...

Гаплари ўзига наша қилиб чол қикирлаб кулди.

Баҳромнинг кўнгли бузилди. Шу кайфият таъсирида далага бориш фикридан ҳам қайтиб ҳовлида бемақсад у ёқдан-бу ёққа бориб кела бошлади, хотинига алланималарни тайинлади. Негадир у уйга киришга журъат қилолмасди. Чап кўкси эса жизиллаб ачишиб турарди...

Шу пайт дарвоза олдига қаймоқранг ГАЗ-24 машинаси келиб тўхтади. Унинг эшиги шахт билан очилди-ю, шошиб тушиб келган Илҳом ўзини ҳовлига урди.

- Отам қани? Уйдаими, касалхонадами? - ҳовлиқиб сўради у Баҳром билан кўришмасдан ҳам. - Ҳуши ўзидами? Гапираяптими?

Баҳром акасининг саволларининг биронтасига жавоб бериб улгурмасдан эшик гийқиллаб очилди ва остонада титраб-қалтираб, ҳансираб турган отанинг қораси кўринди.

Шу ерда Илҳом хушёрлик қилди - югуриб бориб отасини кучоқлаб олди.

Ака-ука чолни авайлаб ўринга ётқизишди.

- Болам, ишларинг яхшими?

- Мен-ку яхшиман, ўзингизга нима бўлди? Баҳром жа ваҳима қиворди-ю... - деди Илҳом отасига яқинроқ сурилиб ўтираркан.

- Шундай қилмасак... келмасдинг-да, ўғлим.

Илҳом кўзларини олиб қочди.

- Иш кўп, ота. Айтгандим-ку сизга...

Чол инкиллади.

- Беш-олти кун тумов бўлувдим. Ўзи қишлоқда шундай иланг бор. Ҳаммамиздан бир чимдимдан олмасдан кўймайди.

- Тўғрисини айтинг, ҳозир яхшимисиз?

- Яхшиман. - Бу гал чолнинг овози дадилроқ чиқди. - Яхшиман.

Кайфияти сал кўтарилиб, хурсанд бўлиб кетган Илҳом қувлик билан илжайди:

- Баҳромнинг ҳалигисидан озгина ташлаб олмадингизми?

Чол андак безовталанди.

- Тамом бўлган-да. Тўғриси, бор-у, оз қолган... Баҳромга амал бўлиб турсин деб... мен емай қўйдим.

- А-ха...

Илҳомнинг отасиникига ўхшаш қуюқ қошлари чимирилди. Бирдан жиддий тортиб, хаёлга чўмди: «Отам шунинг учун мени чақиртирган экан-да. У ёқдаги ташвишлар етмай турувди ўзи... - Илҳом ер остидан Баҳромга кўз ташлаб қўйди. - Муштдай бошидан нашаванд. Емаса туролмаса бу кўксов...»

- Болам, - чолнинг овозида энди ялинчоқлик оҳанги ошкор сезилди, - қандай бўлмасин, озроқ кўкнор топиб бермасанг бўлмайди. Мелисадан, райкомдан кўрқиб кишлоқдагилар ҳам экмай қўйишди.

- Майли, озроқ топиб берай. Фақат... бир нарсани билиб қўйинглар. - Илҳом отасига зимдан разм солди. - Яқинда мени юқорироқ ишга олишмоқчийди. Ҳамма хужжатлар тайёр ҳам бўлганди. Лекин биттаси аблахлик қилиб устимдан ёзиб берибди.

Чол бирдан хушёр тортди.

- Нима деб?

- Нима дерди? Оиласидагилар нашаванд. Яна бало-баттарлар...

Ўртага оғир сукунат чўкди.

Чол «фарзандлар қуршовида, бемалол оёқни узатиб кетиш» ҳақидаги орзуларини ҳам унутиб, бугун фикри-зикрини ўлига кўмак беришга қаратган эди. Илҳомнинг ўзини анча олдириб қўйгани сабабини ҳам чол тушуниб етгандай бўлди.

Чол оғир уф тортди.

- Билмадим, болам, укангга яхшилик қилдимми ё уни жувонмарг қилдимми. Халигача ўйлаб ўйимнинг тагига етолмайман...

Илҳом отасига далда беришга уринди.

- Аслида-ку, сизга ҳайкал қўйиш керак, ота! Дўхтирлар «Тамом! Ўпкаси ириб кетган! Уч ойлик умри қолди!» деган болани отдай қилиб юбордингиз. Заҳар бўлсаям, даво берса бас-да. Дейлик, мақсад воситани оқлайди. Аммо... қонун жиҳатидан олиб қарасак, албатта...

- Энди ўйлаб қарасам, болам, бир Баҳромнинг эмас, сенинг ҳам ҳаётингни заҳарлаган эканман.

- Мен ўзи аҳмоқман, ота, - деди Илҳом самимий оҳангда. - Сизни арзимаган нарса учун шунча безовта қилдим.

- Ростини айт-чи, болам, янги ишинга ўтсанг, сенга наф бўладими? - дея қутилмаган саволни бериб қолди чол.

- Агар... шароит тўғри келмаса ўтишим шарт эмас, ота, - деди Илҳом босиқлик билан. - Фақат... у ишга ўтсам... сизларга ёрдам бериш имкониятим ҳам анча ошарди-да...

- Унда... бу ерда нима қилиб ўтирибсан? Чой-пойингни ич-да, дарров орқанга қайт. Ишинг бир ёқли бўлса келарсан.

Илҳом бепарво қўл силтади.

- Э-э, бошида шу ишга ишким тушганди. Лекин бирдан иштиёқим сўнди. Яхшиси ҳеч қаерга бормай сизнинг олдингизда ўтираман, ота. Нима бўлса бўлар, ўзлари менсиз ҳал қилишгани маъқул.

- Сен мени ўлиб қолади деб кўрқаяпсанми? - ўсмоқчилади чол. - Мен ҳали-бери кетмайман. Бу ерда умрингни ўтказиб нима қиласан. Ахир... ахир сенинг ишинг ҳал бўлгани, укангнинг ҳам тақдири ҳал бўлди дегани эмасми... Катталар олдида дадил тур. Отам билан укам мени бундай ишларга аралаштирмаган деб турабер. Искабтопарлар келса келаверсин, лозим жавобни биз бу ерда ўзимиз тўғрилаб кўямиз.

Чол яна анча гапирди. Илҳом у деди, бу деди, хуллас, кетишга қўнди.

Тўнғич ўғил жўнағач, қолга уй хувиллаб қолгандай туюлди. Яхшиям Баҳромнинг болалари бор...

Боя қизиқ устида сезмаган экан, энди сездики, оёқлари тиззасигача муздай, жон асари йўқ. Нечукдир чол хотиржам тортди. «Бошимга келгунча миқ этмайман, - ўйлади чол. - Аммо кўкракни олганда... ҳай билмадим-да... Барибир, орқани тозалаб кетган маъқул...»

Чол неварасини чақирди:

- Наби, ҳов Абдунаби...

Невараси остонада кўриниши билан чол буюрди:

- Қоғоз-қалам опке.

Бир оздан сўнг невара икки варақ дафтар кўтариб келди.

- Ўтириб ёз. «Хурматли ўғлим Илҳомжон... Ёздингми? Тез-тез ёз... Хўш... Сен ёзавер, ҳатоси бўлса ўзлари тўғрилаб олади... Илҳомжон, болам, сен менинг ёлғиз ишонган тоғимсан. Мени гўрида тинч ётсин десанг Баҳромни ёлғизлатиб қўйма. У бир колхозчи одам. Бошига ташвиш тушганда қаердан нажот топишни билмай довдираб қолади. Мен учун-ку ҳар қандай давлат ишидан кўра ака-укачиликларинг муҳим. Лекин укангга бир суянч керак. Шусиз хароб бўлади. Уни қанотинг остига ол. Хизмат вазифанга зид бўлса ҳам укангни ҳар томондан қўллаб-қувватлаб тур.. Бўлди... Тўхта. Хурмат билан отанг», деб ёз тагига. Бор энди. Отангни чақир. Тез етиб келсин. Уф-эй...

- Баҳромжон, - деди бир неча дақиқадан кейин шошиб етиб келган ўлига қараб ҳансираб нафас ола бошлаган чол. - Менинг сенга васиятим... Мен ўлгандан кейин... биронтаси суриштириб келиб қолиши мумкин. Шунга кўкнорини ҳеч қим кўрмайдиган жойга яшириб қўй. Менга қолса ҳовлимиз тўридаги комсознинг отхонаси бор-ку, ўшанинг бир бурчига кўмиб қўйганинг маъқул. То келган одам бу уйдан қидирган нарсасини тополмасин. Шунда акангнинг йўли очиқ бўлади, иншоолло... Қўй, гапимни бўлма. Бугундан ўтмасан. Сарик қизлар яна чақираяпти. Лекин сен менга ваъда бер, керак бўлса қасам ич, акамди бугун-эртан чақирмайман де. Одамларнинг гапиниям қўй. Акангни чақирма. Иши бор экан, шуни битириб олсин. Кейин келар, йигирмамами, қирқимгами. Келганда манов хатни бериб қўй... Бўлди... Васиятимни унутма... Аканг каттарса сениям ёздан чиқармайди... Бўлди...

Кечга бориб чол узилди...

1988-1996 йиллар

Холмуҳаммад ТОҒАЙМУРОД

СЕН ЯШАЙВЕР,

ТУЛЛАЙВЕР, ВАТАН

КЎЗЛАРИМДА ОЙ БАЛҚДИ-ЕЙ...

Жарқўрғонда ой балқди,
Кун оқшомга дўнди момо.
Тирикликнинг шўх саси,
Бир зумга тинди момо.

Аёз экан, ўх дилдирадим,
Устим пича юпундир момо.
Шу кунларда неварангизга,
Фаму алам тўқиндир момо.

Сўлди гулзор, ўрнидаги
Колганлари кукундир момо.
Кукунларда ёғиб олиб,
Чархи-дундан ўқиндим момо.

Кўнгил мисли ойна экан,
Дарз етди-ку, синди момо.
Ўзинг шоҳид, айт дунёда,
Кимнинг бағри бутундир момо.

Кўзларимда ой балқди-ей,
Дил оқшомга дўнди момо.
Сулвлари ўтда ёқди-ей,
Севмагайман ҳеч энди момо.

Жарқўнғонда ой балқди,
Сойда ой окди момо.
Юрак кема, жисмимизда,
Гулобу май қалқди момо.

Тундай забун кечаларим,
Ишққа оға тутиндим момо.
Ишқ билмаса магар мени,
Узлат сари чекинғум момо.

ОШИК

Ёр-ёр янграганда сенинг тўйингда,
Албат менинг гулим сўлган бўлади.
Баҳор айёмининг қай бир онда,
Бил менинг паймонам тўлган бўлади.

Дард, оғриқли хаёлман гоҳо,
Баъзан у ҳам йитар, йўқолар.
Сўнгсиз ва ададсиз оташ қўйнида,
Ҳиссис таним ёнар, ўт олар.

Ўчар, култепага айланар гул тан,
Куйдириб заминни куйган Фарёдим.
О, сен-да яшайвер, гуллайвер Ватан,
Ҳаргиз сенга озор бермагай хоким.

Эпкилар эсажак сенга андармон,
Майин сочларингни силаб, сийпалаб.
Мен эса қайдадир юрган бўламан,
Сенга шўх табассум, фараҳлар тилаб.

Шамолми, тўзонми бўлиб кезаман,
Ўтган у кунларим, тунларим сенсиз.
Хотир уйғонар дилдан сезаман,
Нимадир, нимадир қолганин менсиз.

*Холмуҳаммад ТОҒАЙМУРОД. 1972 йили
Сурхондарё вилояти, Жарқўрғон туманида
туғилган. Айни пайтда Термиз Давлат
университетида ўқиш билан бирга «Сурхон тонги»
рўзномасида ишлайди. «Ёшлик»да биринчи чиқиши.*

Эрнўлат БАХТ

БАҲОР ЮРАКЛАРДА

БОШЛАНАВЕРАР

ЭШИГИНГНИ ЧЕРТДИМ

Эшигингни чертдим садо бўлмади.
Мен адо бўлдим индамасликдан.
Ит бўлиб остонангда
Умид занжирига бойланиб ётдим.
Бир бора чиқмадинг бошим силашга.
Энди юлдузга айланаман,
Заминга энг яқин юлдузга.
Шомдан тонгга қадар
Тимдалаб чиққум
Нурли бармоқларим билан дарпарданг.
Кўрмайсан
Деразангдан маъюс боққан маҳзун ёқтини.
Такабурсан.
Қарамоқ истайсан буюқлар томон.
Хаёлингга ой, орзунгда қуёш.

Уларми?!
Сендан-да такаббур.
Эгилиб боқмоқдан ор қилар улар
Пастқам кулбанг деразасига.

ЭНГ СЎНГИ...

«Севаман» сўзини айтолмам сенга
Чўзсам-да қўлларим етмас бўйингга.
Яхшиси тераклар айтсин бу гапни
Бўйлари бўйингга келар муносиб.

Энг сўнги видони айтсин печакгул,
Энг сўнги ўпични олсин чумоли.
Мен-ку, ўполмайман сени ҳеч қачон,
Чумоли лабидан кичик лабларим.

КАЙҒУРИШ

Чаманимда хуррам чечаклар,
Бир кун менга виро айтади.
Боғда мехмон бўлган булбуллар,
Дилни ғашлаб ортга қайтади.

Бу табиат низоми, балки,
Борлиқ унга этар риюя.
Бугун куёш, эртага булут
Бошимизга солади соя.

Чўзиб бўлмас умр муддатин,
Пешонада қисмат ёзиғи.
Пайти келиб, ўкинма кўнглим,
Тамом бўлар жоннинг озиғи.

Шу боисдан тинчимайман ҳеч,
Гоҳ фалакда, гоҳ эса ерда...
Мен курашиб яшайман жисмим
Яшолмаган ҳаётни шеърда.

Эрнўлат БАХТ (Эрматов Пўлатбек Бахтиёр ўғли) Урганчдан. Хоразм ойнаи жаҳониди муҳаррир бўлиб ишлаш билан бирга ТошДунинг журналистика куллийетида сиртдан ўқийди. 1996 йилги «Энг яхши асарлар болаларга» республика кўрик танлови голиби. «Ёшлик»да илк бор чиқиши.

МЕН ЎЗИМНИ ШОИР ДЕМАСМАН

Сочларимда бир тутам оқни
Кўриб онам йиғладинг нечун?
Ахир умрим зулматларида
Оқармоқда сочим шеър учун.

Шеър дардига оқарган сочни
Фахр билан тарайдилар кам.
Мен ўзимни шоир демасман
Оқаргунча суякларим ҳам.

ҚИШДА

Ҳали қаҳратоннинг қаҳри қайтмаган,
Оёқнинг остида қарғанади қор.
Дўндик куртакларни уйкуга ўраб,
Довуллар уввиллаб турибди бедор.

Чексиз далаларга кўкламни кўмсаб
Нигоҳларинг ғамгин ташланаверар.
Кел, жоним, табиат ухлаган билан
Баҳор юракларда бошланаверар.

ОЛИС-ЯҚИН ОВОЗЛАР

Фармон ХУДОЙБЕРДИЕВ

ИСТИҚЛОЛ ИМ КУЁШДЕК МАНГУ

ЮРТИМНИ КУЙЛАЙ

Буюк Турон юртимни куйлай
Қўлга олиб олтин созимни.
Истиклолнинг дostonин сўйлай,
Жаҳон, тингла хур овозимни.

Бугун хурман, тошқин дарёман,
Истиклол-ла юксалди бу соз.
Шеър ишқиди ҳадсиз дунёман
Мен элимга бўлиб жўровоз.

Чириб битган қуллик занжири
Парча-парча бўлиб сочилди.
Лойдан чикқан булоқ сингари
Удуг элнинг кўзи очилди.

Ҳар қадамда асрий ютуқлар,
Буюк Турон қурмоқда элим,
Аждодларнинг йўлини тутиб,
Тулпорини сурмоқда элим.

Умри бокий куёшдек порлаб,
Истиклолим, мангу қоласан.
Киёсингга лолман, хуррият,
Сен бамисли сўлмас лоласан.

САМАРҚАНД

Фазоларга парвоз этдим мен,
Юлдузларга зумда етдим мен,
Тақдиримни сенга битдим мен,
Она шаҳрим, бахтим, Самарқанд.

Кўзимдаги нуримсан ўзинг,
Энг бебаҳо дуримсан ўзинг,
Қалбимдаги кўримсан ўзинг,
Тонг юлдузим, тахтим, Самарқанд.

Уч минг йиллик куёшим ўзинг,
Бахт чашмаси, кўз ёшим ўзинг,
Кўкни ўпган тик бошим ўзинг,
Дилимдаги аҳдим, Самарқанд.

Юлдузларинг порлар тинимсиз,
Зафарларга чорлар тинимсиз,
Қўлда янграр торлар тинимсиз,
Сен очилган баҳрим, Самарқанд.

Қанотингда самога кўчдим,
Сен туфайли фалакка учдим,
Коинотни бағримда кучдим,
Навқиронсан, фаҳрим, Самарқанд.

Пастдаргом

Тўлқин АЛИМАРДОНОВ

ТОТАЛИТАРИЗМ ИЛАТИ ҲАҚИДА ЎЙЛАР

Мустақиллик қадимий давлатчилигимизни тиклаш йўлида қатта имкониятларни яратиб берди. Анъаналарни тиклаш ва унга таяниш, дунё давлатлари тажрибасини ҳисобга олиш, мустақил, ўзига хос давлатчилик йўлидан бориш ниҳоятла муҳим аҳамиятга эга. Бугунги давлатнинг бош ислохотчи сифатида инсон манфаатини ҳимоя қилиш, кучли ижтимоий сиёсат олиб бориш борасида қабул қилаётган ҳамда амалга ошираётган тadbирлари бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида ўзининг самарасини бермоқда.

Бу улуг ишни амалга оширишда давлатнинг ўзига хос ўрни бор. Бунда давлатнинг қандай шароитда, хусусан, мустақил ёки қарам ҳолда сиёсат олиб бораётганлигига жуда кўп нарса боғлиқ.

Жамиятда «Сиёсат» тушунчаси турли хил талқин этилади. «Демократик сиёсат» ва «Тоталитар сиёсат» тушунчалари ўзига хос мазмун ва моҳият касб этади. Тоталитар сиёсат ёки тоталитаризм жамият ҳаётидаги муҳим феномен сифатида, уни асримизгача ва бизнинг асримизда ҳам кўпгина сиёсий мутафаккирлар, талқинотчилар, файласуфлар урганишган. Кўпгина талқинотларда «тоталитаризм - инсонни эркинлигидан маҳрум этишнинг олий меъёри ёки энг охириги чегараси» деб ҳисоблашди.

Тоталитар ҳаракат оммага синфий, гуруҳий аниқлик мавҳум бўлганлиги туфайли аниқ мақсадлар қўйишда, ундаги бир томонламаликда, мақсадга эришишда кўринади. Омма нима? Омма бефарқлик, лоқайлик туфайли манфаатлар умумийлиги асосида шунчаки амалиётда бўлган сиёсий инсонларнинг кўп сонли гуруҳидир.

Оммага биргина умумий жиҳат бўлиб, шундан иборатки, у ижтимоий тузилишидан ташқари турали ва нормал сиёсий жиҳатдан ўзлигини англамаган бўлади. Инсонлар уртасида соғлом инсоний муносабатларнинг йўқ бўлиши тоталитар режим, тартивлари ўрнатилишининг асоси бўлиб қолади.

➤ Октябрь тўнтариши жамиятда тоталитар режимни ўрнатиш мақсадида амалга ошди.

Тоталитаризм ижтимоий онгда ҳам ўз ифодасини топади. У муайян ғоя асосида шаклланади. Бунга: диний, синфий, миллий, ирқий, гуруҳий ғоялар мисолдир. Бу ғоялар жамиятни бошқаришнинг мақсадига айлангандан кейин унда тоталитар хусусият намоён бўла бошлайди. Ғоянинг

моддийлашиши, яъни омманинг эътиқодига айланиши муҳим рол ўйнайди. Бунинг учун эса маълум маънода лидер кучларига эҳтиёж сезилди. Лидер ўз фаолиятини муайян сиёсий партия орқали амалга оширади. Партия эса ўзининг қатъий ички тартиб-қоидаларини ўрнатади: а) партияга қабул қилиш ва чиқаришда; б) партия аъзоларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилашда; в) партиявий интизомни ўрнатишда.

Тоталитар жамиятда Э. Фромм айтганидек инсон нафақат индивидуал психология, айти пайтла оммавий психологиянинг ҳам қули бўлиб қолади. Бундай жамиятда «индивид» ўзлигини йўқотади.

Чоризм ва Совик Шуро ҳукуматининг Ўзбекистонга нисбатан утказган сиёсатидаги умумий мақсад шундан иборатки, ҳар иккаласи ҳам «марказ манфаати» устуворлигини сақлаб қолган ҳолда Туркистон ва Ўзбекистон халқ ҳўжалигини Россиянинг ягона ҳўжалиги билан боғлаш ва унга буйсундиришдан иборат бўлган.

Ҳар бир халқ ўз хоҳиш-иродасига кўра муайян жамият қуриш йўлини танлаши, бу унинг миллий хусусиятлари, тарихий анъаналари, давлатчилик ва жамиятнинг ривожини йўлидаги табиий ривожланиш қонуниятларига тўла мос келиши ва уни ўзида ифода этиши зарур.

Ўзбекистон Республикасининг ривожланишида ҳам 1991 йил 31 август ана шундай тарихий бурилиш йили бўлди. Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигини эълон қилди. Бу Ўзбекистон халқларининг хоҳиш-иродаси билан тўла мувофиқ келгани натижаси бўлиб, асосий мақсад Ўзбекистонда бозор муносабатларига асосланган мустақил, демократик, ҳуқуқий давлатни ва фуқаролар жамиятини барпо этиш ҳамда мустақамлашдан иборат.

Мустақилликнинг ҳозирги босқичи ҳар бир инсондан юқори даражада филойдик, ишга маъсулият талаб этади. Ўз мустақиллигини қўлга киритган ёки мустақил тараккиёт йўлини танлаган ҳар бир халқ шу босқичдан ўтган.

Ҳозирги ўтиш даври, мустақилликни мустақамлаш вазифалари, яъни фаровонлик, бекаму-кўст ейиш-ичишга асосида эмас, мустақилликнинг афзаллигини чуқур англаш, миллий ғурурни шакллантириш ва мустақамлаш, юксак ватанпарварлик туйғуларига асосланали. Буни англаш, ҳис этиш зарур.

Азим СУЮН - 50 ЁШДА

Мен Жанублан Зарафшон водийси билан, Шарклан Сангзор дарёси водийси ва Шимоллаан Қизилқум чўллари билан чегараланган Нурота тизма тоғларининг катта бир дарасида хаво очик кунлари Қарокчи тоғ тепасидан беш ханжардай яркираб кўриналган Бешбармоқ қояларининг Самарқанд тасарруфи тарафидаги сув окими бўлаёб жойлашган Накурт кишлоғида ўсганман.

Хуллас, отамнинг қирк ёшида тилаёб олинган фарзанди камина беш-олти ёшимдаёқ унинг инжик ҳамроҳига айланганман. Гап шундаки, отам катта саводхон бўлишига қарамай «қулоқнинг ўғли» бўлганлиги учун мажбурий равишда унга чўпонлик таёғи судратилган эди. У пода боқарди. Кечаю кундуз мол орқасидан юрарди, мен эса ундан ажралмасдим. Бирга тоғу тош, лада-лашт, кир-адир кезардим. Ана энди денг, ўша беш-олти ёшимданок бахшиларнинг, сўзонларнинг, чўпон-чўликларнинг, йилкичиларнинг, овчиларнинг, утинчиларнинг, гўялааларнинг, мўлтониларнинг, йўловчиларнинг, тоғ ишқибозларининг афсуслар тўла ғаройиб турли-туман хикояларидан, суҳбатларидан, гурунгларидан баҳраманда бўлганман.

Менга бора-бора отам билан пода орқасидан юравериш жонимга тегиб, бобом мулла Суюн паноҳига ўтиб кетдим. Унинг хикояларини эшитиш мароқли кеча бошлади. Бобом Бухорода «Мир-араб» мадрасасини битирган, бой ўғли, бой, «босмачи», «қулоқ» бўлиб камалиб кетган ва не-не савлодарни бошидан кечириб, Катта уруш арафасида омон-эсон Накуртга қайтиб келганли.

Ў, у йиллар... Шом тушиши билан бобомнинг тошдан яккаю ягона, дуудан қорайиб кетган уйига (уйнинг уртасида сандал ҳам кўйилмаган тош ўчоқ бор эди) суҳбатталаёб кексаю ёш йиғиларди. Лампачирок липиллар, киш кечалари ўчоқда тараша чўғи ловилларди. У Аҳмад Ясавий «Ҳикмат»-ини ўқиганда бутун олам унутиларди. Китобхонликлар, суҳбатлар, гурунглаар гоҳида тонгтача давом этарди. Эҳ-хе... бу кечаларда нималар сўзланмасди, нималар эсланмасди.

Хуллас, менинг болалигим, ўсмирлигим, ёшлигимнинг кўп қисми Нурота тизма тоғларини гоҳ пиёла, гоҳ уллова, гоҳ милатик кўтариб, гоҳ салтанг ишқибозлик ила кезишда ўтди. Бундай кезишлар, ишқибозликлар мени хануз тарк этган эмас. Кўриб-кўриб кўзчил буласан. Ўйлаёб қарасам, жуда кўп ғаройиб воқеаларни, саргузаштларни бошдан кечирган эканман. Қузларим кўриб, қулоқларим эшитган экан.

Кейин... кейин асқар бўлдим. Тошкент Давлат лорифунунининг журналистика факультетини битирдим. Фафур Ғулом номидаги Алабиёт ва санъат нашриёти, Ўзбекистон Матбуот Давлат Кумитаси, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси, «Халқ сўзи» газеталарида хизмат қилдим. Айни пайтда «Ўзбекистон овози» газетаси Бош муҳарририман. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси депутатиман. Пешонамни Мустақиллик ёруғ қилган шоирман! Жаҳон Маданият ва Санъат Академияси аъзосиман. Шеърларим, шеърини туркумларим турк, инглиз, араб, рус, қозок, тожик, қирғиз, туркман, қорақалпоқ, тува ва бошқа тилларда чоп этилган.

Энди сўнги гап: бурнимиздан баланд гапиролмаймиз, кўзим етмаган жойга сўзим етсин. Ҳали орзу-аёмолларим, муроду мақсад, ниятларим дунё-дунёча. Эл билан беллашмайлик, эл билан тиллашмайлик, сирлашмайлик, иншооллоҳ, бу қисмат умрлик ёр бўлмай.

Азим СУЮН

КУЗ

Салқин тушиб қолди тоғлар бағрига,
Вазмин кўтарилар дарадан тумон.
Эл-юрт кўчиб энди тоғ этагига,
Ёзги чорбоғларда намхушдир хазон.
Кеч қолган чўпон ҳам ҳайдар сурувни,
Серка йўл бошлайди чалиб қўнғирок,
Жаранглаб турар у узок ва узок,
Уфқларга сингиб кетар охири...

* * *

Мен шу халқ фарзанди, базми, тўйида
Қамишдан бел боғлаб хизмат қилгум соз,
О, халқим тўйлари, жоним кўйингда...
Кўпкари урроси ёдга тушди боз -
Боболарнинг ўтли юраги, қони,
Шу шонли майдонда бўлур намоён.
Хей, бўм-бўш қолмасин бу қадим майдон,
Танти чавандозлар, гуркиранг, қани!

* * *

Меҳнат эса менга ҳамиша ҳамдам,
Инсон учун бурч у бизнинг замонда.
Эркин, озод сеҳри қадам-бақадам
Жонга сингиб борар дориламонда.
Агар кимга буюк мақсад бўлса ёр,
Кимда орзу бўлса эзгу, бепоён,
Унга қанот берар муборак Ватан,
Ким бизнинг сафларда бўлса барқарор.

* * *

Эрта саҳарлар, хей, салқин саҳарлар,
Чашма елларидай сарин ва латиф,
Сайёд шошиб ўтар бундай саҳарлар,
Ҳаёлида семиз ўлжасин тутиб.
Йилқи уюрлари қулоқларини
Динг қилиб шарпага тикилиб турар.
Сўнг бирдан ўзларин дарага урар
Қолдириб хазонрез ўтлоқларини.

БУ ДУНЁНИНГ ЖАННАТИ - ТОҒЛАР

Бу дунёнинг жаннати - тоғлар
Мени чорлар бағрига бот-бот.
Кучоғида кезганим чоғлар
Замзамадай суюмли ҳаёт.

Гиёҳ битмас тоши-да гўзал,
Кўз ёш сўрар митти киёғи.
Рангларининг олдида ўсал
Мусаввирнинг хил-хил бўёғи.

Ҳаво эмас, оҳу сути бу,
Симираман - дардимга даво.
Зиркиратиб юракни, «оҳ, у...» -
Каклик сайрар - туманлар аро.

Жилғалардан алқордай сакраб,
Тирмашаман қоялар сари.
Тошдан тошга учар ҳаққалаб -
Тоштўрғайлар - тоғ парилари.

Унутаман нимадир андух,
Хайқираман, йиғлаб-қуламан.
Адо қилар девона бир рух,
Бир кун ўлсам... тоғда ўламан.

1990

ОЙБЕК

Эсингизда бўлса, ўтган сонда Носир Фозиловнинг «Мунаввар лаҳзалар» китобидан устоз Абдулла Қаҳҳор ҳаёти ва ижодига оид қизиқарли ҳангомалар билан танишган эдингиз. Ваъдамизга биноан китобдан парчалар беришда давом этамиз. Бу гал навбат - Ойбекка...

ТАХРИРИЯТ

ҚАРДОШЛАР

Ойбек домланинг олтмиш йиллик тўйи Санъат саройида нишонланганидан ўн-ўн беш кунлар ўтиб, Собит оға билан Марям опа у кишинининг уйларига муборакбодга келишди. Шу баҳона бўлиб, биз Азиз Абдураззоқ иккимиз меҳмонларни бошлаб Ойбек домланикига бордик. Ойбек домла хурсанд бўлганидан уларни ўтказгани жой тополмай қолди.

Меҳмондорчилик ўрталаб қолганида Собит оға билан Марям опа Ойбек домланинг елкаларига кизил бахмал тўн ёпиб, бошларига қозоқи гулдор дўппи кийгазишган эди, домланинг кўзлари ёниб кетди. Тўнни кийиб, бутун ҳовлини айланиб, болаларига, келинларига кўз-кўз қилиб чиқди. Кўрсангиз худди ёш бола дейсиз.

Сўнг Собит оға Ойбек домладан изн сўради:

- Муса, энди бизга рухсат бер, - Марям опага қараб қўйиб, гапида давом этди у. - Биз мана бу Сароёғочдаги санаторийга даволаниш учун келган эдик. Эртароқ бормасак киритмайди. Докторларнинг тартиби шунақа экан...

- Қолмайсизми? - деб мулозамат кўрсатди Ойбек домла. - Қолинг...

- Қўниб кетинг, деяптилар, - деб домланинг гапига аниқлик киритди Зарифа опа. - Эртага борсаларинг ҳам бўларди.

- Энди борайлик. Тагин келармиз. Бу ерга Сароёғоч яқин экан-ку, - деди Марям опа. - Зерикиб қолсак келаверамиз.

- Келинлар.

Хуллас, меҳмонларга рухсат тегиб, дарвозахонага яқинлашганларида Ойбек домла шашт билан Собит оғанинг олдидан кесиб чиқди-да, ўша ерда боғлоғлик турган каттакон қора қўйни кўрсатиб:

- Енг! - деди. Ҳамма хайрон бўлиб қолди. Тўғри-да, тирик турган қўйни қандай қилиб ейди?

Ойбек домланинг гапиролмаслигидан, гапирса ҳам қийналиб гапиришидан яхшиямки

Марям опанинг хабари бор экан.

- Шўрлик... Мана бу қора қўйни сўяйлик... Насибангизни еб кетинглар, деяптилар, - деди Собит оғага қараб.

Собит оға қисик кўзларига ёш олиб, Ойбек домлани маҳкам кучди...

ҲЕЧ КИМ БУНДАН ОШИРОЛМАЙДИ

Ойбек домла «Улуғ йўл» рўмонини ёзиб бўлиб, навбатдаги Бухоро ҳақида ёзилажак асарига маълумот тўплаб юрган чоғларида анча чарчаб, асаблари бўшашиб қолибди. Шунда зийрак Зарифа опамиз домлани машаққатли ишларидан чалғитиш, бироз дам бериш чорасини қидира бошлабди. Ўйлаб-ўйлаб шундай қарорга келибди: домлани стадионга - футбол томошасига олиб бориш керак!

Эсингизда бўлса, олтмишинчи йиллари футболимизнинг обрўси жуда баланд эди. Стадионга одам сиғмай кетарди. Хуллас, опа домлани бир амаллаб кўндириб, стадионга олиб борибди. Футбол бошланибди. Домла ҳеч нарса билан иши бўлмай, атрофдаги шинавандаларнинг кийкириқларига ҳам, хуштакбозликларга ҳам, ҳатто ёнгинасида ўтирган Зарифа опага ҳам парво қилмай, миқ этмай ўтираверибди. «Ўйин ёқди шекилли. Хайрият-э», деб опа ҳам хурсанд эмиш. Бир маҳал денг майдон ўртасида Красницкий бир тепган экан, копток осмони фалакка чиқиб кетибди. Шунда домла ҳаяжонланиб кетиб, ўрнидан шартта турибди-ю:

- Тур, Зарифа, - дебди опанинг тирсагидан тутиб. - Бўлди, мана шуниси ютди. Энди ҳеч ким бундан оширолмайди.

ҚАЙСИ ОЙБЕК

Эллигинчи йиллари уюшмамизга Ойбек домла раислик қиларди. У пайтда бизлар

биринчи, иккинчи курс студентлари, ишимиз бўлса-бўлмаса уюшмага бир бориб айланиб қайтар эдик. Ҳеч бўлмаса, биронта катта ёзувчини узоқдан кўриб томоша қилардик. Назаримизда улар илоҳий кишилар эди. Биз учун уларнинг юриш-туришлари-ю, бир-бирлари билан гаплашганларида ҳам қандайдир сир-синоат, ибрат бордай эди. Ҳеч кимни кўрмаганимизда ҳам уюшманинг иккинчи қаватида «Ёзувчи» деган деворий газета осифлик турар, ундаги ҳазил-мутойибаларни, расмчи чимдишларни ўқиб маза қилардик.

Бир куни борсак, ўша деворий газетанинг ёнгинасида йирик-йирик ҳарфлар билан ёзилган каттакон эълон осиб қўйилган экан. Ҳаммамиз ўша эълонга ёпирилишдик.

Э Ў Л О Н

Бугун кеч соат олтиларда, Ҳамид Олимжон номидаги клубда О Й Б Е К нинг «ОЛТИН ВОДИЙДАН ШАБАДАЛАР» романининг муҳокамаси бўлади. Маърузачи - Иззат СУЛТОН.

Қизиққан ўртоқларнинг келишлари сўралади.

РАҲБАРИЯТ

Эълонга ёпишиб турсак, кимдир бикинимга туртди.

- Ойбек домла келяптилар.

Ҳақиқатан ҳам шундай саратон кунларида эгниларига қора костюм кийиб олган, қора буйра сочлари хурпайиб, қора мағиздан келган лўппи юзлари иссиқдан бўғриқиб, шифға терга тушиб кетган Ойбек домла шундоққина орқамизга келиб тўхтадилар-у, эълонни кўриб, ҳаяжондан аслида тим қора катта-катта кўзлари чакнаб кетди.

- Хў, ёзибдими, а? Қайси Ойбек?!

Кимдир пиқ этиб қулиб юборди. Бизлар қотиб турардик. Қулиш қаёқда! Ўзбек адабиётида Ойбек битталигини ҳам, бу романни ўзи ёзганини унутиб қўйгани ҳам биз учун сеvimли ёзувчимизнинг ўзига хос фазилати бўлаб туюлар эди.

ЕБ КЎЯДИ

Ҳайдарали Ниёзов иш юзасидан Ойбек домланикига тез-тез бориб турар эди. Гап шундаки, бу пайтда домла «Қуёш қораймас» рўмонини ёзаётган, Ҳайдар ака эса уни бобма-боб ундариб келаётган эди. Ҳар бориб келганида биронта қизиқ гап топиб, уни бизга завқ-шавқ билан гапириб берарди. Бир куни борса Ойбек домла академияга - мажлисга шошилиб турган экан. Ҳайдар ака иш юзасидан наридан-бери гаплашиб, рўмоннинг битган қисмини олиб, энди отланаётса, Зарифа опа тўхтатибди.

- Ҳайдаржон, домлангиз ҳам отланаяптилар. Машинада ташлаб ўтарлар, шошманг.

Бу пайтда домланинг корейс шофёри зулукдек «ЗИМ»ни ювиб-гараб эшик олдига кўндаланг қилиб, кутиб турган экан. Бир маҳал севиз кучуги ҳам чиқиб, худди «яхши бориб келинг», дегандай домланинг оёқларига сурканибди. Домла Ҳайдар аканинг ҳавас билан қараб турганини кўриб:

- Олинг... Боқинг сиз, - дебди кучаниб.

- Итимиз бор, домла, - деб мулозамат қилибди Ҳайдар ака. - Агар керак бўлмаса шофёрингизга бера қолинг.

Шунда Ойбек домла ҳаяжондан аслида катта кўзлари яна ҳам каттайиб:

- Хў... бўлмайди! Еб кўяди!.. - деб кучугининг олдини тўсиб, худди ҳозир сўйиб еб кўядигандай пана қилибди.

Корейс шофер бечора ўзбекчани тушунар экан шекилли, домланинг ҳолатига беозоргина қулиб кўя қолибди.

ҚОРАҚАЛПОК

Бир куни уюшмага консультант Абитой оға Турумбетов устидан шикоят келибди. Текшир-текшир бошланиб кетди. Ўша текширув комиссиясида камина ҳам бор эди. Энди нафсиламбрини олиб қараганда бечора Абитой оға консультант бўладиган сиёки йўқ одам эди. Айниқса шеъриятга! Менинг кўлимга тушган хатларнинг бирини ўқиб, роса қулганман. Бир бечора шоир жўнатган шеърида «бухоролар» деган сўз ишлатган экан, Абитой оға унга шундай жавоб қилибди: «Бизда битта Бухоро деган шаҳар бор, ўнта эмас...» Шоир жўнатган матнда «бухоролар» деган сўз «фуқаро» маъносида, Абитой оға эса «шаҳар» маъносида талқин қилган эди. Хулласи калом, ўзбек шеъриятига қорақалпоқ шоири маслаҳат берадими, ўрнига бирон бир саводхон шоир топиш керак, деган андишада Абитой оғани ишдан бўшатадиган бўлиб қолишди.

Ўша кунлари нима ҳам бўлибди-ю, Ойбек уюшмага кириб келибди. Домланинг гуриллаб турган кези. Қорақалпоғистондан СССР Олий Советига депутат, раисимиз Яшин аканинг олдиларига кириб, столни чертиб «сами-сами»деб ўтирибди-да, бирдан тутилиб, кучаниб: «Қорақалпоқ!» - деб юборибди. Домла яқинда Қорақалпоғистонга, сайловчиларнинг хузурига борганини айтмоқчи бўлган шекилли-да! Шунда Яшин ака ўрнидан туриб, Ойбек домланинг елкасига қўлини қўйибди.

- Тушундим, Ойбекжон, тушундим.

Яшин аканинг тушунгани шу бўлибдики, хойнаҳой Абитой Ойбекнинг олдига шикоят қилиб борган. Уларга депутат-ку, ахир, деб ўйлаб, эртасигаёқ Абитой оғани ўз ўрнига тиклаб қўйибди.

УСТИНА

Огаҳий ўзбек тасаввуфий лирик шеърятининг ривожига муҳим ҳисса қўшган адибларимиздан. Айниқса, шоирнинг ғазалиётида тасаввуф ғояларининг мумтоз ифодасини кўриш мумкин.

«Устина» радибли ғазал Огаҳийнинг энг етук ва машҳур асарларидандир. У ишқ мавзуида, васф ва изҳор услубида битилган якпора ғазалдир. Ғазалнинг машҳурлигига, мухлисларнинг қизиқиши, ҳайратига сазоворлигига сабаб унинг юксак бадиий маҳорат билан ёзилганидир. Унинг ашулага айланиб, қўш санъат обидаси сифатида шуҳрат қозонган ҳам шу боисдандир.

Ғазалнинг биринчи байти теран мазмун ва нодир шеърый санъат асосига қурилгани туфайли хусни матлаъ даражасида сайқал топган:

*Мушкин қошининг ҳайъати ул чаими
жаллод устина,
Қатлим учун «нас» келтирур «нун» элтибон
«сод» устина.*

Адабий мақсад маъшуканинг қоши ва кўзини васф этишдан иборат. Лекин Огаҳий қуруқ мадҳу таъриф йўлидан бормайди. Ҳайратомуз бадиий манзара яратеди. «Мушкин қош», яъни қора ва нафис қош туклари «чашми жаллод» - жаллод кўзлар атрофида ҳайъат аъзоларидек саф тортишган. Кўзнинг қатл этувчи, жон олувчи жаллод сифатида тасвирланиши анъанавий ҳолат. «Мушкин қош» ибораси ҳам анъанавий. Бироқ мушкин қош тукларининг ҳайъат сифатида жонлантирилиши ва жаллод кўзлар билан иттифок туздирилиши Огаҳийнинг ижодий кашфиёти - новаторлигидан далолатдир. Новаторликнинг қиёмига етган ҳосиласи шундаки, қошлар кўзлар билан иттифок тузиб, ошиқни қатл этиш учун ҳукм чиқарадилар. Бунинг бадиий ифодаси ҳам жуда мароқли. Бунда шоир ҳарфий ўйинлар санъатидан фойдаланади. Қошнинг «нун» ҳарфига қиёсланиши, кўзнинг эса «сод» ҳарфига таққосланиши ҳам адабий анъана. Лекин камдан-кам санъаткор ушбу анъанани уддалаб амалга оширолган. Боз устига, Огаҳий қош ва кўзнинг иттифоқини ифодалаш учун уларни - («нун» элтибон «сод» устина) остин-устин жойлаштиради. Ҳаётда ҳам қош билан кўз шундай жойлашган, ҳамжиҳат ҳаракат қилувчи аъзолардир. Шунда икки ҳарфнинг бирикувидан «нас» сўзи вужудга келади. Араб тилидаги

«нас» сўзи эса қатл учун чиқарилган ҳукм баён этилган хатни англатади. Байтнинг ғазалхон учун сирли ва сеҳрли жиҳати ҳам шунда. Демак, қошлар ҳайъати жаллод кўзга ошиқни қатл этиш тўғрисида шафқатсиз фармон - фатво беради. Байтдаги ушбу бадиий манзара ҳаётийлиги, табиийлиги, ишонарлилиги билан таъсирчан ва гўзалдир. Ушбу бир байтда бир асар мундарижаси қамровидаги мазмун мужассам.

Иккинчи байт қомат ва чехра тасвирига бағишланаркан, шоир «қомати зебо» сифатлаши билан қаноатланмайди. У ўхшатиш учун севиқлининг бўйи билан юзидек яқвужуд гўзалликни табиатдан тополмайди. Шунинг учун боғдорчиликдаги «пайванд» усулини ғазалга олиб қиради. Гул - ёрнинг юзидек ёниқ ва чиройли, лекин унда шамшод дарахтидагидек кўрмак қомат йўқ. Шамшод қишин-ёзин, умрбод ям-яшил яшнаб турадиган хушқомат дарахт. Бироқ ёрнинг гулун чехрасидек гул очмайди. Табиатда гулни шамшодга пайванд этиб ҳам бўлмайди. Мухлисида қадди шамшод ва гулун юзнинг бир вужудга мужассамлиги тасаввурини уйғотиш керак. Шунда шоир тахайюл қудратидан фойдаланади ва ғазалхонга: «Агар шамшоднинг устига гул пайванд бўлганини кўрмаган бўлсанг, бундай мўъжизани табиатдан изламай ҳам қўяқолгин-да, ёрнинг зебо қоматига ярашиқ гулун юзини томоша қил!» дея мурожаат этади:

*Қилгил тамошо қомати зебоси бирла оразин,
Гар кўрмасанг гул бўлгонин пайванд
шамшод устина.*

Юкоридаги байтлар, асосан, ёр гўзаллигини васф этишга қаратилган бўлса, қуйидаги байтлар изҳор услубида битилган. Уларда лирик қаҳрамон аҳволи руҳияси изҳори ифодаланган:

*Нозу адову гамзаси қасдим қилурлар
дам-бадам,
Ваҳ, мунча офатму бўлур бир
одамизод устина.*

*Ман хастага жон асрамоқ эмди
эрур душворким,
Қотил кўзи бедод этар ҳар лаҳза
бедод устина.*

Ул гул юзи шавқи била шайдо кўнгул
шому саҳар
Булбулдек айлар юз наво минг навъи
фарёд устина.

Бошимга ёққан гам тошин мингдин
бирича бўлмагай
Гардун агар минг Бесутун ёғдурса
Фарҳод устина.

Бу байтларнинг бари муболаға санъати билан суғорилган. Ошиқнинг фарёду фиғон чекишича, маъшукнинг нозу адову ғамзаси бир одамзоднинг бардош ва саботи етмайдиган даражада қасд этиб, унинг устига дам-бадам офат ёғдиради. Биринчи байтдаги қатлга фармон олган қотил кўз яна жонланади, ошиқнинг хаста жонига таҳлика солиб, бедод устига бедод этади. Бояги гул юз ўзининг шавқи билан шайдо кўнгулни ўртайди ва у кеча-кундуз булбул каби юз наво ва минг фарёд чекади. Муболаға сатрма-сатр кучайиб, олий даражага кўтарилади. Бесутун - Фарҳод қазиган афсонавий тоғ. Огаҳий лирик қахрамони чеккан ғам юклари шу қадар оғирки, агар фалак Фарҳоднинг устига яна минг Бесутун ёғдурса ҳам, ошиқ чекаётган ғам юкининг мингдан бирича бўлмайди. Ғазалнинг 7, 8-байтларида лирик мундарижадан чекинилади. Фалсафий умумлашма руҳидаги байтлар битилади. Улар биринчи байтдан кам бўлмаган шохбайт даражасида вужудга келган:

Эй шах, карам айлар чоги тенг тут
ямону яхшини
Ким, меҳр нури тенг тушар вайрону
обод устина.

Хоки танинг барбод ўлур охир жаҳонда
неча йил
Сайр эт Сулаймондек агар тахтинг қуруб
бод устина.

Бу ўринда шохга мурожаат Огаҳийнинг давр ҳукмдориға қарата қўлланган. Огаҳийнинг юқоридаги сатрларда тасвирланган маъшукдан чеккан ситамлари, муайян даражада, даврдан тортган ситамлари тимсоли ҳам эди. Демак тушуниш мумкинки, шоир изҳори дард воситасида кўнглини бўшатиб олгач, шохни адолатга чорлаб, унга пурҳикмат панд айтади. Насихати куруқ бўлмаслиги учун ҳусни таълил санъатини қўллайди. Марҳамат ва мурувват кўрсатганингда, ёмону яхшига тенг муносабатда бўлгин, деган фикрини чиройли, шеърий асослаш учун офтоб ўз нурини вайрона ва обод ерларга тенг сочишини мисол қилиб келтиради. Куёшдек юксак мартабада ўтирган амалдорни Сулаймоншоҳдек тахтини шамол устига кўндириб бу оламдан елдек сайр этиб ўтса ҳам, охир-оқибатда, танаси тупрокқа айланиши ва елга созурилишидан огоҳлантиради. Огаҳийнинг бу сабоқлари бугун ва келгуси авлодлар учун ҳам фойдали умрибоқий моҳиятга эга. Шоир ғазални яна аҳволи руҳияси изҳори билан тугаллайди:

Не журъат ила Огаҳий очгай оғиз
сўз дергаким,
Юз хайли гам қилмиш хужум ул зору,
ношод устина.

Бу сатрлар ғамнинг юз лашкари хужум қилиб турганида, «зору ношод» шоир ғазалхонликни давом эттиришга журъат тополмай, сўзни мухтасар қилиб қўяқолганидан далолат беради.

Умуман, ғазал ўзига хос ички бадий қурилмасига эга, ташқи бадий хусусиятлари - қофия, радиф, лафзий-маънавий санъаткорлик жиҳатидан ҳам мукаммал асардир.

Ҳайнрих ХАЙНЕ

У ЭРЛАРДА ЖУСЛАР УСЁЖУ...

Ҳайнрих Ҳайне - Гёте ва Шиллер билан биргаликда олмон мумтоз адабиётининг уч ога-ини ботирларидан биридир, десак янглишмаймиз. 200 йиллик таваллуд тўйи яқинда нишонланган бу улуг шоирнинг шеърлари ўзбек шеърхонига ҳам кўндан таниш. Уларни даставвал Ойбек, Миртемир, кейинчалик эса Ҳайриддин Салоҳ каби шоирлар таржима қилганлар. Сўнги йилларда буюк шоир асарларини аслиятдан таржима қилмоққа интилишлар бўлаётганлиги Ҳайне даҳосини, гўзал бадиятини адабиёт муҳибларига янада ёрқинроқ намоён этиши шубҳасиз. Куйида ана шу таржималарнинг баъзиларини диққатингизга ҳавола этамиз.

ТАҲРИРИЯТ

* * *

Бўлган экан қадимда қирол
Тош юраги оқ сочу қари;
Бўлган экан қари қиролнинг
Соҳибжамол, гулдек дилбари,

Бўлган экан хушрўй маҳрам ҳам,
Довюрагу сочи кўнғирок.
Маликанинг оғир барини
Юрар экан кўтариб қувнок.

Тингла, дўстим, кўхна кўшиқни -
Шод янграйди, янграйди нолон!
Икки ёш ҳам ҳолок бўлибди,
Кучли экан муҳаббат чунон!

* * *

Тенги йўқ ёз, жазирама ёз
Юзгинангда ловуллаб, жонон;
Тенги йўқ қиш, қақшатқич аёз
Қалбгинангда бугун ҳукмрон.

Дунё иши, лекин, ўзгариш,
Ўзгаргайсан сен ҳам бегумон:
Юзларингга бир кун тепчиб қиш,
Юрагингга кирар саратон.

* * *

Ташқарида ғурубнинг сўнги
Оташидан ловуллар денгиз;
Балиқчининг кулбасида жим
Ўлтирамиз икковлон ёлғиз.

Шом кўйнида кўпчийди мавжлар,
Чорлоқлар ҳам кетарлар учиб.
Севги тўла қароқларингдан
Ёш тўқасан тиззангни кучиб.

Билагимга мана, ёш томди,
Мен тиз чўқдим эгиб бошимни;
Тикмачокдек билакларингдан
Титраб ичдим севги ёшини.

Тугатдим у ул томчиларни,
Қалб ўлганин сездим шу захот; -
Аччиқ ёши бахтсиз аёлнинг,
Заҳарлади умримни, ҳайҳот!

* * *

Ошиқ-маъшук тушганда айро
Бир-бирига узатади қўл,
Кўз ёш тўкиб айтар-у видо,
Иккиси ҳам хўрсинар бир йўл.

Бизлар эса тўкмадик кўз ёш,
Оҳ чекмадик иккимиз дилхун.
Фақат кейин, маъюс чайқаб бош,
Якка-якка йиғладик нигун.

* * *

Паст кетдингки шунчалар, охир,
Одамларга айтишдан қочдим.
Аммо чиқиб очиқ денгизга
Балиқларга сирингни очдим.

Истадимки, ер узра сени
Вафодорга мудом йўйсинлар.
Аммо денгиз кенгликлариди
Бабурдлигинг билиб кўйсинлар.

* * *

Мени қадим эртақлар аро
Имлаб оппоқ қўллари билан,
Кўшиқ айтар, чорлар бир барно
Тилсимларнинг сирли юртидан.

У ерларда ғаройиб гуллар
Товланади заррин ёғдуда.
Бир-бирига боқиб ловуллар,
Мавжланади ажиб туйғуда; -

У ерларда дарахтлар сўйлар,
Бир-бирига роз айтар бедор,
У ерларда ирмоқлар қулар,
Ҳар биттаси тордек жарангдор; -

У ерларда севги туғёни
Кўшиқларга оҳанг бахш этар.
У ерларда ҳислар исёни
Юрагингда гуриллаб кетар!

Оҳ, қанийди ул юртга кетсам,
Яшасайдим бир бор дил-дилдан.
Бир бор мени тарк этсайди ғам,
Қанот қоқсам эркин қушдек шан!

Аммо ул юрт - ширин бир армон,
Тушларимда бўлар-у пайдо,
Бир ярқ этиб, қуёш чиққан он,
Кўпик каби йитар доимо.

* * *

Мен то чўзиб юрарканман, қилмай рози дил,
Ёт ерларда оҳлар уриб, кезиб неча йил,
Кутабериш маҳбубамнинг жонига тегди
Турмуш қурди янги ишқнинг бовари билан
Бориб турган овсарларнинг овсари билан.

Менинг ёрим бирам нозик, бирам мулойим,
Хушсурати кўз олдимдан кетмайди доим.
Ёноқлари қизил гулу, кўзи бинафша,
Йилдан-йилга лов-лов ёнар, қулф
урар яшнаб.

Лекин, эвоҳ, шундай ёрни бой
бердим мангу,
Бориб турган овсарлардан овсарлигим шу.

* * *

Нечун сўлмиш бирдан атиргул,
Айтгил менга, жонгинам, нечун?
Нечун кўм-кўк майсалар малул,
Бинафшалар бош эгмиш нугун?

Нечун тилар ҳавони етим
Бўзтўрғайнинг аламли саси?
Нечун ҳаёт дарахтидан жим
Таралади мамот нафаси?

Нечун қуёш сочар совуқ нур,
Адирларга боқар хўмрайиб?
Нечун борлиқ кулранг, бесурур,
Қабр каби ётар шумрайиб?

Нечун ғариб, хастаман ўзим,
Айтгил менга, жонгинам, бу пайт?
Айтгил менга, суюкли кўзим,
Нечун мени ташлаб кетдинг, айт?

* * *

Чўққи узра чўнг қаср ҳар тун
Қоронғига тикилар мунглиғ.
Пастда эса - ёввойи учқун:
Жаранглайди икки олмос тиг.

Биродарлар чикмиш майдонга,
Томирларда қутураб газаб.
Нечун бундай ташналик қонга,
Нега қўллар тиг тутмиш, ё раб?

Гўзал бекач Лаура кўзи
Оташ солмиш диллар қатига,
Иккиси ҳам лойиқ дер ўзин
Номдор қизнинг муҳаббатига.

Қай биродар, лекин, ул сулув
Қиз юрагин забт этгай абжир?
Битишувдир - қонли олишув,
Ажрим қилгай яланғоч шамшир!

Авж олади, боқ, шиддатли жанг,
Зарб кетидан зарблар беомон.
Эй ботирлар, тўхтанг, алданманг,
Бир ёвузлик бу тунда пинҳон!

Бу не қонхўр қасрдир, эвоҳ,
Эвоҳ, қандай қонхўр водий бу?! -
Ака-ука бир-бир тортиб оҳ,
Тиг зарбидан қулайди, ёху!

Йитиб кетди нечалаб аср,
Неча авлод кирди қабрга.
Бироқ бўм-бўш қайғули қаср
Боқиб турар ҳануз адирга.

Адирда-чи, ҳар тун шу одат,
Шу мўъжиза ҳар тун рўй берар:
Ўн иккига борганда соат
Қиличлашар икки биродар.

Олмончадан Абдулла ШЕР таржимаси

Нажмиддин КУБРО

РУҲИЯТИ ДУНЁСИ

Нажмиддин Кубро, Аҳмад ибн Умар Абу-л-Жаноб Нажмид-дин ал-Кубро ал-Хоразмий (1145-1221) тасаввуфнинг Ўрта Осиёдаги йирик вакилларида бири, кубравия оқимининг асосчиси, Хивада туғилган, Миср ва Табризда тахсил кўрган, Хоразмга қайтиб дарवेशлик оқимига асос солган, сўфийликка оид бир мунча асарлар ёзган. Чингизхон қўшинларининг Хоразмга хужуми вақтида жангда ҳалок бўлган...

...Бироқ буюк ватандошимизнинг аҳли мўминларга, маънавият қадрига етувчилар учун қолдирган бемисл юксак даражадаги ҳикматлари, адабий мероси мангуликка дахлдор, авлодлар қайта-қайта ўқиб, сабоқ олгувчи бир даргоҳдир.

Кубро асарларида маънавий юксак инсон Ҳақнинг қудратини англаган сари ўзининг тобора ушоқланишини сезар экан, шу кичрайишда улуглик акс этади.

Яратувчини, табиатни англаш, уни севиш, неъматларидан суюниб ва шукроналик билан баҳраманд бўлиш нафс тўқлиги, иймон бутунлиги улуг санъат махсули бўлган инсонни ари кенгликларига кўтаради, зеро, улуг файласуф Нажмиддин Кубро камтарлик ва хокисорлик билан иймон инсон руҳига ҳам бир дўст, бир олим, бир азиз киши сифатида кириб боришига шубҳа йўқ. Қуйида Нажмиддин Кубронинг «Фақирлик ҳақида рисола»сидан парчалар ўқийсиз.

ТАҲРИРИЯТ

«ФАҚИРЛИК ҲАҚИДАГИ РИСОЛА» ДАН

Денгизлар миқдори-ю тоғлар оғирлигини билувчи, оғир булутларни юборувчи (ёмғир ёғдирувчи), ишларни бошқариб турувчи, ризқ ва умрни ўлчаб берувчи, фазл, ҳурмат ва улуглик эгаси,... камоллик сифатлари ила сифатланган, камчилик ва заволдан холи, куфр ва залолат аҳлининг гап сўзларидан (бўхтонларидан) пок Оллоҳга ҳамду санолар бўлсин. У (абадий) тирик зотдирки, ундан ўзга илоҳ йўқдир. У улуг, буюқдир. Унинг шериги ҳам, ўхшаши ҳам йўқ.

Оллоҳдан ўзга илоҳ йўқлигига унинг ягоналиги ва шериксизлигига, ўлгандан кейин тирилишига, қиёматга... савол жавоб бўлишига ишонган кишининг гувоҳидек гувоҳлик бераман. Яна шунга гувоҳлик бераманки, Муҳаммад Унинг бандаси ва элчисидир. У ростгўй, одобли ва хушхулқдир. Оллоҳ уни, онласини ва саҳобаларини раҳмат қилсин.

Сиз мендан (Оллоҳ сизни муваффақ қилсин) Оллоҳ таолонинг менга берган фақирлик неъматини тушунтириб беришини ҳамда ўз қалбим ҳўзлари билан кўрган Оллоҳнинг хусусан менга, умуман фақир бандаларига қилган ажойиб эҳсонлари (яхшиликлари) ҳақида сўзлаб беришини сўраган эдингиз. Сизга жавоб беришга шошилдим-да, қалбим ва хотирам варақаларидан Оллоҳ мени хослаган (хусусан менгагина берган) ва уларни тўплашимга илҳом берган айрим нарсаларни нақл қилдим.

Дунёнинг бир қисмини кезиб чикдим, кўп қийинчиликларга йўлиқдим, кишилар билан суҳбат кўрдим, улуг ишларга қадам босдим, тирикчиликнинг аччиқ-чучугини тотдим, китобларга мурожаат қилдим, олимлар хизматида бўлдим, умримни дунё излаш билан зое ўтказдим, ажойиботларни кўрдим, кўрдимки, умр ва дунёдан кўра тез, шошилиб йўқ бўлиб кетадиганроқ, ўлим ва охиратдан кўра яқинроқ, орзудан кўра узокроқ, хотиржамликдан кўра гўзалроқ нарса йўқ экан, дунёю охират яхшилигини қаноатда, дунёю охират ёмонлигини эса таъмада кўрдим. Кўрдимки, вақтини «эсиз», «қанийди», «кошкийди»лар билан ўтказган кишининг умри энг қисқа умр экан. Энг гўзал безак тавозелик, энг хунук нарса эса бу бахиллик экан. Хусни-хулқ (чиroyли хулқ)дан кўра яхшилик устига яхшиликни қўшадиганроқ, ҳасаддан кўра ёмонлик устига ёмонликни қўшадиганроқ нарсани кўрмадим. Игтимосга қолган қунда ғайри табиий (мажбурий) ўлимни, ўз ҳолатини яшириш ва таъмасизликда эса барҳаётликни кўрдим. Муваффақиятни саяйи ҳаракатда, муваффақиятсизликни эса лоқайдлик ва дангасаликда, балони тилда, ҳаловатни эса сукутда кўрдим. Очқўзни маҳрум, дунёпарастни ғамгин кўрдим. Аёлманд кишини кўмилган кўрдим, молдор одамни бечора кўрдим. Кўрдимки, энг ноёб неъмат ростгўйлик ва қахрамонлик, энг оғир оғриқ эса ёмон ва мунофиқ дўстлар экан. Кўрдимки, Оллоҳ, дунё қуллигидан озод қилган кишигина ҳақиқий хур экан. Хору-зорликни «маҳлук»лар хизматида, азиру мукаррамликни эса Холик хизматида бўлишда кўрдим. Подшолар қалбларидан-да каттикроқ дийда, камбағал учун ямоқларни бир-бирига улашдан кўра чиройлироқ зийнат кўрмадим. Энг яхши савол жавобни кишининг ўз нафси билан ҳисоблашишида, оқлини охиратга, жоҳилини дунёга интилишда кўрдим. Қизиқувчини (Кўнгил берган) машғул, зоҳидни эса бекору фориг, хоҳловчини излаётган, давогарни ёлғончи кўрдим. Тўғрисўзликдан кўра гўзалроқ зийнатни кўрмадим. Оллоҳ

санъатларининг ҳаммасида Оллоҳнинг ўзини кўрдим. Нафси шармандалик ва дўзах сари (*одамларни ҳайдаида*), ақлини эса яхшиликларга чорлашда кўрдим. Кўрдимки, ўз-ўзини тарбиялай олган ва шаҳватлардан тийила олган киши энг кучли шахс экан. Умр ва ризқнинг баракали бўлишини Оллоҳ таолога итоат қилишда кўрдим. Дунёю охират яхшилигини Расул алайҳиссаломнинг суннатига эргашишда кўрдим. Неъматнинг тўла, мукаммал бўлишини неъмат берувчидан миннатдор бўлишда кўрдим. Кўрдимки, энг яхши дўст илм экан.

Очқўзлик ва гуноҳкорлик домга маҳкумларни, исрофгарларни кўрдим, аммо ўзимдан кўра ёмонроғини кўрмадим. Жаннатга киришни ҳалол ейиш ва маҳол (*амримаҳол - бажариб бўлмайдиган иш*)ни тарқ қилишда кўрдим. Дўзахга йўлни эса ҳайвон нафсида кўрдим. Кўрдимки, шайтоннинг халойиққа султон бўлиб олиши дунёни яхши кўришликдан экан. Ўликлардан уларнинг ҳолатлари, (*қолган*) уйлари ва молу давлатларидан ибратланмаган кимсаларни нодонликда, Оллоҳ белгилаб қўйган ҳадлардан ошган кимсаларни эса бахтсизликда кўрдим. Кўрдимки, инсонга келадиغان барча офатлар тилдан экан. Шариат ва диннинг пойдевори сабр ва ишонч экан. Ибодатларнинг энг афзали фарзларни адо қилиш, одатларнинг энг маъқули ва чиройлиги эса гуноҳлардан, одамларга озор беришдан тийилиш экан. Энг яхши беҳожатлик ноумидлик экан. Оллоҳ таолони ёдлашдан кейинги энг яхши эслашлик бу ўлимни эслаш экан. Ўлимдан оғирроқ қулфат ўтган ишга пушаймонликда экан. Нафс маъсумлигининг пайғамбарларга, қалб ҳаётийлигининг эса авлиёларгагина хослигини кўрдим.

Тинчлик ва роҳатни излаб, уларни дунёни тарқ қилишдан топдим. Оллоҳ азза ва жалла билан унс бўлишни хоҳлаб, уни одамлардан узлатга чиқишдан топдим. Шайтонга қарши чиқишни хоҳлаб, уни ўз нафсига қарши бўлиш ва унга душманлик қилишдан топдим... Билдимки, Оллоҳ ҳақида яхши ўйда бўлиш Оллоҳдан тилаган энг қатта тилагим бўлди. Кўрдимки, экмаган ўрмайди. Шафқат қилмаганга шафқат қилинмайди. Кимки кеча ва кундуз кемасига минса, у кема уни ё жаннат, ё дўзахга олиб боради. Алданишдан сақланинг! Сақланинг!

Барча халифаю подшоҳларни, шон-шавкатлигу, қудратлиларни ўз дабдабалари билан машғул бўлиб, ўзларидан ва ўзларида содир бўлаётган нарсадан беҳабарликда кўрдим. Кўрдимки, Одам алайҳиссаломдан тортиб сурга дам урилгунга қадар бўлган ҳамма халқ бир чумоли оёғининг синиғини ҳам тузатишдан ожиздирлар. Ҳамма фузало фусаҳо, мунажжиму билимдонларни бир чивин қанотини яратишдан ҳам ожиз, боши айланган, ночор... ўз ожизлиги ва нуқсонини тан олган кўрдим.

Бас, яратиш, буюриш, билим ва қудрат соҳиби ҳар қандай нуқсондан покдир. Хўжайинликда шериксиз бўлган энг гўзал яратувчи Оллоҳ муборақдир. У абадий барҳаётдир. Ундан ўзга илоҳ йўқ. У нарсаларни бор қилган, Еру осмонни безаган. Аршу Курсини яратган, инсу жинга ризқ берган, адолатли бўлишда ўқиб ўрганишга муҳтож бўлмаган, хоҳлаганча ҳукм юритувчи, хоҳлаганини қилувчи, чириган-тўзиган суякларга ҳеч бир асбоб-ускунасиз жон ато этувчи, тирикларни ўлдирувчи, ўликларни тирилтирувчи, вақт ва ажалларни белгиловчи, ҳиссу ҳаракотни эшиттувчи, чумолининг ўрмалашу-ю энг маҳфий овозлардан-да, кўйингки, барча сиру махфиётдан-да хабардор зотдирки, еру осмонлардаги биронта нарса унга номалум эмас.

Оллоҳга унинг фаришталарига, китобаларига, пайғамбарларига, ўлгандан кейин тирилишга, шафоатга, жаннат, дўзах, қабр, сўроқ-савол, ҳавз-кавсар, мезон (*тарозу*), сирот (*кўприк*)га, кофирларнинг дўзахда абадий қолиши-ю мўминнинг жаннатда абадий қолишига, бандалар устидан адолатли ҳукм чиқарилишига, қатъий қарор билан ерда содир бўлган зулмларнинг қайтарилишига (*золимдан мазлумнинг ўч олишига - М.М.*) жаннатдаги неъмату дўзахдаги аламли азобга, Оллоҳнинг ўз дўстларига қилган, жаннатда бўладиган ваъдасига, энг муқаррам юз бўлмиш Оллоҳнинг юзини кўришга, Оллоҳ ўзининг пухта китобида айтган ваъийдига, саодатмандга мукофоту бадбахтга жазо беришига, амру наҳйга (*буйруқ ва таъқиқ*), хабарлару қиссаларга, масаллару ҳукмларга, ҳалолу ҳаромга, муҳкамму муташибих оятларга, ҳуллас, бизга баён ва тафсир қилиб берганининг ҳаммасига имон келтирдик.

Биламизки, Пайғамбар алайҳиссаломнинг пайғамбарлиги ҳақдир. Исо ҳам Оллоҳнинг бандаси ва пайғамбаридир. Шунингдек, Одам ҳам пайғамбардирки, Оллоҳ уни тупроқдан яратиб, «бўл» деган эди, бўлди... Набий алайҳиссаломдан кейин одамларнинг яхшиси Абу Бакр, кейин Умар, кейин Усмон, кейин Алидир. (*Оллоҳ улардан рози бўлсин*) Биз у кишининг покиза, маъсум оилаларини севамиз. Оллоҳ бу оиладан ифлосликни кетказсин, уларни покласин. Шунга иқрормизки, Оллоҳ Таоло ҳодисалардан пок, барча махлуқотдан беҳожатдирки, халойиқни ўз хоҳиши ва ҳикмати билан яратган. Йўқ нарсани бор қилиш ёки маълум нарсани изҳор қилишда у ҳеч нарсага муҳтож эмас. У ҳамма ишни ўз тадбири ва иродаси билан, қайсидир сабабга бўйсуниб эмас, балки раббоний бир ҳикмат ва ўз ягоналигининг санъатларини намойиш қилиш билан бошқаради. Ҳамма нарса унинг ягоналигига далилдир. Ҳар қандай нуқсондан пок зот Оллоҳ ўз-ўзидан мавжуддир. Аршдан ергача қолган ҳамма нарса унингсиз (*Унинг ёрдамисиз*) мавжуд эмас. Ҳамма халойиқ унинг қудрати ва нуфузи олдида мажбур ва маххурдирлар, маърифатининг чегарасини билишдан ожиздирлар. Унинг қазо ва қадарининг сиридан мажжубдирлар. Улар ўзларига фойда ёки зарар келтириш, ўзларини ўзлари яратиш ёки ўлганларидан кейин тирилтиришга молик эмаслар. Оллоҳ таоло бизнинг хотираларимизга ўрнашиб олган, фикрларимиз ва далилларимизга аралашиб кетган, зехнларимиз ва қалбларимизга ёпишиб олган нарсалардан (*хаёллардан*) пок. У хоҳлаган ишини қилишга қодир. Унинг тенги-ю ўхшаши, аввали-ю охири, тушиши-ю (*бирор манзилга қўниши*) жўнаши, ҳаракати-ю юки, макони-ю бошпанаси йўқ. У аҳли куфр ва залолат бўлмиш золимларнинг гап сўзларидан юқори. Фазл, олийжаноблик, буюклик ва улуғлик соҳибидир. Ким жаннатга кирса, унинг адли билан қиради. Ким дўзахга кирса, унинг адли билан қиради. Бир ишни қилмоқчи бўлса, унга «бўл» дейди, у бўлади. Унинг ҳукмини ҳеч ким рад эта олмайди...

Оллоҳ билимдон, қудратли, мислсиз. У ҳар нарсани эшитиб, кўриб турувчидир. Оллоҳ нақадар одил хўжайин ва нақадар марҳаматли пуштипаноҳдир. Иншооллоҳ, унинг иродаси бирла ҳаётмиз, ўламиз ва қайта туриламиз.

Мана шу заминдор сўзни ва очик кўриниб турган фазлни инкор қилувчиларни рад қилиб ўзимга ўзим шейр ўқидим:

Тангрисин танимас эй, гофил банда
 Кўзингни қопламиши жаҳолат туни.
 Нафса қулликни шпор этибсан,
 Жисмингни ўртасин дўзах тутуни!
 Тангримнинг бирлиги, ягоналиги
 Ою қўшиданда равшандир, равшан!
 Коинот дафтарин ҳар саҳифаси
 Тўладир беҳудуд далиллар билан.

ТАСАВВУФ ЙЎЛИНИ ТУТГАН ФАҚИРЛИК НАЪТИ

Мендан содик йўл тутган фақирнинг зийнати ҳақида сўраган эдингиз. (*Оллоҳ таоло сизни муваффақ қилсин*).

Эй биродар, тақвони, зоди роҳи-ла, муфлисликни молу дунё охиратни сафару бекатларни эса нафаслар, қабрни манзилгоҳ, сабрни дўст, иймонни йўлдош, ожизликни тадбир, сокинликни ҳаракат, ҳолиликни уй, очликни таом, кўз ёшини шароб (*ичимлик*), Фақирликни кийим, умр билан ҳисоблашишни уйқу, тиззангизни ёстик, масжидни мажлис (*ўтириши жойи*), хикматни дарс, ибратни назар, ҳаётни кузатувчи, тавфиқни ўрток, қаноатни муаллим, видолашувни номоз, хомушликни рўза, дўзахни ғам, жаннатни хурсандлик, ноумидликни соғлик, тамани касаллик, қабрларни эслатувчи, кунларни воиз (*насиҳат қилувчи*) ҳафаликни шодлик, ўлимни эслаш ва қулоқ солиш, дунёю дунё эгаларини тарк қилишни байрам, таҳоратни қурол, тақвони марқаб, шайтонни душман, нафсни рақиб, дунёни қамоқхона, ҳавойи нафсни қамовчилар, илтижони яқин дўст, истиғфору истеъдодни (*тайёргарлик кўриши*) кундузи, вақтни ҳосил, динни қўрғон, шариатни кўйлак, Оллоҳнинг китобини ҳамсуҳбат, Оллоҳ ҳақида яхши гумонда бўлишни молу давлат, Пайғамбар алайҳиссаломга саловат айтишни ҳунар, барча мусулмонлар ҳақида дуо қилишни одат, яхши амаллар қилишни тинчлик-омонлигу, қарши ҳаракат қилиш ва оқибатсизликни хавф-хатар, эътиборнинг энг ниҳоний ғоясини ҳам, орзуингнинг энг чўққисини ҳам Оллоҳ деб билгин.

Бу фақирнинг наъти ва сифатидир. Бундан фақирлик йўлига кириб, шу ишларни қилсангиз, хур яшайсиз, озод жон таслим қиласиз, қабрдан Оллоҳга ҳамд айтиб, тинч турасиз ва бахтли бўлиб, жаннатга дохил бўласиз, иншооллоҳ таоло.

ОЛЛОҲ ТАОЛОНИНГ БАНДАЛАРИГА БЎЛГАН МУҲАББАТИНИНГ АЛОМАТИ ҲАҚИДА

Оллоҳнинг бандасига бўлган муҳаббати банданинг улуг ҳожасига етишиши ва унинг олий, муқаддас сифатларини англаши, Оллоҳга юзланган, унинг ҳузурига йўл олган кишининг олувчи-ю берувчи ҳам, зарар қилувчи-ю фойда қилувчи ҳам, тўғри йўлга солувчи-ю адаштирувчи ҳам ўша Оллоҳ эканини, борликда ундан ўзга нарса йўқлиги, ундан бошқа нарсанинг ўткинчилигини билиш, уни эслашда тили-ю дили баробар бўлиши, бутун томирлари Оллоҳ Таолони яхши кўриш ва эслаш билан тўлиб-тошиши, ўзига ҳеч қандай баҳо бермаслиги, дунёю дунё эгаларини ёмон кўриши, ўлимни ва Оллоҳ билан учрашишни севиши ва узлатни ихтиёр қилиши, одамлардан қочиши, унинг назарида мақтову мазаммат, яхшилигу ёмонлик, монъелигу эҳсонкорлик, олтину тупроқ баробар бўлиши, ўзининг қосирлигидан кечаю кундуз йиғлаши... Оллоҳ Таолога бўлган эътиқоди соғлом бўлиши, тилига ҳақни, ўлимни, қиёмат даҳшатларидан ёки жаннат ё дўзах сифатларидан бирини эслашдан бошқа калима келмаслиги, унинг энг яқин нарса ўлим, энг узок нарса орзу бўлиши, ҳамма ҳалойикдан ноумид бўлгандан кейин ўз-ўзига йиғлашидир.

Оллоҳ Таолонинг ўз раҳмати ва фазли ила бандаси сари келиши ва банданинг олий ва муборак саййиди ва ҳожасининг эшигини остонасига етиши мана шудир.

ФАҚИРНИНГ ХИЛВАТГА КИРИШИНИНГ СИФАТИ ҲАҚИДА, УНИНГ ОДОБЛАРИ ШАРҲИ

Бир сўз билан айтганда, бу йўлга кирган мурид банда дунёю охиратдан озод бўлиб, ёлғиз Оллоҳ Таолонинг ризолигинингина исташи, дилини ўнглаши ва ҳолатини тавба билан гуноҳлар нажосатларидан, истехлол ва рад этиш билан эса халқнинг зулмларидан ҳалос этиши, дунёю дунё эгаларидан қочиши, охиратга ва унга олиб борадиган воситаларни топишга интилиши, бутун бадани ва қалби билан Оллоҳнинг ҳузурига юзланиши зоҳирдагию ботиндаги ҳамма истаклардан воз кечиши, хомуш, сокин, қўрқувчи, илтижо қилувчи, йиғловчи, ожиз, ҳаёли, фақир, холис, шариатни маҳкам ушловчи, Оллоҳ Таолонинг ҳақларини муҳофаза этувчи, Оллоҳ таолонинг ҳукмларини билувчи, пайғамбар алайҳиссаломнинг суннатларига эргашувчи бўлиши керак.

Муқимжон МАҲМУДОВ таржимаси

ИХТИАНДР ОРАМИЗДА

300 та чўкаётган одамни қутқариб қолган, Қора денгизни кўндалан-гига сузиб ўтишни орзу қилаётган одам-амфибия Ялтада яшайди

...У олти ёшидан бошлаб сувсиз туrolмайдиган бўлиб қолди. Мактабга қатнай бошлагандан кейин эса, дарслар тугар-тугамас денгизга чопар, анча салқин тушганига қарамай, муздай сувга шўнғигани-шўнғиган эди. Тўртинчи синфда ўқиётганида нақ бир соату ўн дақиқа сувдан чиқмай сузиб мактаб рекордини ўрнатди ва муносиб мукофот - 15 стакан шарбат соҳиби бўлди.

Ана шундан кейин Игорнинг рекордлари бошланди. У қирқ метр сув тагида беш дақиқагача нафас олмай турадиган бўлди. Сўнгра бориб эса юрак уришини дақиқасига 70 тадан йигирма бештага тушириш имконини берадиган йога машқларини кунт билан ўрганди. Ниҳоят Игор суткалаб сувдан чиқмайдиган бўлди. У энди ўзини ҳақиқий ИХТИАНДР сифатида ҳис қиларди.

Иссик демай, совуқ демай, ҳар қандай об-ҳаво шароитида, ҳар қандай даражадаги сувга ўзини ташлашга қодир бўлган бу йигитча ҳозирги кунга қадар 300 чўкаётган одамни қутқаришга улгурди!

Игор аввал ўн икки соат тинмай кулоч отиб ўттиз икки километр масофани босиб

ўтиб рекорд ўрнатган бўлса, кейинроқ Севан кўлини сузиб ўтди. Ўшанда сув бор-йўғи ўн икки даража илик, масофа эса 03 эмас, нақ 45

километр эди! Марафон ўн олти соат давом этди.

Фолиб спортчини бу соҳилда йигирма беш минг кишилик томошабинлар олқишлар ила кутиб олишди.

Игор Нерсесян 6 даражали (!) сувда тўрт соат сузиб жаҳон рекордини ўрнатди. Ўзига қўйиб беришса-ку, замонамиз ИХТИАНДРИ юз метр чуқурликка шўнғиб, Беринг бўғозида жаҳон рекордига нисбатан уч баробар кўпроқ, яъни олти соат сузиб юрмоқчи!..

Ниҳоят, Игорнинг энг эзгу орзуси - Қора денгизни тўрт сутка мобайнида сузиб ўтиш. Айни кунларда «Ихтиандр» ушбу режасини амалга ошириш учун нафақат ўзи яшаётган Ялтада, балки бутун МДХ мамлакатларида ҳам ҳомий излаб юрибди. Ким билади, одам-амфибиянинг нияти амалга ошса, Гиннеснинг рекордлар китобида янги қайд ҳам пайдо бўлиб қолар...

ЖИНЛАР БИЛАН

ОЛИШДИК

«Биз, Тошкент Давлат Университетининг уч нафар талабаси, хали эгаси кўчиб кирмаган бир ховлида ижарала турамиз. Бизгача бу ерда ҳеч ким яшамаган, хали қурилиши ҳам тўлик тугалланмаган бир ховли. Фақат бу ерни... жинлар макон тугишган, холос. Кечалари кўпинча зимистонда кўзингга алданечук нарсалар ҳам ваҳимали кўринаверали. Яхшиямки, биз уччаламиз ҳам намозхонмиз. Қуръон уқиймиз. Акс ҳолда эсимизни оғдириб қўйишлари турган гап эди.

Дастлаб турган кунларимиз уч кеча мижага қокмай чиқдик. Тун ярмига оғиши билан биз ётган болохона зиналари бирдан дупурлаб, худди бегона кишилар бостириб келаятгандек силкиनावерали. Нақ зилзила бошланали. Сунг тўғри биз ётган хона эшигидан кирмоқчи бўлиб тарақлатишали. Бизлар турасолиб Қуръон тиловат қила бошлаймиз. Кейин улар жим бўлишали. Гуё орқага қайтиб кетишали. Бирок сал утмай биз уйкуга бош қуйсақ тагин уша хангома бошланали. Бир гал намозхон курсдошларимизни опкелиб уқитдик. Улар «қул» билан бошланувчи сураларни, хазрати «Ёсин»ни, «Оят ал-қурсий»ни уқишди. Жинлар бир хафтача лаф бўлишди. Лекин...

Бир куни, куз энди бошланаётган пайт, дугонам билан гап талашиб аразлашиб қолдик. У болохонага чиқиб ухлаб қолибди. Куппа-кундуз куни эди. Тепадан чийиллаган товуш келди. Шошиб болохонага чиқсам, дугонам узидан кетиб ётибди. Ўзи кимирламайди, лекин ичидан чийиллаган овоз чиқяпти. Қизлар билан бир амаллаб уни ичкаридаги уйга олиб кирдик. Гулзодани юзига сув сеппиб хушига келтирлик, аммо унинг хаёли жойида эмас, бизни танисмай «йўқол ҳамманг, кимсизлар, қўйиб юборинглар мени», деб қичқиради. Қўрқиб кетган қизлар йиғлашга тушишди. Ичимизда ёши каттароғи мен бўлганим учун дархол узимни қўлга олдим ва уларни тинчлантириб, «Оят ал-қурсий»ни ўқий бошладим. Чунки устозларимдан ушбу сура ўқилган жойга жинлар яқин келмаслигини эшитган эдим. Лекин

менинг ҳам юрагимда қўрқув бўлгани туфайлими, суралаги сўзлар эсимдан чиқиб кетди. Жинлар эркак кишидан ҳайикади дейишарди, эркак киши бор уйга киришмайди деб эшитган эдим. Шу гап эсимга тушиб, нариги кўчала яшовчи курслош йигитларни ёрдамга чақириб келиш учун қизларни юбордим.

Бу орада жинлар хуружи кучайди. Шурлик

Гулзола титраб-қакшаб: «Менга ёрдам беринг, ичимга бир нарса кириб олган, қутқаринглар, қийналиб кетдим», дея ялина бошлади. Унинг кўзлари олайиб, қийналиб йуталар, «бўғманглар мени, эй Оллох, ёрдам бер узинг!» деб илтижо қиларди.

Бахтимизга эшик тарақлаб, йигитлар кириб келишди. Қизлар йўл-йўлакай вазиятни тушунтиришган шекилли, дугонамизни дарров ётқизиб, қўл-оёғини махкам ушлаб туринглар, кимирламасин, дейишди. Биз Гулзодани ётқизиб,

оёқлари ва қўлларининг панжаларини букиб ушлаб турдик. Шундай қилиб ушлаганда жинлар чиқиб кетолмас экан. Йигитлар Қуръон тиловатини бошлашди. Улар тўхтамасдан, навбатма-навбат уқишарди.

Шунда бирдан Гулзола худди совкотаётган оламдек дағ-дағ қалтираб силкиनावёрди. Бизнинг қўлимиздан юлқиниб чиқмоқчи, турмоқчи бўларди. Унинг ичидан, оғзидан ҳар хил чийиллаган, вой-войлаган овозлар эшитила бошлалди. «Бас қилинглр, чиқиб кетамиз, энди бундай қилмаймиз!» дейишди овозлар.

- Нечтасизлар, хой жинлар? - деб суралди боғи йигитларнинг биттаси.

- Учтамиз! - чийиллашди жинлар.

- Йўқ, аллаяпсизлар, ростини айтмасангиз яна ўқийман.

- Еттитамиз, еттитамиз, ўқиманг.

- Яна яллаяпсизлар.

- Рости, тўққизтамиз.

- Йўқ, ёлғон айтаяпсизлар.

- Рост, ростдан ҳам тўққизтамиз, - дейишди жинлар.

ЖИНЛАР БАЭМИ

Абдулла ОРИПОВ

*Жинлар баэм қиларди овлоқда, тунда,
Гулхан атрофила хуррам, шодумон.
Бир ботир суворий утаркан, шунда
Бизмга назари тушли ногахон.*

*Ботирни қоплали лаҳзалик титроқ,
Сунг гулхан устига от солли бирлан,
Жинлар тўзғиб кетди, биттаси бирок
Сўз қотли, хайикмай сира ботирдан:*

*- Бундоқ зуғум қилма бизга, эй ботир,
Кимсага билмасдан бермагил озор.
Жинлар ичида ҳам кофири борлар,
Жинлар ичида ҳам мусулмони бор.*

- Нимага бу кизнинг ичига кириб олдинглар?
- Ўзи ёлғиз, туш пайти, бизнинг уямизда ухлади, шу пайт кириб олди. Ахир ўзи, «аллазийна» деган сўзни айтолмади-ку, - деб чийиллашди.

- Қаеридан кирдинглар?
- Ч... ч... чап оёғидан, чап оёғидан секингина кириб олди.

- Сизларни ким яратган, биласизларми?
- Бизларни оқ кампир яратган бўлса керак.
- Йўқ, ундай эмас, сизларниям, одамларниям, бутун дунёни, осмон, ерни ҳам Оллоҳ таоло яратган.
- Оллоҳ, бизни Оллоҳ яратган экан, - деб чийиллади уч-тўртта овоз.

Ўйигитлар уларга ислом дини, жаннат, дўзах тўғрисида гапиришди. Улар айникса бехишт хусусидаги гапларни эшитиб вой, мунча яхши, канийди биз ҳам жаннатга тушсак дейишарди. Дўзах, унда гунохкорларнинг оловда куйилиши азоб берилиши ҳақида эшитганда вой-войлашиб, йиғлаб юборишди. Биз ҳам иймон келтириб мусулмон бўламиз, мусулмон бўлганимиздан кейин нима қилиш кераклигини айтгинлар дейишди. Гунохкор одамлар дўзах оташида азобланили, дейишганда, «одамлар, одамлар дейсизми, жинлар эмас-а?» - дейишли чувлашиб.

Шунда йигитлардан бири хато гапирганини англаб «одамлар ҳам, жинлар ҳам» деди.

Шундай қилиб жинлар имон келтириб, мусулмон бўлишди.

Бу орада Гулзода ҳушига келиб "Қуйворинглар мени, мен жин эмасман", деб инграй бошлалди.

- Қийнамасдан секин чиқиб кетинглар, кейин намоз ўқинглар ва бошқаларни ҳам даъват қилинганлар, - дея фармон беришди йигитлар.

- Чикяпмиз, мана чикяпмиз, - деб чийиллашди улар.

Гулзода ўқчий бошлалди. Уч-тўрт марталаб ўқчий-ўқчий ўзига келди.

- Оёқ-қулини қўйиб юбориб, урнидан турғизинглар, - деди бир йигит. Унинг айтганини қилди. Гулзода кўзини очиб бутунлай ҳушига келди ва уёқ-буёққа қараб хайрон бўлди: «Нима бўлди ўзи менга?»

Бирок орадан икки ҳафта утгач жинлар тагин нағма қилишди. Яна нега келдинглар десак, биз бошқамиз, олдингилар мусулмон бўлишди, билдирашиб намоз ўқиб ётишмади, дейишди.

- Қуръонни биласизларми?
- Нима у Қуръон дегани?

Хуллас, худди илгаригилек бу жинларнинг ҳам йигитлар мусулмончилиқни қабул қилганига даъват қилишди, улар «Ла илаҳа йллоллоҳ, Мухаммадур расулуллоҳ» деб имон келтиришди. Ушанда Гулзода «сура ўқиган пайтида худди ичимдан узун бир ичак суғурилиб чиққандек бўлди» деганди, ўқчигани шундан экан. Ҳушимга келганда кўрлим: эшикдан юмалок типратиканга ўхшаш жундор хайвонлар югуриб чиқиб кетишди, деди.

Бу сафар Гулзоданинг хаёли жойида бўлиб, ҳамма нарсани билиб турди, лекин кўрқканидан дағ-дағ титради.

Гулзода ҳам хижобага кирган, намоз ўқийди, жуда кўп сураларни ёддан биледи, динни яхши тушунади.

Бир куни у йиғлаб «Нимага жинлар бир марта даъват эшитиб, мусулмон бўлиб кетдилар, намоз ўқидилар, одамлар, баъзи одамлар шунча нарсани билиб туриб, қанча даъват эшитсалар ҳам намоз ўқимайдилар», деб қолди.

Ўшанда жинлар билан «олишавериб» уларнинг «тили»ни ҳам урганиб олдим. Ўзбекча, аммо аллақандай ғалати, чийиллоқ овозда гапиришарди улар. Айникса дўзах ҳақида гапириб, жаҳаннам оловини, имон келтирмаганларга куйлириб азоб берилишини айтганимизда улар чинакамга «вой-й, вой-ей, мунча дахшат» дейишди. Дарров калима келтиришди. «Имони муфассал»ни биз ургатгандек қилиб такрорлашди. Ҳатто қизиққанимдан уларнинг овозларини магнитофон тасмасига ёзиб олдим. Ҳар-ҳар замонда тасмани қўйиб, эшитиб, кулишиб ўтираемиз.

Тоголнинг «Вий» киссасини ўқигандирсиз. Ўша киссалаги воқеалар энди мен учун ажабланарли туюлмайдди.

Маълумки, пайғамбаримиз Мухаммад алайҳиссалом фақат инсонлар учун эмас, жинлар дунёси учун ҳам пайғамбар қилиб яратилган. Жинларнинг ҳам кофир ва мусулмон тоифаларга бўлиниши шундан.

Қуръони каримнинг «Ҳижр» ва «Жин» сураларини ўқисангиз, улар ҳам Оллоҳ субҳанаху ва таолонинг яратган махлуклари экани аниқ ёзиб қўйилган. Кофир жинлар малоикаларнинг лавҳул-махфузла ёзилган гапларини пойлаб эшитишаркан, малоикалар эса жинларнинг орқасидан учар юлдузларни отиб қуварканлар. Оламзот тақдири ҳақида чала-чулпа маълумотлар олиб жинлар ерга қараб учишаркан.

Фолбинлар, ром очувчи кимсалар жинлар билан алоқага киришадиган одамлардир. Улар одам қисмати хусусида чала-ярим ҳақиқатларни ҳам айтиб юборишлари шундан. Лекин баъзан ўша кофир жинлар фолбинга нуқул ёлғон гапларни уқтириб обдон ҳув туширадилар.

Қуръони каримла фол очиш бутунлай таъқиқланган. Чунки келажак ва одам тақдирида нималар борлиги ёлғиз Оллоҳтагина маълумдир. Пайғамбарлар ва валий кишиларга Оллоҳ ўзи хоҳлаган миқдордагина ғайб илмидан огоҳлик берган. Бошқа ҳаммаси ёлғон. Шунинг учун парвардигорнинг ўзига таваккал қилиш зарур.

Биз жинлар ҳақида унча-мунча ўқиган эдик. Аммо, мана, сизга юқорида хикоя қилиб берганимиздек, биз улар билан очиқ мулоқотга ҳам киришиб кўрдик. Бир нарсани яхши биламиз: жинлар инсон тақдирига даҳа қилолмайдилар. Яъни ҳеч қачон жин инсоннинг ҳаётига зомин бўлолмайди. Шунинг учун улардан кўркмаслик керак, холос.

Яна бир нарсалан хурсандман: биз бир талай жинларнинг иймон келтиришига сабабчи бўлдик. Уларнинг иттиқорлигига ҳам қойил қолмай илож йўқ. Гулзода синглим айтганидек, улар бир даъват билан иймонга келишлари мумкин, аммо биз... «қоинот гултожлари» шу масалала хийла суст эканмиз.

Диляфуза ЖУМАНАЗАРОВА,
Мирзо Улуғбек номидаги ТошДУ
филология факультети талабаси

ИБЛИС ОЛОВИ

**ЛИБОСЛАРИ ЭСА
БУС-БУТУН**

Душпа-дуруст юрган одам туйкуслан бир ховуч кулга ёхуд кўмирга ўхшаш массага айланиб қолган ҳолатлар тарихла кўплаб учрайди. Бундай воқеалар ҳатто тергов ҳужжатларида ҳам сирлилигича қолиб кетган. Аммо, энг ажабланарли томони шундаки, бу ғаройиб олов ҳеч қачон одамнинг либосига заррача бўлса-да таъсир кўрсатмаган, яъни на ички кийим, на кўйлак - биронтаси ҳаттоки салгина куймаган ҳам. Мисол учун, ўз-ўзидан ёниб кетган бир аёлнинг ишак найпоғи қандай бўлса шундайлигича, бус-бутун холида қолган. Яна бир ажабланарли ҳолат шундаки, ёниб кетган одамлар ўзларини ғалати тарзда сокин тутишган: на кўчага чошиб чиқишган, на кўмакка чақириб доловой қилишган.

...1725 йили фарангларнинг Реймс шаҳри фукароси жаноби Милле хобгоҳга кириб, хотини ўрнида бир ховуч кулни кўрди холос. Хонанинг ўзи эса оловдан заррача ҳам шикаст топмаганди. Қўни-кўшнилар, таниш-билишлар уй эгасининг ёшгина жория билан ишқий муносабатларидан бохабар эди. Шунинг учун улар дарҳол жаноб Милле хотинини ўлдириб, майитни ёқиб юборган, деган хулосага келишди. Бирок суд жараёнида ушбу айбловни исботлайдиган биронта далил топилмади. Бу ҳодиса одамларнинг ўз-ўзидан ёниб кетиши бўйича биринчи расмий ахборот сифатида 1843 йили Берлинда нашр этилган «Комусий луғат»га ҳам кирган.

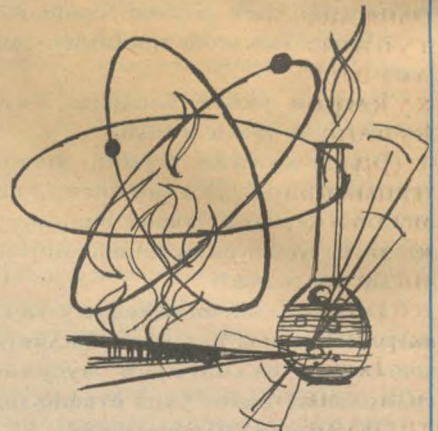
1731 йили Италиянинг Кавена шаҳрида графиня Корнелия де Банди сирли равишда ўз-ўзидан ёниб кетди. Унинг боши, чап кўлининг уч бармоғи омон қолганди, холос. Бирок хоним ётган ўрин топ-тоза, ҳатто учкун изи ҳам йук эди.

1907 йили Хиндистоннинг Динопора вилоятида қимматбаҳо камзули бус-бутунлигича сақланиб қолган аёл мурдаси топилган.

1919 йилнинг 7 апрелида инглиз ёзувчиси Ж. Темпл Жонсон ўз хонасида ўлик ҳолда топилди. Ёзувчи

танасининг қуйи қисми бутунлай куйиб кетган эди. Бирок хонада ҳам, марҳумнинг либосларида ҳам оловнинг бирон-бир нишонаси йук эди, шим чўнтагида эса бир даста пул тахи бузилмасдан турарди.

1966 йилнинг декабрида Америка газеталари ўз иш хонасида ёниб кетган пенсильваниялик доктор Жон Бентлиннинг ғаройиб суратини эълон қилишди. Унда бир ховуч кул ва ҳеч қандай заха етмаган оёқлар тасвирланганли.

**ИЧИМИЗДАГИ
«ЧЕРНОБИЛЬ»**

Албатта, кўплаб олимлар бот-бот таъкиллашгани сингари, физика ва кимё нуктаи назаридан қарасак, юқорида тилга олинган ҳолатлар асло бўлиши мумкин эмас. Демак, бу гаплар ё шов-шув учун кўтарилган уйдирма, ёки охиригача ечилмаган сирли жинойт. Зеро, одам пахта ёхуд торф сингари ўз-ўзидан ёниб кетиши

мумкин эмас, ахир унинг танасининг учдан икки қисми сувдан иборат. Бунинг устига, инсон танасининг бир канча узвлари хаттоки юкори хароратда ҳам ёнмай тураверади. Инсон танаси харорати 43 градусдан ошгандан сўнг халок бўлади. Вафотидан сўнг эса бирон-бир одам танаси ўз-ўзидан 1300 градус даражага кўтарилиб, эриб, хокка айланишини тасаввур қилиб ҳам бўлмайди. Холбуки, мархумни крематорийда ёқиш учун айнан 1300 градус хароратдаги печка ва тўрт соат вақт керак бўлади. Хаттоки шу жараёндан кейин ҳам мархум танасининг тишлари, суяклари оғир асбобда майдаланиб, кукун холига келтирилади-ку. Шундай экан, инсон қандай қилиб санокли сониялар ичида бар ховуч кулга айланиб қолиши мумкин? Буни қандай изоҳласа бўлади?

ХІХ аср ўрталарида ўз-ўзидан ёниб кетган одамлар - танаси спиртга тўйинган арокхўрлар, деган нуктаи назар хукмрон эди. Бирок кўплаб бундай фалокатга учраган одамларнинг ичимлик ва тамакидан мутлако йирок ю р и ш г а н л и г и исботлангач, ушбу қарашлар ўз-ўзидан барҳам топди.

Бошқа назарияга кўра эса, мабодо одам ер тагидан чиқалиган, хали фанга номаълум бўлган нурланиш доирасида туриб қолса бас, бир лаҳзада кулга айланади-қолади.

Қатор олимлар эса инсоннинг тирик катакчаларида қувват манбаи бўлиб термоядро реакцияси хизмат қилади деган назарияни илгари сурдилар. Агар бу тахмин тўғри бўлса, демак ушбу « м е х а н и з м » д а г и тасодифий носозликлар назорат қилиб

бўлмайдиган ядро реакциясига олиб келади ва натижада ҳар бир хужайра реактори бенихо я улкан миклордаги қувват ишлаб чиқариши мумкин. Ва инсон танасидаги бу миллион-миллион «микрочернобил»лар санокли сониялар ичида либосларга путур ерказмаслан, тананинг ўзини кулга айлантириши эҳтимоли бор. Бирок ҳозирча носозликлар сабаби ва нима учун олов тананинг барча қисмларини ёндирмаслиги сабаби ҳақида аниқ бир тўхтамга келингани йўқ.

КЎКДАН ТУШГАН КЎРИНМАС ҚОТИЛ

Бирок сўнгги пайтларда аксар мутахассислар одамнинг ўз-ўзидан ёниб кетишида шарсимон чакмоқлар айбдор деган хулосага келишмоқда. Ўлчами бор-йўғи беш-ўн сантиметр бўлган, гоҳ бир неча секунд, гоҳ бир неча соат яшайдиган, сариқ ва кизғишликдан ташқари, яқинлашиб келаётганини билиб бўлмайдиган рангсиз туслагиси ҳам учрайдиган шарсимон чакмоқ, яъни плазманинг ўртача харорати икки минг-уч минг градус атрофида. У бир сония ичида улкан бочкадаги сувни буғлантириб юбора олади.

Шунингдек, шарсимон чакмоқлар бетон, гиштин

деворлардан, хаттоки самолёт зирхларидан бемалол ўтиб кета олиши ҳам маълум. Демак, инсон танаси унинг учун ҳеч қандай тўсиқ вазифасини ўтай олмайди. Бирок тана ичига киргач, плазма ундан чиқиб кета олмайди: қон қайнаб кетади ва натижада чакмоқ портлаб, танани куйдириб юборади. Устига-устак, у жуда паст товушда портлайди, баайни иссиқ това сув оқимига қўйилгандай шишилаган овоз чиқади, холос. Олдий чакмоқ ҳам баъзан одамни куйдириб, унинг либосларига зарар етказмагани ва ёки аксинча, одамни қип-яланғоч қилиб, ўзига дохил қилмагани тўғрисида далолатлар бор, ахир.

Ушбу тахминни синчиклаб ўрганаётган мутахассислар қаерлаки бирон одам ўз-ўзидан ёниб кетган бўлса, ўша ҳудуд яқинида кечалари албатта шарсимон чакмоқлар галаси пайдо бўлаётганлигига эътибор қилишди. Эҳтимол улар кундузи ҳам ўша ҳудудда «сайр қилиб» юришгану, рангсизликлари туфайли одамлар кўзига чалинмаган.

Умуман, одамларнинг ўз-ўзидан ёниб кетиши ҳодисаси кеча ёки бугун пайдо бўлган ғаройиб жумбоқ эмас. Афтидан, бу сирли ҳодисани чуқур ўрганиш, таҳлил қилиш кўп қизиқарли жавобларни келтириб чиқаради. Одамлар, мутахассислар бу борада тинмай изланмоқдалар. Насиб қилса, бирон янгилик рўй берса, «ўз-ўзидан ёниб кетишлар» ҳодисасининг илмий моҳияти очилса, биз албатта «Ёшлик» ўқувчиларини бундай янгилик билан ошиғич тарзда таништириш талоригини кўрамыз...

Муассислар:

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси,
Ўзбекистон Республикаси ёшларининг "Ка-
молот" жамғармаси

Бош муҳаррир:

Собир ЎНАР

Бош муҳаррир муовини:

Абдуқаюм ЙЎЛДОШЕВ

Масъул котиб:

Турсун Бой МУҲАММАД

Таҳрир хайъати:

Ҳотам АБДУРАИМОВ
Одил ЁҚУБОВ
Абдул Ғани ЖУМА
Абдусайд КЎЧИМОВ
Акбарали МАМАСОЛИЕВ
Тўхтамурод РУСТАМ
Вафо ФАЙЗУЛЛО
Йўлдош ЭШБЕК
Ғаффор ҲОТАМОВ
Шодикул ҲАМРОЕВ

Жамоатчилик кенгаши раиси:

Абдулла ОРИПОВ

Жамоатчилик кенгаши:

Ўрол АБИЛОВ
Келдиёр ИСРОИЛОВ
Абулқосим МАМАРАСУЛОВ
Низомиддин МАҲМУДОВ
Миркамол ОДИЛОВ
Нурмат ОТАБЕКОВ
Аҳмад ОТАБОЕВ
Қобил СОЛИХОВ
Йўлдош СУЛАЙМОН
Аҳмад УСМОНОВ
ШУКРУЛЛО

Ёшларнинг адабий-ижтимоий жўрнали
1982 йилдан чиқа бошлаган

Ушбу сон "Ёшлик" жўрнали таҳририятининг
компьютер марказида саҳифаланди.

Саҳифаловчи:

Саодат ТЎЛАГАНОВА

© "Ёшлик" № 1 (160) 1998 й.

Муқоламизда:

1-бет. Хушовоз хонанда Раъно ЎРОЗБОЕВА

4-бет. Зомин манзараси

(А.Жумаев фотолари)

ИЖТИМОЙ ОНГ. ДУНЁҚАРАШ. ЁШЛАР

Муҳаммад ИСМОИЛ. Сизга алам қилмайдими? 1

НАСР

ОТАУЛИ. Афанди ўлмайдиган бўлди. Достон 10
Зулфия ҚУРОЛБЎЙ қизи.

Тўхтаб қолган вақт сувратлари. Ҳикоялар 30
Носир ФОЗИЛОВ. Ойбек. 50

НАЗМ

Йўлдош ЭШБЕК. Дор дийдорин туйган борми?.. 3
Миразиз АЪЗАМ. Сен - ҳақиқат 8

ОЛИС-ЯКИН ОВОЗЛАР

Фармон ХУДОЙБЕРДИЕВ. Истиқлолим
куёшдек мангу 46

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Холмуҳаммад ТОҒАЙМУРОД. Сен
яшайвер, гуллайвер, Ватан 45
Эрпўлат БАХТ. Баҳор юракларда бошланаверар45

БОЗОР ИЛМИДАН САБОКЛАР

Абдуғани ХОЛБЕКОВ. Ишбилармон ва
ижтимоий адолат 6

НИГОХ

Азим СУЮН - 50 ёшда. 48

МАЪНАВИЯТ САРЧАШМАСИ

Нажмиддин КУБРО. Рухият дунёси 56

ЖАЖЖИ ТАДКИКОТ

Нусратулло Атоулло ўғли ЖУМАХЎЖА. Устину 52

КАЛЕ МАНЗАРАЛАРИ

Тўлқин АЛИМАРДОНОВ. Тоталитаризм
иллати ҳақида ўйлар 47

ЯНГИ НОМЛАР

Мурод ЧОВУШ, Фурқат МЕЛИ,
Малик МАНСУР.
Уч сарбоз борадир от ўйнатиб 27

ҒАРОЙИБ ДУНЁ

Дилфуза ЖУМАНАЗАРОВА. Жинлар
билан олишдик 60

ЖАҲОН ШЕЪРИЯТИ ХАЗИНАСИДАН

Хайнрих ХАЙНЕ. У ерларда ҳислар исёни... 54

МЎЪЖИЗА

Иблис олови 62

ИМКОНИАТ ЧЕГАЛАРИ

Ихтиандр орамизда 59

Манзилимиз: 700000, Тошкент, Жавоҳарлаъл Неру, 1-уй
Телефон: 133-40-83.

Босишга 21.01.1998 йилда руҳсат берилди. Қоғоз формати
60x84 1/8. Шартли босма тобоғи 12,2. Нашриёт ҳисоб
тобоғи 12,0 Буюртма № 2085

Жўрналдан кўчириб босилганда "Ёшлик"дан олинди деб
изоҳланиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси "Шарк" нашриёт-матбаа
концернининг босмаҳонаси, Тошкент, Буюк Турон
кўчаси, 41-уй.

Тел:

133-44-73

77-66-27

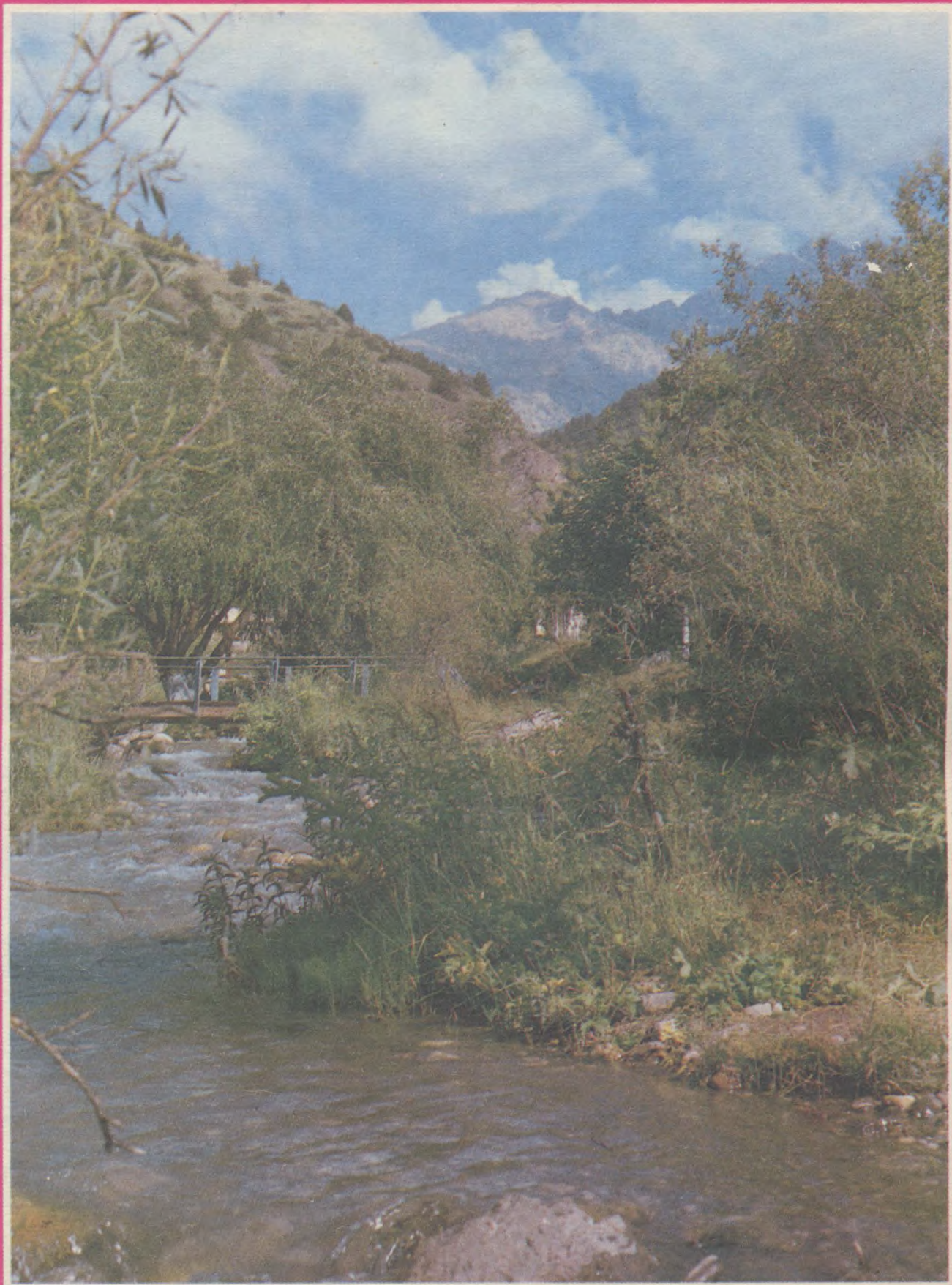
Фирма барча турдаги қурилиш ишларини, жумладан, мармар билан коплаш, том ёпиш, шифт безаш, сантехника, пардоздан чиқариш юмушларини юқори сифатда бажаради.

Тўлов усули исталган шаклда.

Маълумот учун телефонлар:

133-44-73, 77-66-77.

Суратларда фирма таъмirdан чиқарган Республика транспорт прокуратураси маъмурий биносининг айрим манзаралари.

ISSN 0207-9137

Индекс 822